LAIŠKAS REDAKTORIUI

Donatas Puslys

Gerbiamas redaktoriau,

Austrų rašytojas Stefanas Zweigas rašė, kad vienintelė tikrai pakili laimės akimirka, už kurią jis buvo dėkingas mokyklai, buvo būtent ta diena, kai jis už nugaros amžiams užtrenkė jos duris. Džiaugėsi pagaliau nusikratęs jungo, į kurį jį ir buvo įkinkiusi mokykla, džiaugėsi, kad daugiau nebereikės klausyti sausų ir negyvų mokytojų instruktažų. Buvo laimingas, kad išsivadavo iš tos mašinos, kuri į mokinį žiūri ne kaip į besivystančią asmenybę, o tik kaip į statistinį vienetą, kurį reikia žūtbūt pakelti iki įvairiuose planuose ir direktyvose išdėstytų normų. Juk pagal šią sampratą ne planas turi būti derinamas prie mokinių, o atvirkščiai.

Apie Zweigą prakalbau, nes jo mintys apie mokyklą puikiai atspindi mano paties patirtį. Kraipydavau galvą girdėdamas ką nors ilgintis savo mokyklinių metų. Klausdavau, ar jie ilgisi pačios mokyklos, o gal veikiau tik savo nerūpestingos paauglystės? Tokie sentimentai man svetimi. Būdamas mokinys, su kartėliu ir baltu pavydu akimis išlydėdavau į Vilnių išvykstančius studentų užpildytus autobusus. Norėdavau būti su jais. Traukė ne tik tas miestas, kuriame, anot Czesławo Miłoszo, net ir debesys yra barokiniai, tačiau ir laisvė, kurios dažnai taip trūko gimnazijoje. Laisvė universitete, kai jaunam žmogui pripažįstama teisė pačiam kelti klausimus, ieškoti atsakymų, kai jam leidžiama abejoti, ieškoti, kritikuoti, o ne tik prikimšti galvą krūva nereikalingų enciklopedinių žinių, kurios reikalingos tik baigiamajam egzaminui išlaikyti. Mano susikurtas universiteto įvaizdis įkūnijo visa tai, ko taip trūko mokykloje.

Kodėl gi nusprendžiau grįžti į tą vietą, apie kurią čia taip nepalankiai kalbu ir pats paragauti mokytojo duonos? Nors ir džiaugiausi palikęs mokyklos suolą, tačiau klausimas, kodėl mokykla kuriam laikui buvo atėmusi mokymosi džiaugsmą, taip lengvai nepaliko. Klausiau savęs, kodėl tiek daug mokinių mokykloje nesijaučia laimingi ir ar galėčiau bent kruopelyte prisidėti prie to, kad cituotuose Zweigo žodžiuose savą patirtį atpažintų kuo mažiau žmonių? Kodėl mokytojo profesija pas mus yra taip nuvertinta ir kuria dalimi tai yra įvykę dėl pačių mokytojų kaltės? Kodėl mokyklose taip trūksta jaunų mokytojų? Juk mokykla suteikia didžiulę privilegiją, kurią šiandieniame pasaulyje turi nedažnas – mokytojo yra klausomasi. Be to, gali pasidalyti tuo, ką esi perskaitęs, patyręs ar kitaip sužinojęs ir kas priešingu atveju liktų tik tau arba geriausiu atveju pasiektų kelių bičiulių ausis. Argi mokyklos paskirtis nėra dalytis – žiniomis, patirtimi, meile mokslui ir visų pirma žmogui? Galiausiai, jei manausi įžvelgiąs problemas, tai neužtenka vien baksnoti pirštu, o pats turiu bent kiek prisidėti prie jų sprendimo.

Visus šiuos mano svarstymus puikiai apibendrino prieš kurį laiką iš bičiulio gauta Tomašo Masaryko knygos ištrauka. Prieš daugiau nei pusę amžiaus rašytoje knygoje buvęs Čekoslovakijos prezidentas atsigręžė ir į švietimo problemas. Laikas iš jo minčių aktualumo neatėmė. Priešingai, kartais atrodė, kad tekstas rašytas specialiai Lietuvos mokyklų problemoms aptarti.

Teisus yra Masarykas teigdamas, kad mokyklos esančios pernelyg didakti-

nės. Jos veikiau užsiima pamokslavimu ir indoktrinacija, o ne lavinimu. Tą patį yra pastebėjęs ir švietimo teoretikas Ivanas Illichas, kurio teigimu siekis gauti diplomą ar atestatą, t. y. įsipaišyti į tam tikrą standartą, jau yra išstūmęs visapusišką lavinimąsi. Tad galbūt ir nereiktų stebėtis, kad tokia mokykla vaikams tampa našta. Joje, anot Masaryko, silpnieji yra išmokomi bijoti, o stiprieji – skatinami maištauti. Stiprusis sukyla prieš suvaržymus, įspraudžiančius jį į dirbtinius, jam nepritaikytus rėmus ir atimančius iš jo pažinimo džiaugsmą, tuo tarpu silpnasis yra nuolatinėje baimėje, nes visą mokykloje užsuktą mechanizmą su kontroliniais darbais, testais ir egzaminais suvokia tik kaip bausmę už tai, kad nesugeba pasiekti įvairiuose planuose nustatytų normų. Standartizuoti testai mokytojams dažnai pasitarnauja kaip lengva priemonė išrikiuoti mokinius pagal jų pažangumą. Nors toks sudėliojimas į lentynėles leidžia susidaryti bendrą kiekvienos klasės vaizdą, tačiau menkai ką pasako apie individualią mokinio pažangą, į kurią ir derėtų sutelkti visą dėmesį. Juk argi lavinimo esmė yra lenktynės su kitu? O gal veikiau kova su savo paties nežinojimu? Tokiu atveju reikia mažiau standartizuotų testų ir žymiai daugiau individualizuotų užduočių, leidžiančių atskleisti kiekvieno mokinio stipriausias savybes. Galiausiai standartizuoti testai, nors ir patogūs mokytojui, dažnai riboja mokinių kūrybiškumą, individualumą, o iš čia ir kyla stipriųjų mokinių maištas. Tuo tarpu silpnajam tokios patikros neretai įvaro nevykėlio kompleksą, ypač jei mokytojas, kaip neretai būna, testų rezultatus paviešina visai klasei.

Be to, didžiąją dalį savo energijos mokykloje mokinys yra priverstas skirti kalimui. Istorijoje kalamos datos, matematikoje – formulės ir teoremos, net literatūroje, kuri turėtų skatinti vaizduotę, dažnai apsiribojama ankstesnių kartų kritikų išdėstytų minčių aklu perteikimu, už kurį ne tik nebaudžiama, bet dar ir skatinama. Juk mokykla, kaip ir rašė Masarykas, nėra skirta išmokyti mus gausybės faktų ir apriorinių tiesų. Ji veikiau turėtų skatinti mokinį stebėti pasaulį, suvokti problemas ir pačiam mėginti jas spręsti. Klaida yra atmesti ankstesnių kartų patirtį, tačiau lygiai taip pat klaida yra paversti tą patirtį stabu.

Galiausiai šiandienei mokyklai labai reikia savo dalyką ir išmanančių, ir mylinčių mokytojų. Išmanymas ir meilė yra skirtingi dalykai: ne kartą teko susidurti su mokytojais, kurie tikrai gerai išmano savo dalyką, tačiau pats dėstymas jiems – sunki, o ir nusibodusi prievolė. Būtent mokytojo meilė savo dalykui yra pagrindinis veiksnys, galintis sudominti mokinį. Nors daugumą dėstomų faktų ir teorijų jis ilgainiui pamirš, liks svarbiausia – entuziazmas mokytis, be kurio visos žinios yra tarsi negyvos. Tuo įsitikinau iš savo patirties: jei ne mano mokytojų – geografo Vytauto Baliūno ir istoriko Algimanto Kolinio – asmeninis pavyzdys, tai veikiausiai dabar mokykloje dėstyčiau ne istoriją ir geografiją. Tiesą sakant, ten nebūčiau veikiausiai grįžęs apskritai.

Gerbiamas redaktoriau, šį laišką neatsitiktinai baigiu šv. Augustino žodžiais „mylėk ir daryk ką nori“. Jei ir nusprendžiame kažką keisti ar net griauti, tai taipogi reikia daryti ne iš pykčio ar neapykantos, net ne „be pykčio“, o iš meilės. Ne išimtis yra ir švietimo sistema, kuri tikrai reikalauja pokyčių. Dabar dažnoje, ypač didmiesčio, mokykloje mokytojas priverstas dirbti su klase, kurioje yra apie 30 mokinių. Natūralu, kad visiems skirti vienodai dėmesio tampa praktiškai neįmanoma, tad mokytojas neretai išsirenka kelis „numylėtinius“, kuriems skiria laiką ir dėmesį likusiųjų sąskaita. Problemą galima būtų spręsti įvedant mokytojo asistento pareigybę. Jis galėtų dirbti su vaikais, kuriems sekasi sunkiau. Be to, būtina nuo faktų kalimo žengti prie programose numatyto mokinio kompetencijų ugdymo. Dėl to, kad realybė čia neatitinka siekių, nemaža dalis kaltės tenka mokytojams, kurie nenori keistis ir mokytis patys, o veikiau siekia išlaikyti sau patogią sistemą. Klaida manyti, kad, jei jau esi mokytojas, tai jau išmanai viską ir dabar belieka tik perduoti savo išmanymą mokiniams. Pasaulis nestovi vietoje, kasdien vykdoma gausybė tyrimų, keliamos naujos hipotezės, o dalies senųjų tiesų atsisakoma. Galiausiai keičiasi kartos, o kartu su jomis turėtų keistis ir mokytojas. Manau, kad būtent tai mane ir atvedė į mokyklą – suvokimas, kad krūva smalsių mokinukų savo klausimais niekada neleis stovėti vietoje.

Visa tėra kelios pastabos ir siūlymai, kurių galima surašyti žymiai daugiau. Tačiau bet kokių pokyčių varomąja jėga turėtų būti meilė mokiniui. Priimdamas šiuos šv. Augustino žodžius geriau suprantu mokytojo, kartu ir savo paties pašaukimą – neleisti, kad biurokratizmas, abejingumas ar noras primesti savo nuomonę užgožtų kiekvienam įgimtą norą tyrinėti jį supantį pasaulį. Jokia programa, joks planas, jokia direktyva nieko nepakeis, jei mokytojas savo paties pavyzdžiu, meile ir mokiniui, ir dalykui pats netaps šių pokyčių varikliu.

Su nuoširdžiausiais linkėjimais ir dėkingumu mane įkvėpusiems mokytojams,

Vilnius, 2012-02-02

DIENORAŠTIS

Paulius Subačius

Prieš Naujuosius. Mombasos oro uoste pasitinka aplūžę deklaracijų pildymo stalai, apsilupusios informacinės etiketės ir apiplyšęs prieš pusmetį įsigaliojęs vizų kainoraštis ant kontrolinės būdelės stiklo. Švieste šviečia tik naujutėlaitis informacinis skydas, kuriame pagal geriausius vakarietiškos organizacijų vadybos praktikos pavyzdžius įvardyta imigracijos tarnybos vizija, misija ir tikslai. Nei daugiau, nei mažiau – tapti geriausia šios rūšies institucija pasaulyje. Vizijos realumas ypač akivaizdus gerą valandą 40 laipsnių karštyje stebint snaudžiančio vėžlio judesiais reikiamų klavišų ieškančio pareigūno darbą. Iš nuobodulio studijuoju ant būdelės priklijuotą socialinės reklamos šedevrą. Jis vaizduoja automobilį be ratų prie aplūžusios lūšnos ir skelbia: „Korupcija – pažangos kliūtis“. Oro uoste kažkokį ranka pakeverzotą popiergalį mainais į 50$ duoda, kitur – nesitikėk, nors antikorupcinės propagandos ir strateginio planavimo šūkių kombinaciją išvysi prie kiekvienos valdiškos įstaigos. Pavyzdžiui, nacionaliniai parkai siekia būti paslaugiausiais turistams visoje Afrikoje. Iš tiesų, paslaugumo netrūksta – už gražius ir neapskaitomus pinigus. Nakvynės vietą pakrantėje toli nuo miestų pasiekėme

Kaimelis. 2012. Autoriaus nuotr.

jau po vidurnakčio, prieš tai būta pratriūstų naktų, tad ryte po pusryčių vėl prigulame. Pasibeldęs kambarių tvarkytojas lieka labai nepatenkintas aiškinimu, kad šiandien jo paslaugų nereikės. Tik paskui sumoju – ne darboholizmas, bet ant lovos tradiciškai paliekami arbatpinigiai, kurių šįsyk neteko, lemia tokias nuotaikas. Iki soties išsimiegojus ir oras atrodo ne toks tvankus, ir paplūdimyje apspintančių vietinių siūlymai ne to-

Sausio 1-osios pasivaikščiojimas. 2012. Autoriaus nuotr.

kie įkyrūs. O panirus į sriubos šiltumo vandenyną per mylias nutolsta kūlvirsčiomis prieš Kalėdas užraukti besibaigiančių metų rūpesčiai. „Ei, mano drauge“, – šūkalioja suvenyrus ir safarius bandantys iškišti vaikinukai. Iš kur jiems žinoti, kad mums šią valandą iki atsipalaidavimo ir šilumos teikiamos laimės nič nieko netrūksta. Net draugų.

Tamsa ties pusiauju užgriūna netikėtai – čia dar spigino saulė, o čia jau beveik nesimato lengvo brizo šiaušiamų palmių ševeliūrų. Ant namelio prieangio lubų griežtai pasidaliję teritorijas vabzdžius medžioja trys kūno spalvos gekonai. Didžiausias, sprindinis – arčiau lempos, kur daugiau kvailų musyčių. Jie primena, kad pats laikas išsipurkšti nuo uodų, nes brangiuosius antimaliarinius vaistus gersime tik leisdamiesi į žemyno gilumą. Tų uodų nuolat dairomės ir kažkaip natūraliai tikimės išvysią akivaizdžiai grėsmingą gyvį. Koks nusivylimas, kai šiaip ne taip susekus pirmą apie lovą besisukiojantį egzempliorių aiškėja, kad baisias ligas nešiojantys padarėliai – vos trečdalis lietuviško zyzlio, o jų garsą išgirsi nebent tada, kai įskris tiesiai ausin.

Kitą dieną nusileidę pakrantėn nerandame mūšos. Atoslūgis toks didelis, kad bene du šimtus metrų tarp jūržolių ir aptrupėjusių koralų telkšo tik pavienės balos. Ir kiekviena – kaip akvariumas: nespėję su besitrau-

Modernus būgnas. 2012. Autoriaus nuotr.

kiančiu vandenynu spalvotos žuvelės, tik iš virpančio šešėlėlio pastebimos skaidrios medūzytės, ežių kolonijos, ataugas mataruojančios minkštosios jūrų žvaigždės. Pora krantu slampinėjusių šešiolikinių nejučia įsiperša į palydovus – iškrapšto juodaspyglį iš jo saugios užuoglaudos ir atsargiai patupdo delne. Paaiškina, kad negalima liesti tik raudonų ir mėlynų ežių. Demonstruoja, kaip raitosi ant galvos uždėta žvaigždė. Pagaliau klausia – gal norime aplankyti netoliese esantį jų kaimelį? Jei taip, turime atsinešti saldainių, nes ten bus krūva už juos mažesnių brolių ir seserų. Trauksime kitą rytą.

Trobelių, suręstų iš moliu aplipdytų pintų žagarų, tarp baobabų ir krūmokšnių nepastebime iki tol, kol naujieji pažįstami įveda į kiemą. Pastatėliai ne didesni už lindynes, kurias vaikystėje įsirengdavome sodo tankmėje. Pastatomos per savaitę, uždegtos palmės lapais jos išsilaiko tik vieną liūčių sezoną – pasižvalgius aplink matyti ir nauji griaučiai, ir kelios sugriuvusios. Todėl kaimelis neturi aiškios struktūros, trobelės dygsta kur pakliuvo. Žemės ūkio pėdsakų nedaug, tik pulkelis vištų ir pora ožkų. Vyresni vaikai sekioja turistus, tėvas dirba miestelyje, motina gimdo, močiutė prižiūri dešimt mažesnių pametinukų, tad ir lauko dirbti tarsi nelabai yra kam. Keli kukurūzų stiebai ir kažkas panašaus į kelmą laukinių pomidorų – štai ir visas „gyvenimas“, pasak Granausko, kurio centre suolą atstojanti sena automobilio padanga, aptūpta garbanotų galvyčių. Stebina mus atlydėjusių paauglių pošvariai drabužiai, nes vanduo į kaimelį gabenamas iš toli, o trobelėse nėra jokių baldų rūbams sudėti, tik pusėtini gultai ir ugniavietė tarp kelių akmenų. Kitas kontrastas – plačios šypsenos ir mūsų gido „už širdies griebiantis pasakojimas“ apie šeimą kamuojančias ligas, vaistų stoką, neturėjimą pinigų mokyklai. Paklausome ir tiek. Negi ginčysi žinąs, kad Kenijoje iki aukštosios mokslas nemokamas, veikia pakenčiama sveikatos draudimo sistema. Naiviems turistams skirtos smulkios afrikiečių melagystės ne taip jau skiriasi nuo mūsų bendrapiliečių verkšlenimo apie sunkų gyvenimą ir blogą valdžią Lietuvoje. Ir čia, ir ten mažėja visa tai už gryną pinigą priimančių labdarių.

Grįždami kitu taku apžiūrime parapijos bažnytėlę – skarda dengtą mūrinį namelį, papuoštą kryžiaus formos langų plyšiais. Joje nėra jokio, net popierinio atvaizdo ar statulos, o altorius – ant „ožio“ užmesta lenta. Kaimų neturtingieji – visi katalikai, o štai pakrantės miesteliuose bei miestuose gausios musulmonų bendruomenės, ir mečečių minaretai dominuoja tarp neįmantrių pastatų. Tik pora trejetas senųjų, kolonijinių Mombasos ir Malindžio bažnyčių turi šventovės eksterjerą bei interjerą. Visus kitus ir katalikų, ir protestantų maldos namus atpažinome iš plakatų ar užrašų, nes net aiškiai matomas kryžius yra retas dalykas. Oficiali statistika skelbia, kad Kenijoje beveik 85% gyventojų yra krikščionys, o maždaug 10% musulmonų susitelkę pirmiausia Indijos vandenyno pakrantėje, nuo seno turinčioje gerus prekybinius ryšius su arabų kraštais. Tačiau net nuvažiavę tris šimtus kilometrų į šalies gilumą visur matėme tą patį vaizdą – dideles, išpuoštas naujas mečetes ir vos pastebimas mažutes bažnytėles. Vienas vairuotojų paaiškino: baltieji iš užsienio duoda pinigų mokykloms ir ligoninėms, o arabai – mečetėms. Kol išseks naftos aukso upės, kraštovaizdis liudys, kad Afrika yra pranašo Mahometo žemė.

Per Naujuosius. Metų galo pasilepinimas Malindžio ir Watamu nacionaliniame jūros parke iš pradžių nu-

Prekystalis I. 2012. Autoriaus nuotr.

teikia šiaip sau. Keliolika lenkų bei italų ir mudu gabenančiam laiviūkščiui sustojus prie valstybės saugomo rifo paaiškėja, kad pliuškendamasis su paprasta kauke nieko įdomaus nepamatysi. Nuo besimalančių dešim-

ties katerių motorų (o gal nuo čia pat esančio miesto nuotekų?) vanduo drumstas, koralai penkių šešių metrų gylyje, žuvų nedaug. Kur kas įdomesnė maudyklė, kurią pasiekiame po valandos plaukimo į pietus: per

Prekystalis II. 2012. Autoriaus nuotr.

gerą mylią nuo kranto vandenyne didžiulė metro gylio sekluma, „auksinis“ smėlis... ir turgelis vandeny. Čia brisdami, čia plaukdami prekeiviai siūlo virš galvos iškeltas juodmedžio kaukes, masajų statulėles ir kriauklyčių karolius. Smagiausias – kepuryčių, nupintų iš palmės lapų pardavėjas su amerikietiškais marškinėliais „Daytona Beach“.

Kapitonas sako – dabar plauksime į salą lančo. Tik tos salos nematyti, o krantas dar labiau tolsta. Išmetę inkarą, kepsninę iškelia tiesiai į vandenį – jo čia vos iki pusės blauzdų. Kol kepa langustai ir krevetės, vanduo baigia nusekti, atoslūgis atidengia ploną smėlio juostą vidur ramutėlio vandenyno. Užkandžių skonis nė iš tolo neprilygsta atvirukiniam raudonų kiautų vaizdui – išvirti tinkamai pasūdytame vandeny su krapo šakele tie padarai kur kas labiau glostytų gomurį. Tačiau vizualus efektas ir prisimaudžius kilęs alkis greit sutirpdo gėrybių padėklą. Palydovams per rankas paleidus du vyno butelius smalsu stebėti, kaip italai jo tiesiog įsipila, o lenkai skrupulingai vertinančiais žvilgsniais matuoja, ar kaimynui neteko šiek tiek daugiau. Atogrąžų rojus ir išsipūtusi piniginė neišstumia sovietinio darbo kolektyvo baliaus įpročių.

Malindžio krantinėje stūkso balta, vandenyno vėjo apgraužta koralinė kolona su kryžiumi, esą pastatyta Vasco da Gamos, kai čia nuleidęs inkarą pačioje XV a. pabaigoje derėjosi dėl prekybos ir patyrusių locmanų, galinčių vesti portugalų laivus per Indijos vandenyną. Iš panašaus laiko ir mažytė, į tvirtovę panaši bažnytėlė, supama nedidelių krikščionių kapinių ir menanti šv. Pranciškaus Ksavero, užsukusio pakeliui į Indiją, viešnagę. Mombasos katalikų katedra, kurią lankome 31-ąją, sudomina tik tuo, kad visos kalėdinės puošmenos – iš blizgaus celofaninio popieriaus, kuriuo apkaišytas net altorius. Į antrą pagal dydį ir pirmą pagal istorinę tradiciją Kenijos miestą atkakome su pusdienine poilsiavietės ekskursija, tačiau pasiliekame iki vakaro ketindami grįžti vietiniu transportu. Kai apie tai atsisveikindamas sakau gidui, jis išpučia akis ir tris kartus perspėja būti atsargiems, tačiau bent kol šviesu, jokios grėsmės nejaučiame. Rūpi patirti daugiau, nei suvenyrų pirkimo aistra, kuriai tenkinti buvo skirta didžioji ekskursijos dalis.

Tiesa, gidas nusipelno komplimentų, nes žinodamas šiaurės europiečių alergiją derėjimuisi, nuvežė į parduotuvę su fiksuotomis kainomis. Maža to, aprodė produkciją jai tiekiantį kooperatyvą. Smalsu dairytis po dirbtuvių miestelį, kuris veikia bemaž kaip senųjų krikdemų rašiniuose vaizduojama kolektyvinio darbo darnos utopija. Iš trijų tūkstančių narių trečdalis triūsia miškuose prie kietmedžio ir akmens paruošų, o likusieji didžiulėje teritorijoje įrengtose stoginėse kiekvienas drožia, skutinėja, spalvina išmoktąją suvenyrų rūšį. Po čia pat teikiamų amato pamokų metų vyrai ima dirbti savarankiškai, gauna unikalų numerį, kurį išraižo kiekviename dirbinyje. Pagal tuos numerius parduotuvė amatininkams sumoka 82% realizuotų suvenyrų kainos, o likusias pajamas skiria bendriems kooperatyvo reikalams. Pritūpęs prie vieno meistro atkreipiau dėmesį į ką tik baigtą skaptuoti vorelę drambliukų, kurių nugaros dėl pasitaikiusios gražios akmens gyslos buvo raudonos. Paklausus, kiek kainuoja, jis pasiūlė: jei patinka, nusipirk parduotuvėje panašią su mano numeriu, sukeisiu. Kai taip ir padariau, pasiklydau ieškodamas jo stoginės, tačiau kiti meistrai tuoj parodė kelią, vienas per kitą džiūgaudami, kad įsidėmėjau

Suvenyrų kooperatyvo dirbtuvėse. 2012. Autoriaus nuotr.

mažą daiktelį. Išeitų, kooperatyve gyvas tarpusavio pasitikėjimas, nors jokių socialinių plakatų, raginančių elgtis sąžiningai, nematyti.

Mombasoje greta laisvo pasibastymo turime labai konk-

retų tikslą – susirasti kelionių vadove *Lonely planet* geruoju paminėtą safarių agentūrą, nes paplūdimio siūlytojai pasitikėjimo neįkvėpė. Respektabilios firmos įspūdį darančioje *Natural World Mombasa Safaris* į derybas dėl kainos nesileidžia, bet paprašo dvigubai mažiau, nei nušiurusi indo kontorėlė šalimais, kurion įkišome nosį palyginimui. Taigi sukertame rankas dėl pirmojo ateinančių metų nuotykio. Užgeriame kola, kuri patikimai saugo nuo tropinių žarnyno suiručių, senamiesčio kavinukės picą ir ilgai klaidžiojame didingą XVI a. Jėzaus fortą supančiomis gatvelėmis. Net ir tie keli namai, kurie puikuojasi užrašais apie neseną restauraciją, atrodo nugyventi, o kitas kolonijinis paveldas griūte griūva. Tik buvusi Jos Didenybės atstovo rezidencija vis dar oriai švariais langais žvelgia į uosto įlanką. Vadovėliai linksniuoja britų ar anglų kolonizatorius, bet apie praeitį bei politiką pašnekintas vyresnio amžiaus vietinis šiek tiek nostalgiškai apibūdina „Her Majesty“ laikus, kai vyravo tvarka ir taika. Atrodo, net intonacija panaši į mano a. a. mamos atsidusimą: „o prie Smetonos...“

Grįžtame poilsinėn tiesiai į Naujametę vakarienę. Pasirišu afrikietiškai raudoną, Mombasoje pirktą, bet jei

Zebriukai susipyko. 2012. Autoriaus nuotr.

tikėti etikete, JAV siūtą britiško dizaino kaklaraištį, ir einame į išpuoštą pakylą tiesiai paplūdimy. Ir pakliūk tu man taip – nors Rusijos turistų iki tol nebuvo matyt, kaip tik prie gretimo staliuko jau reiškiasi jų kompanija. Užsisakė šampano, tačiau neleidžia jo atkimšti ir pasimetusiam kelneriui bando paaiškinti, kas yra *Novyj god na Raše*. Kiti dvyliktą sutinka santūriai. Pakilę nuo vaišių su Jolanta iš atokiau stebime, kaip užžiebiamas užrašas „2012“. Į muzikos taktą darniai linguoja aukštos virėjų kepurės. Bangelės semia pakylos kuolus – pati potvynio aukštuma.

Po Naujųjų. Metai prasideda Kenijos demokratijos pamoka. Kitose Afrikos ir Azijos poilsinėse, kur teko lankytis, užsieniečių ir čiabuvių separacija buvo pabrėžtinai aiški – pastarieji sudarė aptarnaujantį personalą. O čia turtingesni vietiniai poilsio dieną plūste užplūsta viešbutį, užima daugumą gultų aplink baseiną ir kėdžių restorane. Skirtumus lemia tik kišenė, o ne odos spalva

Tolyn į Afrikos centrą. 2012. Autoriaus nuotr.

ar tautybė. Kas pinigingi, mėgaujasi kokteiliais sode su turistais, kas nelabai, viešame paplūdimy gurkšnoja alų. Popietę pakrantė virsta Palangos Basanavičiaus gatve – ryškiais šventiniais drabužiais pasidabinę šeimos ir gausūs jaunimo pulkeliai vaikštinėja pirmyn atgal. Baltos šypsenos rodosi dar baltesnės, o nerūpestingumas – tiesiog dangiškas.

Gana, padrybsojome, atgavome jėgas, kilsime į safarį. Kenijoje ir Tanzanijoje vyraujančia svahilių kalba šis žodis reiškia bet kokią išvyką. Vietiniai leidžiasi safarin net kai tikslas – artimiausia parduotuvė. Bet mes geidžiame antilopių ir žirafų, tad automobilis pakeliamu stogu matuoja lėtai slenkančius kilometrus link

Higiena. 2012. Autoriaus nuotr.

Rytų Tsavo nacionalinio parko. Ilgiausiai gaištame, kol prasiveržiame į Nairobin vedantį plentą, sutvarkytą už Europos Sąjungos lėšas. Tarp apynormalių miesto gatvių ir plento pradžios – keli kilometrai tragiškai duobė-

to ir vilkikais užgrūsto kelio, kuris Mombasos merijai nebepriklauso, o į struktūrinių pagalbos fondų projektą, matyt, nepateko.

Apie žvėris – tik trumpai, nes žodžiais neperteiksi įspūdžio, ką reiškia peizažas pilnas, kupinas, ne, tiesiog prisigrūdęs dramblių. Jie po kelias dešimtis brenda per savaną visur aplinkui, kada užsimanę eina per kelią pro mašinos nosį. Jei būčiau koks žaliasis, piktdžiugiškai parašyčiau: va, patirkite, kaip jaučiasi vienišas zoologijos sodo beždžioniukas apspistas minios agresyvių lankytojų. Tačiau nesu žaliasis ir jausmas ne toks. Greičiau tikrai netikėta, kad gyvūnų tiek daug, kad turistai jiems nė motais, o visa vaikystėje dažnai vartytų Tado Ivanausko *Pasaulio žvėrių* iliustracijų įklija – gyva prieš akis. Ir *Pasaulio paukščių* – kitą dieną pervažiavus į krūmingą Vakarų Tsavo parką įvairiausi sparnuočiai prieš mašiną kyla būriais kaip balandžiai Trafalgaro aikštėj.

Registruojantis Raganosių slėnio šlaite įsikūrusiame viešbutėly įspėja, kad vakare net po teritoriją nevalia vaikščioti be palydos – ji neaptverta tvora su elektros įtampa kaip didesnėse ir brangesnėse safarių nakvynės vietose. Atskiro namelio viena siena į slėnį – ištisinis tinklelis nuo vabzdžių, pro kurį atsiveria koks šimtas metrų žemiau esanti pieva ir ežeriukas. Iš jo geria vienišas dramblys. Sutemus aplink vandenį ima judėti vis daugiau juodų dėmių. Akis neatskiria, ar tai drambliai, ar buivolai, bet tų šešėlių – per šimtą. O garsus nustelbia varlių sutartinė, kuri skamba kaip saksofonų orkestras prie ausies. Į duris pabeldžia ietimi nešinas masajas. Jį nusekame vakarienės vieton, kur dar garsiau liejasi ta pati varlinė muzika, nes upelis sruvena grioveliu salės viduryje ir liejasi per kvakių pritūpusius terasinius baseinėlius. Pakirdus su saulėtekiu žiūrime – slėnis tuštutėlis – ir kraipome galvas: gal tuos žvėrių šešėlius tik įsivaizdavome?

Kilimandžaras – drovus į sijoną įsikniaubęs vaikas. Iš tiršto debesies jo snieguotos karūnos kraštelis išlenda vos minutei kitai. Tai vienam, tai kitam horizonto pakrašty sūkuriuoja smėlio viesulėliai. Jie ir suteikė vardą Amboseliui, didžiojo ugnikalnio apylinkių nacionaliniam parkui, kuriame baigsime savo safarį. Kempinge prie laužo masajai pasidainuodami šoka, o tiksliau pasakius, demonstruoja, kaip aukštai gali pašokti iš vietos. Straksi it bekaulės spyruoklės, tik vėriniai maskatuoja. Po pasirodymo dėlioja ant žemės suvenyrus ir kviečia rinktis. Aš pats sau nusistebiu, o jaunas rusas bičiuliui garsiai pakomentuoja, kad ką tik žiopsojusį būrį vokiečių kaip vėju nupūtė: „Negražu, nemokamai žiūrėjom, tai reikia ir kažką nupirkti“. Šįsyk visai pritariu kaimyno etikos supratimui, ir Jolanta jau dera tradicinę karoliukų apyrankę.

Reklama. 2012. Autoriaus nuotr.

Dar kartą lėtai stumiamės per Mombasos priemiesčius – į oro uostą. Aplenkiame jauną afrikietę šampano spalvos suknele ir baltais aukštakulniais. Galva pakelta, tarsi po kojom ne dulkėta šalikelė, o Paryžiaus podiumas. Grįžtame į šalį, kur nemokama džiaugtis daug sotesniu gyvenimu ir išlaikyti orumo saugesnėje aplinkoje. Gal dėl saulės trūkumo, o gal – kad ne iš mūsų genties kilo Obama, kurio atvaizdas Kenijoje šypsosi dažname namų altorėly.

Profilių pilietiškumas

TOMAS DAUGIRDAS

Šiandien, randantis naujoms techninėms galimybėms, esti kitokios sąlygos kurtis žmonių ryšiams, bendravimo formoms, kurių anksčiau nebūta. Keičiasi ir pats žmonių supratimas apie bendravimą ir visuomeniškumą. Keičiasi žmogaus jausenos, savivoka ir atsakomybė už tai, kas vyksta greta. Kol kas iki galo veikiausiai nė vienas nesuvokiame, kurlink judame, ar beišlieka demokratinio veikimo formos ir pati demokratija, kai viešas diskusijas ir televizinius debatus ima išstumti politikų ir visuomenininkų profiliai socialiniuose tinkluose. Atrodytų, kad šitaip sukuriamos kokybiškai naujos galimybės demokratijai, nuomonių raiškai ir sklaidai. Tačiau pažvelgus įdėmiau, socialinių tinklų gyvavimas kuria kitonišką, demokratijai priešingą viešumą.

Prieš kelis šimtus metų europiečiai susižavėjo mechanizmais. Pradedant laikrodžiais su gegute, baigiant mechaniniais varikliais. Nauji pasiekimai skatino mėginti sukurti į gyvas būtybes panašius, judančius ir garsus skleidžiančius mechanizmus. Tačiau tos naujovės sukūrė ir dilemą: jei šiuos atradimus plėtotume toliau, tai galėtume sukurti mechanizmą, labai panašų į žmogų, besielgiantį kaip žmogus, vaikštantį bei dirbantį, tačiau iš tiesų – mechanizmą.

Tačiau tikroji ir didžioji žmonių, susidūrusių su naujovėmis ir išradimais, baimė rėmėsi suvokimu, kad vaizduotė gali privesti prie to, jog į žmones panašūs mechanizmai gali tapti tiražuojami. Kaip tuomet žinoti, kad mano sutiktas žmogus ar šunelis iš tiesų yra žmogus ar šunelis, o ne išmoningo meistro rankų darbas? Jei toliau eitume ta linkme, tai ilgainiui natūraliai iškiltų klausimas, ar pasaulis, kuriame gyvename, yra realus? Tam tikras laikinas sprendimas buvo rastas: svarbiausia tai, kad aš pats suvokiu, jog esu tikras. Tai tarsi turėjo suteikti nusiraminimą ir apsaugoti nuo siaubo, kuris neišvengiamai slėgė sekuliarizmo paliestą XIX a. žmogų, suvokusį, kad pasaulyje, kuriame jis tarsi saugiai gyveno savoje šeimoje, bendruomenėje ir visuomenėje, jis galįs būti visiškai vienas ir vienišas. Veikiausiai galima net istoriškai užfiksuoti momentą, kada žmogų pradėjo gąsdinti pati kūriniškumo idėja ar galimybė: žinoma, tuomet, kai nustota tikėti Kūrėjo galia ir gera valia. Žmogaus išsilaisvinimas nuo religijos, „prietarų“, vertybių perkainojimas sukėlė baimę neautentiškumui ir dirbtinumui bei baimę to, kad pats nesi tas, kas esi. Tuomet veikiausiai ir buvo padėti pamatai tokiems šiuo metu specialios terapijos reikalaujantiems reiškiniams kaip tapatybės krizė.

Šiandien, gyvendami inovacijų ir didelės informacinės spartos amžiuje, vien naivuoliais palaikytume mūsų protėvius, besirūpinusius, kas yra tikra pasaulyje ir kas esu aš. Mums nėra didelio skirtumo, ar mūsų kaimynas, bendradarbis yra tikras žmogus „iš kūno ir kraujo“, ar išmanus mechanizmas, laboratorijoje pagamintas klonas. Jei reikėtų balsuoti, į žmogaus kloną kaip galimą kaimyną veikiausiai būtų žiūrima daug palankiau nei į statistiškai nepalankiai vertinamas grupes – romus ar visuomenės mažumas. Mums svarbiausia, kad žmogus nepažeistų kitų teisių, sąžiningai atliktų pareigas, elgtųsi standartiškai ir niekam nekeltų nepatogumų. Koks nors „pagamintas“, „dirbtinis“ žmogus šiuos reikalavimus veikiausiai atitiktų daug geriau nei kuris nors kitas, užaugęs natūraliomis ekstremaliomis sąlygomis, priverstas per vargus ir nesėkmes pats save formuoti, idant nebūtų atstumtas kitų bei visuomenės.

Šiandien vis menkiau kankina ir klausimas: koks aš esu, ar aš esu. Tapatybių keitimas, ankstesniais laikais buvęs persirengėlių išmonės vaisius, dabar tapo kone kasdienybe. Internetiniuose komentaruose koks žmogus gali rašyti skirtingais vardais, parinkdamas skirtingą stilių ar net laikytis paeiliui skirtingų pažiūrų. Dar didesnę vietą asmenybių ekspozicijai ir kaitai suteikia *facebook'as* ar panašus socialinis tinklas. Niekas negali būti tikras, ar žmogus atpažįstamu vardu ir pavarde, kurį įtraukiu į „draugus“, yra tas pats, kurį pažįstu ar bent esu sutikęs tikrovėje. O galbūt kas nors gudriai prisiėmė jo vardą bei žaidžia jo asmenybe, slėpdamasis už jo kaukės.

Todėl nepakanka užsidengti akis ir ausis ir atsižadėti visų pavojingų naujovių, – juk beveik visas pasaulis yra socialiniame tinkle. Ir aš pats negaliu būti tikras, kad kas kitas neįsiregistruos mano vardu, specialiai sukūręs tokią svetainę ar profilį, kur žais mano paties asme-

nybe. Toks apsimetėlis gali būti lygiai draugiškas ar priešiškas. Jis gali prisikviesti mūsų tikrųjų draugų į savo draugų tinklą. Šie nieko neįtardami registruosis bei tikės, kad žinių, nuotraukų dalybos ir komunikacija vyksta tarp tų pačių draugų, kurie yra ir tikrovėje. Tokia apgavystė anksčiau ar vėliau galėtų būti demaskuota, tačiau nebūtinai.

Šioje naujų galimybių erdvėje suvoki, kad tavo paties asmenybė gali išslysti iš tavo rankų ir būti pasisavinta. Ja gali būti manipuliuojama prieš vardo ir asmenybės savininko valią. Klasikiniuose romanuose skaitome istorijas, kaip būdavę manipuliuojama kito žmogaus vardu. Pavyzdžiui, perimamas ar sukeičiamas laiškas, svarbaus žmogaus perduodamas kurjeriui. Šiose istorijose asmenybės ar autorystės pasisavinimas yra sukėlęs karus, tragedijas, žūtis, viską lemiančius gyvenimo pasirinkimus...

Tačiau visa tai tėra niekniekis lyginant su perkeitimais, kuriuos vykti įgalina dabartinės komunikacinės technologijos. Internetiniai laiškai, žinutės, vaizdai nekeliauja pašto karietomis, neplaukia laivais, jų negabena raiteliai. Tokių laiškų neįmanoma „perimti“ ir atkeisti. Juo labiau, jei tikrasis autorius yra kitas, nei dedasi.

Interneto erdvė visiškai sunaikina skirtumą tarp to, kas esi, ir kas atrodai. Tai puikiausia erdvė, kurioje gali save kurti kitiems, o galiausiai – galbūt ir pats patikėti savo kūriniu. Tikrovėje gali būti pats sau nuobodus vidutinio rango finansininkas, dirbantis standartinį darbą, gyvenantis standartinį gyvenimą. Tačiau socialiniame tinkle tu gali būti visai kitas: drąsus, šmaikštus ir pasitikintis savimi, turintis išskirtinių pomėgių ir apie juos pasakojantis. Būtent tų savybių ir reikia sėkmingam ir intensyviam bendravimui, draugų radimui, „draugų“ palankioms ir džiaugsmingoms reakcijoms. O jei kurio jų draugiškumas ar palankumas sukelia abejonių, jį galima pašalinti iš savo aplinkos priskyrus prie „nedraugų“. Vienas klavišo paspaudimas, ir internetinė erdvė vėl įgauna tobulo ir draugiško pasaulio pavidalą.

Socialiniai tinklai yra puikiausia terpė kurti naują politiškumo profilį. Niekada negali būti tikras, kad žinutė, impresija ar pamąstymas, kuris atkeliauja iš vieno tavo „draugų“ politikų, iš tiesų yra jo pamąstymas, impresija ir įžvalga. Dažnai tai neturi nieko bendra su asmenybe. Už politinio veido gali slėptis visa komanda nuolat dirbančių ir asmenybės profilį kuriančių padėjėjų. Socialinis tinklas turi visas galimybes tapti viešųjų ryšių tinklu. Todėl jis turėtų būti ypač patrauklus politikams, besirengiantiems rinkimams. Patekti į televizijos, radijo laidas, bendrauti su žurnalistais ne vienam, siekiančiam politinės karjeros, gali būti sudėtinga. Tačiau socialiniame tinkle galima formuoti įvaizdį, skelbti programą, patraukti ir pritraukti draugų, kurie vėliau galėtų tapti ir „draugais“ rinkimų metu.

Įsijungus į socialinį tinklą kažin ar verta užduoti klausimą, ar kaip rodomasi, taip ir esama. Šioje erdvėje dar mažiau matoma asmenybė nei demokratijai įprastoje viešumoje, fiziškai vykstančiuose susitikimuose su žmonėmis ir tarp žmonių, debatų laidose. Čia politikai taip pat ateina pasirengę, turi daug medžiagos ir pagalbos. Tačiau joks politikas negali kontroliuoti situacijos ir išvengti nepatogių klausimų ar idėjų, kylančių iš „nedraugų“.

Tradicinė popierinė spauda ar televizija neišnyko ir vis dar kuria realią viešą erdvę. Net jei blogai ir kritiškai galvotume apie klasikines žinių komunikavimo ir diskusijų priemones, jos suteikia vietos tokiam viešumui, kuris padeda atskleisti asmenybes, su kuriomis nesusiduriame kasdien, bet nuo kurių gali priklausyti mūsų kasdiena. Tokia viešuma kuria erdvę, kur žodžiai, nuomonės ir vertinimai turi svorį, nes už juos asmeniškai atsakoma. Žodžiai yra susieti su konkrečiu veidu, ir tai tampa ypač svarbu ir reikšminga epochoje, kur veidus ima intensyviai išstumti profiliai. Tradicinėje viešumoje asmeniškumas yra labai svarbus, už asmenybės pasisavinimą ar nusavinimą baudžiama. Ten galima rasti būdų patikrinti, kuri žinia yra teisinga, o kuri – iškreipta. Žiniasklaidos kuriama erdvė remiasi konfliktu, požiūrių susikirtimu, čia nėra paprasta oponentą paprasčiausiai išbraukti iš draugų, tenka su juo skaitytis.

Dabartinė demokratija, kad ir kaip intensyviai ją kritikuotume, iš dalies remiasi ir žmogaus nepasitikėjimu savo bei kito autentiškumu ir asmenybiškumu, tačiau viliamasi per viešumoje besiskleidžiančius ryšius ir tiesos ieškojimą atrasti tinkamą santykį su tikrove bei geriausią visuomenės tvarkymo būdą. Socialinių tinklų viešuma kuria iliuziją, kad esą galima sukurti darnią bendruomenę ar visuomenę, kurioje susiburia panašiai mąstantys, kurioje nesama priešpriešų ir nemalonių sankirtų. Atskalūnai ir keliantys nepatogumų paprasčiausiai atsiduria anapus tokios idilės ribų. Socialiniai tinklai iš tiesų kuria iliuziją apie atvirumą, įtrauktumą, galimybę reikšti įvairias nuomones. Tačiau jie sudaro visas sąlygas atskirtumui, izoliacijai, uždarumui bei griežtam atsiribojimui nuo netinkamų ar neįtinkančių pozicijų.

Todėl šiandien vis dar veikiančios demokratijos idėjai nėra nieko svetimesnio už socialinių tinklų erdves. „Tradiciniais“ laikais, kai žmonės sukūrė viešumą kaip tiesos ir autentiškumo paieškos erdvę, tas viešumas tapo vienintelis būdas nustatyti ryšius tarp žmonių, aiškinantis, kas yra tikra, ko reikia bendrai siekti. Dabartiniai socialiniai tinklai suka priešinga linkme – dar labiau maskuoja asmenybę ir nepalieka vietos klausimui, kas yra tikra, o kas sukurta. Galvodami tradiciškai manytume, kad tokia situacija žmonėms turėtų sukelti siaubą, tačiau tikrovėje matome nemažą pasitenkinimą ir įsitraukimo džiugesį. Tik šiandien pasirodė, kad mūsų dvasios tėvai, keiksnodami demokratiją, nė nenumanė, kokia sunki našta ji yra žmogui, kad jis dės daug pastangų leistis į erdves ir pasaulius, kuriuose jos gali išvengti.

KATALIKYBĖ KAIP POLITIKA

Bernardas Gailius

Žmonijos draugas iš viso negali pripažinti skirtumo tarp politikos ir nepolitikos. Nepolitikos nėra. Viskas politika.

Thomas Mann, *Užburtas kalnas*
(Ludovikas Setembrinis)

Katalikų Bažnyčiai Lietuvoje dažnai prikišamas nepagrįstas politikavimas. Tai tendencija, kuri tebestiprėja nuo pat Nepriklausomybės atkūrimo. Jei iš pradžių Bažnyčia dar vertinta kaip vienas svarbiausių buvusio pasipriešinimo sovietų valdžiai centrų ir kartu išsivadavimo autorių, tai vėliau viešuomenė vis mažiau linko pripažinti ją kaip teisėtą politinės diskusijos dalyvį. Tai tikriausiai susiję su vis giliau įsišaknijančia idėja, kad krikščionybė – apolitiška. Pavyzdžiui, politikos apžvalgininkas Vladimiras Laučius ją išreiškė taip: „Krikščionybė su politinėmis doktrinomis veik nieko bendra neturi, nes Naujasis Testamentas nesiremia politiniu mąstymu. Principiniais politinės minties klausimais – teisingumo, valstybės valdymo, santvarkos – krikščionybė, kitaip nei minėtos politinės doktrinos, neteikia jokios idėjų sistemos, kurią bent iš tolo galėtume prilyginti liberalizmui, konservatizmui ar socialdemokratijai. Krikščionybė apskritai iš prigimties yra apolitiška. Kaip galime dėti lygybės ženklą tarp jos ir politinių ideologijų?“[1] Nors tai tiesiogiai nepasakoma, nesunku įžvelgti, kad tokio krikščionybės ir politikos santykio suvokimo pagrindas – *Kas ciesoriaus, atiduokite ciesoriui, o kas Dievo – Dievui* (*Lk* 20, 25).

Nuolat pabrėžiamas apolitiškos krikščionybės vaizdinys provokuoja mąstyti. Juo labiau kad (kaip čia ir bandoma parodyti) esama ypač tvirtos priešingos nuomonės. Iš tų išprovokuotų minčių ir susidėstė šis tekstas.

I. APIE POLITIKĄ IR JOS ESMĘ

Svarstant, ar krikščionybė politiška, pirmiausia kyla paties politiškumo ir politikos suvokimo klausimas. Tai, žinoma, reiškia bridimą į gilią per amžius neišspręstų problemų pelkę. Čia, vengiant nuklysti nuo pagrindinio tikslo, tik trumpai paliečiamas paplitęs šiuolaikinis politikos suvokimas, svarbiausios jo spragos ir esminiai aspektai, kuriuos reikia įvertinti mąstant apie politiką ir politiškumą.

Dažnai sakoma, kad politika – valstybės valdymo menas. Taigi kaip ir kiekvienas menas, ji turi keletą bendro pobūdžio principų, bet apskritai yra išmokstama praktikuojant, o tobulinama – kuriant ir mąstant. Valstybė tokiu atveju suprantama kaip nekintamas dalykas. Politika yra diskusija kaip valstybę valdyti, kur ją vesti, kokį santykį su kitomis valstybėmis nustatyti. Kas toje diskusijoje dalyvauja, tas ir yra politikas. Tai tikrai labai konservatoriškas politikos suvokimas, kurio įsigalėjimą šiuolaikiniame pasaulyje Alvydas Jokubaitis visai pagrįstai pavadino tikruoju konservatizmo triumfu[2].

Tačiau net ir pripažįstant šiuolaikinę konservatorišką politikos sampratą, išlieka aktualios mažiausiai trys dilemos. Visų pirma kyla klausimas, ar politika yra istoriška. Tai, kad šiuolaikinėje politikoje praverčia Aristotelio ir pan. idėjos, tarsi liudija politikos „viršistoriškumą“. Kita vertus, nėra lengva įsivaizduoti šiuolaikinius politikus, kurie savo oponentus pasikviestų į vakarėlį pilyje, o po to pasmaugtų, kaip mėgo daryti Viduramžių Lietuvos ar Renesanso Italijos valstybininkai. Bet juk ir tokie dalykai vyksta: antai Libijoje tik ką baigėsi ginkluota kova dėl valdžios, netoli Lietuvos esančiose Rytų valstybėse vis dar pasitaiko opozicionierių paslaptingo dingimo atvejų, o Izraelio specialiosios tarnybos nuolat įtariamos sistemingu teroristų žudymu. Taigi politika iš tikrųjų kinta kartu su visuomene, bet gal ne taip radikaliai, kaip kartais esame linkę įsivaizduoti.

Antroji politikos sampratos dilema yra jos ryšys su valstybe. Nors šiuolaikinis konservatoriškas politikos

BERNARDAS GAILIUS (g. 1981) – istorikas, teisininkas, TV laidų vedėjas. Skelbiamas tekstas (jau susilaukęs aštrių diskusijų Lietuvos viešojoje erdvėje) parengtas pagal (viešąją DPI optimatų) paskaitą, kurią autorius skaitė Bažnytinio paveldo muziejuje 2011 m. spalio 26 d.

[1] Vladimiras Laučius, „Šeimos koncepcija: „gilių įsitikinimų“ verpetas“, in: *www.delfi.lt*, 2008-07-03.

[2] Alvydas Jokubaitis, „Konservatizmo fenomenas“, in: *Libertas & pietas. Lietuviškasis konservatizmas: Antologija, 1993–2010*, sudarytojas Mantas Adomėnas, Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2010, p. 105–136.

suvokimas traktuoja valstybę kaip duotybę ir akivaizdžią politikos sferą, pažvelgus giliau santykis nebeatrodo toks paprastas. Visų pirma, politika apima ne tik valstybės valdymą, bet ir kovą dėl valdžios, o tai leidžia taip išplėsti jos ribas, kad ji tarsi ištirpsta visuomenės gyvenime. Darosi sunku atrasti, kur politika prasideda ir kur baigiasi (ties savivaldybių tarybomis, seniūnijomis..?). Be to, politiką galima traktuoti kaip universalų meną, atsietą nuo konkrečios valstybės. Tai nesunku pailiustruoti peržengus istorines šiuolaikinio pasaulio ribas. Kai pilietybė dar nebuvo tapusi sąlyga dalyvauti valdant valstybę, profesionalų politikos patarėją buvo galima pasisamdyti taip pat kaip ir karininką. Panašus reiškinys atgyja šiandien kuriantis jaunoms valstybėms, tokioms kaip Gruzija, kurios yra linkusios leistis į kompromisus dėl pilietybės ir pasitelkti užsieniečius valstybės tarnyboje. Beje, politikos filosofijoje valstybės ir politikos problemos siejamos palyginti retai. Daug dažniau tie, kurie mąsto apie politiką, valstybę laiko duotybe, o tie, kuriems rūpi valstybės prigimtis ir esmė, politiką suvokia kaip natūralią valstybės išvestinę. Taip valstybės ir politikos santykis lieka paslaptis: lyg ir akivaizdu, kad jos susijusios, tačiau kaip konkrečiai – neaišku.

Gintautas Trimakas. Be pavadinimo. 2011. Fotografija

Šios mintys veda prie trečiosios dilemos – klausimo apie politikos esmę. Ar politika turi esmę? Ar yra koks nors veiksmas ar santykis, kurį būtų galima pavadinti išskirtinai politišku?[3] Kokia ypatybė ar jų rinkinys nusako politiką kaip konkretų ir ypatingą reiškinį? Iš šiuolaikinių filosofų arčiausiai atsakymo, matyt, priėjo Carlas Schmittas. Jo supratimu, politiškumas savo grynąja forma yra *priešiškumas* (neutralia prasme). Politika prasideda tada, kai nubrėžiama riba tarp draugo ir priešo. Karas tokiu atveju, žinoma, yra aštriausia politikos forma. Tačiau kitaip negu pasaulinės revoliucijos kurstytojai, kuriems karas atrodė siekiamiausias politikos tikslas (jis sukuria revoliucinę situaciją ir leidžia pradėti naujo pasaulio kūrimą), Schmittas manė, kad didžiausias pasiekimas politikoje yra sugebėjimas savo priešiškumą apriboti[4].

Atsižvelgiant į įvardytąsias tris dilemas (tik atvirkščia tvarka) toliau ir bus bandoma įvertinti, kiek politiška yra krikščionybė ar konkrečiai – katalikybė. Pirmiausia aptariama katalikybės esmė, ieškant joje politiškumo esmės, paskui svarstomas krikščioniškas požiūris į valstybę, o baigiama krikščionybės istoriškumo apmąstymu.

II. APIE KRIKŠČIONIŲ PRIEŠUS

Akivaizdu, kad viešojoje erdvėje ir populiariojoje sąmonėje įsitvirtinęs krikščionybės suvokimas yra ne tik paviršutiniškas, chaotiškas, bet ir gerokai nuvalkiotas ir subanalintas. Tai ypač matyti stebint manipuliacijas sąvoka „krikščioniškasis atlaidumas“, į kurias lakoniškai ir taikliai yra pavykę atsakyti Mantui Adomėnui, tąsyk rašant apie buvusius komunistus: „Atleidimas suponuoja atgailą, kurios nebūta“[5]. Panašiai yra įvykę su meilės, nuodėmės, išpažinties, kunigystės, sielos ir kitomis sąvokomis.

Svarbiausias katalikybės požymis yra konkretumas. Iš dalies kaip tik todėl ji atrodo tokia keista, dažnai nepriimtina ar net baisi šiuolaikiniam mąstymui, kuriam būdinga išplauti sąvokas, pateikti beprasmybę kaip gilią prasmę, daugiažodžiauti apie nieką. O katalikybėje yra daug paslaptingų, sąlyginių, žmonių kalba nenusakomų dalykų (kaip Dievo valia, amžinybė ir pan.), bet visi jie yra konkretūs.

Tai prasideda nuo tikėjimo konkrečiu Dievu. Kataliko

[3] Šiuo klausimu plg. įžvalgią studiją: Vilius Bartninkas, „Politikos brėkšma: Iki-politinės patirtys graikų mitiniu laikotarpiu“, in: *NŽ-A*, 2011, Nr. 8, p. 519–527.

[4] Šia prasme Schmittas priklausė tai kategorijai filosofų, kurių nuomone tikrojo humanizmo raktas yra žmogaus gebėjimas pripažinti savo netobulumą. Jei aš esu ne toks geras, kaip manau, tai tikėtina, kad mano priešas žmonių pasaulyje nėra toks blogas, kaip man atrodo. Dėl mus siejančio žmogiškumo išlaikau jam deramą pagarbą ir tai sulaiko nuo ekscesų diskusijose ir gal net kare.

[5] Mantas Adomėnas, „Apie antikomunizmo išliekamąją reikšmę“, in: *NŽ-A*, 2003, Nr. 11–12, p. 625–626.

Dievas – ne Didžioji Dvasia, ne Absoliutas, ne filosofų Dievas, taigi – ne *kažkas*. Jis – „Abraomo, Izaoko ir Jokūbo Dievas“. Jis nesuvokiamas, bet konkretus. Jis yra istorijos Dievas, konkrečiai veikiantis žmonių gyvenime. Jėzus iš Nazareto *yra* Kristus, pagal Petro išpažinimą: *Tu esi Mesijas, gyvojo Dievo Sūnus!* (*Mt* 16, 16).

Taip pat konkretus yra pasaulio sukūrimas. Mes nežinome nei kada, nei kaip, nei per kiek laiko tai buvo padaryta, bet Dievas sukūrė (tiek, kiek žmonių žodžiai apskritai gali tai nusakyti) Visatą. Ne *kažką,* o konkrečiai viską ir kiekvieną dalyką, kuris mus supa, įskaitant mus pačius. Ne tik sielą, bet ir kepenis, taip sakant.

Panašiai konkretus yra Nuopuolis. Tai pirmiausia radikalus angelų nuopuolis, dėl kurio atsirado pats save pasmerkęs šėtonas. Po to sekė švelnesnis, išprovokuotas žmonių nuopuolis, iš kurio dar įmanoma atsitiesti. Dėl pirmą kartą padarytos nuodėmės žmogus neteko galimybės „regėti Dievą“. Kitaip tariant, gyvendamas žemėje žmogus negali *žinoti* apie Dievo buvimą, taigi Nuopuolis yra ir paties ginčo dėl Dievo egzistavimo prielaida. Visa tai katalikui yra konkretu, nors ir ne iki galo suprantama. Apie tai apskritai sudėtinga kalbėti, nes reikia kalbėti tarsi apie įvykius, pasakoti savitą „dieviškąją istoriją“. Tuo tarpu laikas – svarbiausias istoriją apibrėžiantis veiksnys – yra tipiškai žemiška sąvoka.

Tačiau tik tokiame kontekste įgyja aiškią prasmę krikščionybės šerdis – Jėzaus Kristaus gyvenimas žemėje, mokymas, kančia ir prisikėlimas. Evangelija, kuri katalikui taip pat yra labai konkreti: tie, kurie seks Kristumi dėl Dievo malonės ir gailestingumo (o ne dėl savo nuopelnų) pasieks amžinąjį gyvenimą ir nebus pasmerkti pasaulio pabaigoje[6]. Tačiau sekti Kristumi žmogui yra labai sunku. Jam trukdo jo paties nuopuolis ir su tuo susijęs silpnumas prieš nuodėmę, taip pat ir velnio veikimas žemėje.

Nors nuodėmės sąvoka yra gerokai nuvalkiota, beveik bet kuriam žmogui aišku, kas tai. Nuodėmingumas – tai nesugebėjimas paklusti (laisva valia, nes žmogus negali būti priverstas) Dievo nustatytai tvarkai. Šiuo požiūriu jis panašus į kitus žmogaus valios trūkumus. Sportininkai ar muzikantai gerai žino, kaip sunku laikytis numatytos treniruočių ar repeticijų programos, nors tik ji garantuoja rezultatą. Panašiai ir krikščionis, net ir šventai tikėdamas, kad doras gyvenimas veda į dangų, nesugeba iš tikrųjų dorai gyventi. Kaip sakė ap. Paulius: „Aš nedarau gėrio, kurio trokštu, o darau blogį, kurio nenoriu“ (*Rom* 7, 19). Čia svarbu, kad nuodėmingumas yra vidinė, iš dalies kontroliuojama ir kartu išoriškai išprovokuojama žmogaus savybė (panašiai kaip irzlumas ar isterija).

Velnias kaip žmonijos priešas yra gerokai primirštas arba paverstas romantinės literatūros personažu – jis blogas, kenčia, todėl patrauklus. Tačiau tai nekeičia tikrojo katalikiško požiūrio į velnią. Jis yra Dievo ir žmonių priešas. Kaip ir angelas, velnias yra konkretus. Jis yra „priešininkas, kuris dar valdo pasaulį – valdą bei karalystę, patikėtą jam, kai jis buvo šviesos angelas“[7]. René Laurentinas čia išryškina ir kitą labai svarbų velnio požymį – valdžią pasauliui. Velnias gali ne tik paveikti atskirus žmones (apsėdimas – dar viena kino ir literatūros nuvalkiota sąvoka). Jis daro *įtaką* pasauliui. Nors ir būdamas nematomas, todėl tarsi priklausydamas anai sferai, jis yra „šio pasaulio kunigaikštis“[8].

Gintautas Trimakas. Be pavadinimo. 2011. Fotografija

Taigi jei atsitiesdamas iš Nuopuolio žmogus privalo išvengti velnio žabangų ir sutramdyti savo nuodėmingumą, akivaizdu, kad krikščionybės esmė yra labai karinga. Tai – dvasinė kova, kovojama dviejuose lygmenyse. Su nuodėme ir nuodėmingumu žmogus kovoja

[6] Čia ypač svarbu nesubanalinti sekimo Kristumi. Viena vertus, jis nėra formalus – ne visi pakrikštyti, matyt, pateks į dangų ir atvirkščiai. Kita vertus, jis nėra ir visiškai aptakus – nepakanka mėgti Kristaus mokymą, sutikti su jo filosofija. Galutinis sprendimas yra Dievo, bet tai neatleidžia žmogaus nuo pareigos stengtis. Kaip tik dėl to Evangelija apibūdinama kaip viltis, o ne kaip „Instrukcija siekiantiems amžinojo gyvenimo“. Iš vilties kaip stimulo ir kyla krikščioniška dvasinė kova.

[7] René Laurentin, *Demonas – mitas ar tikrovė?: Kristaus ir Bažnyčios mokymas bei patirtis*, iš prancūzų kalbos vertė Edita Janulevičiūtė, (ser. *Dvasinė kova*), Vilnius: Aidai, 2008, p. 87.

[8] *Lk* 22, 31–32. Plačiau apie sudėtingą ir dviprasmišką Jėzaus kovą su velniu žr. *Ibid*., p. 43–88.

savo viduje[9]. Su velniu kovojama išorėje, pasaulyje, demaskuojant jo įtaką ir kėslus bei skelbiant Dievo tiesą. Svarbiausia šiuo atveju yra pabrėžti, kad dvasinė kova abiejuose lygmenyse vyksta vienu metu. Krikščionis (ypač dvasininkus) dažnai bandoma sukompromituoti atskleidžiant, kad jie patys nusideda ir nedorai elgiasi, todėl esą netenka „moralinės teisės“ mokyti gyventi kitus. Tokias insinuacijas reikia pabrėžtinai atmesti. Tiesos teisingumas yra absoliutus, jis nepriklauso nuo ją skelbiančiojo vidinių savybių. Veidmainis, žinoma, daro nuodėmę ir lieka už ją atsakingas, tačiau jei jis nedorai gyvendamas tuo pat metu atskleidžia blogį ar pasako tiesą, tai pastarieji jo veiksmai turi nepriklausomą rezultatą, sakykime, objektyvų poveikį pasauliui. Dvasinės kovos lygmenis būtina griežtai skirti bet kokioje diskusijoje apie krikščionybę.

Nors ir sukelianti didelę įtampą ir galinti esmingai paveikti žmogaus gyvenimą, „kova su savimi“ vis dėlto savaime yra metafora. Kovai reikalingas aiškus kitas – priešas. Tai nereiškia, kad ši „kova“ neturi aistros, priešiškumo elementų. Tačiau net ir radikalios askezės atveju šventasis nuo savo kūno gali atsiskirti tik metaforiškai. Todėl pripažįstant, kad net ir labai plačiai apibrėžta politika tikrai negali vykti žmogaus viduje, darytina išvada, kad kaip „kova su savimi“ krikščionybė yra apolitiška. Su didele išlyga (kad nekalbama apie Dievą ir amžinąjį gyvenimą) ji gali būti nusakyta ir kaip asmenybės ugdymas[10].

Kas kita – kova su velniu. Tai jau nebe metafora. Velnias yra daugiau nei mirtinas (gali ne tik nužudyti, bet ir nusitempti į amžinąją mirtį) ir visiškai nesutaikomas priešas. Kaip ir daugelis dalykų katalikybėje, kova su velniu yra konkreti, nors ir slėpininga. Čia pirmiausia reikia pabrėžti dvejopą Evangelijos žinią: žmonėms ji praneša, kad jie gali tikėtis išganymo, o velniui – kad jis jau nugalėtas ir kad ateina atpildo metas[11]. Taigi nors žmogaus protui to neįmanoma suprasti ir tinkamai išreikšti, ši kova tebevyksta, nors jos baigtis jau aiški[12].

Antras svarbus kovos su velniu aspektas yra tas, kad ji pabrėžtinai išorinė. Kaip „kova su savimi“ krikščionybė yra laisvas žmogaus pasirinkimas, apsisprendusiems eiti šiuo keliu Bažnyčia padeda. Tačiau kovos su velniu lauke Bažnyčios pozicija visai kita. Nors pasitaiko labai sunkių velnio išpuolių, įsiveržimų ar diversijų, iš esmės kova vyksta už Bažnyčios ribų ar jos paribiuose. Aiškiausiai tai liudija egzorcizmai, kuriuos, pasitelkiant sekuliarias paraleles, galima palyginti su tiesioginiais fiziniais mūšiais. Nuo pat pirmųjų krikščionių egzorcizmas gali būti atliekamas kitatikiams ir netikintiems. Dažnai šioje vietoje pats peršasi palyginimas su medicina (esą kaip ir medikas, egzorcistas yra įpareigotas teikti pagalbą visiems), tačiau mūsų atveju tinkamesnės karinės paralelės. Kai velnias peržengia tam tikras santykio su žmonėmis (t. y. gundymo) ribas ir mėgina radikalizuoti savo poveikį slopindamas žmogaus valią, egzorcistas Kristaus vardu jį išvaro tarsi iš okupuotos teritorijos[13]. Antras įdomus aspektas – tikrai sunkių ir rimtų apsėdimų itin retai pasitaiko krikščioniškose šeimose. Taigi tikėtina, kad *dauguma* egzorcizmų vyksta už Bažnyčios kaip bendruomenės ribų. Čia Bažnyčia nė kiek neatsiriboja nuo sekuliaraus pasaulio. Priešingai, ji veikia kaip visos žmonijos gynėja. Jos padėtį gal labiausiai padeda įsivaizduoti dažnai iškylančios diskusijos dėl politikų ar intelektualų atsakomybės visuomenėje. Daugeliui priimtina mintis, kad tas, kuriam duota didesnė išmintis ir gabumai, privalo elgtis ir veikti taip, kad padėtų silpnesniam ir mažiau pajėgiam, net jei būtų pastarojo nesuprastas ar pasmerktas. Apreiškimas tam tikra prasme Bažnyčios yra traktuojamas būtent kaip tokia didesnė išmintis.

Tik tokiame kontekste įmanoma suvokti šv. Augustino darbą *Dievo miestas*. Viename savo straipsnių Laučius yra puikiai (netyčiomis) parodęs, kaip klaidingai galima interpretuoti šv. Augustiną: „Jėzus tik ragino atiduoti tai, kas ciesoriaus – ciesoriui, o kas Dievo – Dievui. Jis sakė, kad Jo karalystė – ne šio pasaulio. Šią atskirtį, reikalaujančią atlikti skirtingas pareigas dvasiniam ir žemiškajam pasauliams, pabrėžė ir šv. Augustinas (du Miestai), ir popiežius Gelasijus (dvi galybės), ir Martinas Liuteris (dvi Karalystės)“[14]. Toks dualizmas (žemiška

[9] Bažnyčia kaip institucija ir bendruomenė jam gali padėti – išpažintimi, mokymu ir kitaip, tačiau vis tiek svarbiausias išlieka valios ugdymas, tapimas „savo paties šeimininku“. Plačiau apie vidinį tobulėjimą žr. Tomas Kempietis, *Kristaus sekimas*, iš prancūzų kalbos vertė Ona Labanauskaitė, Kudirkos Naumiestis: Ardor, [4]1994.

[10] Beje, labai efektyvus – tą pripažįsta net ir netikintys šios srities specialistai. Tik krikščionybė prastai veikia be tikėjimo.

[11] Aiškiausiai tai iliustruoja dažnai cituojamas Jėzaus dialogas su žmogų apsėdusiais demonais, kur pastarieji klausia: „Ko tau iš mūsų reikia, Dievo Sūnau?! Atėjai pirm laiko mūsų kankinti?“ (*Mt* 8, 29).

[12] Jau minėta, kad laikas yra viena pagrindinių kliūčių žmogaus protui orientuotis anoje sferoje. Tai pajunta visi, besigilinantys į Šv. Raštą. Pavyzdžiui, kada įvyko Nuopuolis, kada velnias buvo nublokštas į žemę ir kodėl Apokalipsėje tai minima tarsi būsimas įvykis? Arba ką iš tikrųjų reiškia vienas iš paslaptingiausių ir dramatiškiausių Kristaus pasakymų: „Iš tiesų, iš tiesų sakau jums: pirmiau, negu gimė Abraomas, Aš Esu!“ (*Jn* 8, 58). Daugelį dalykų krikščionybėje pavyksta apibūdinti tik kaip jau įvykusius, dar tebevykstančius ir įvyksiančius (vienu metu). Tai labai aiškiai rodo žmogaus ribas. Visa, kas vyksta žemėje yra istoriška, todėl galima kalbėti apie Dievo, angelų ar velnio veikimą istorijoje (apsireiškimai ir stebuklai mus pasiekia būtent kaip įvykiai). Tačiau žmogus yra „įkalintas“ istorijoje, o Dievas ir angelai nuo jos laisvi.

[13] Šiuolaikiniame sekuliariame pasaulyje ypač svarbu pabrėžti, kad egzorcizmas suvoktinas ir kaip santykis tarp egzorcisto ir demono (mediciniškas mąstymas skatintų jį traktuoti kaip gydytojo-paciento santykį, taip demoną objektyvuojant ir suabstraktinant – paverčiant liga). Nors kenčiančio žmogaus valia yra svarbi (gerai, jei jis kartu meldžiasi ar gali kitaip prisidėti prie išlaisvinimo), tačiau, bent iš pradžių, nebūtina. Iš esmės turėtų būti įmanomas egzorcizmas be jokio paties kenčiančiojo dalyvavimo. Plačiau žr. René Laurentin, *op. cit*.

[14] Vladimiras Laučius, „Krikščioniškosios demokratijos mitas“, in: *www.delfi.lt*, 2007-05-28.

versus dieviška) tikrai nėra būdingas krikščioniškam mąstymui. Jis veikiau primena eretišką manicheistinę pasaulėžiūrą, pagal kurią gėris ir blogis esantys lygiaverčiai, o žmogus iš prigimties esąs blogas ir linkęs maištauti prieš Dievą, kuris yra geras. Tačiau krikščionybė neskatina atsiriboti nuo pasaulio. Net tie ypatingi dalykai, kurių Dievas iš žmogaus nereikalauja, bet kurie laikomi vertingais, jei pasirenkami laisva valia ir Dievo garbei, dažnai visai nepagrįstai vertinami kaip atsiribojimo nuo pasaulio žingsniai. Skaistybė ir celibatas yra atsiribojimas nuo sekso, o neturto įžadas – atsiribojimas nuo turto. Tikro ir visiško pasitraukimo iš visuomenės pavyzdžiai krikščionybėje neįtikėtinai reti. Jie (dykumos tėvų gyvenimai, kamaldulių regula ir panašūs atvejai) tikrai nėra vertinami kaip sektinas gyvenimo modelis, bet priešingai – kaip ekstremali ir ne kiekvienam skirta religinė praktika, kuri dažnai yra ypatingo išgyvenimo dėl pasaulio, savotiškos religinės desperacijos, itin jausmingo Dievo pagalbos šaukimosi išraiška[15].

Šv. Augustinas tikrai nebuvo atsiskyrėlis. Jo grandioziniame veikale įvardijamas „Dievo miestas“ turi mažiausiai tris atspalvius: tai Dievo žemėje nuo istorijos pradžios palaikoma ypatinga žmonių bendruomenė (išrinktoji tauta iki Kristaus ir krikščionys po Kristaus); tai šiuo metu egzistuojantis dangaus ir žemės ryšys (šiuo požiūriu Augustino mintis reikia sieti su Bažnyčios kaip mistinio Kristaus kūno paslaptimi); tai būsimoji poapokaliptinė Dievo karalystė. Nė vienu atveju neįmanoma įžvelgti „atskirties, reikalaujančios atlikti skirtingas pareigas dvasiniam ir žemiškajam pasauliams“. Priešingai, skelbiama šių pasaulių vienovė. Jie kartu atsirado Dievui sukūrus angelus, žemę ir žmones. Tai, kas vadinama „žemiškuoju miestu“ nėra savarankiškas *darinys*, tai – Nuopuolio *padarinys*. Iš esmės tai velnio ir nuodėmę antrą kartą pasirinkusio Kaino darbas. Matyt, čia ir slypi sunkumas suvokti Augustiną. Jo laikais visai nereikėjo nuolat pabrėžti, kad „šio pasaulio kunigaikštis“ nesnaudžia ir kad Dievo miesto piliečiai su juo grumiasi dėl žmonių sielų. Tai buvo savaime suprantama. Demonus Augustinas mini tik tarp kitko, daugiausia – demaskuodamas pagonių dievus ir mėgindamas „sutvarkyti“ ir „ištiesinti“ iškrypusią ir klaidžiojančią pagonišką filosofiją[16]. Todėl šiuolaikinis *Dievo miesto* skaitytojas turėtų pats būti atidus kontekstui – įtampa ir priešiškumas, pastebimi tarp Dievo miesto ir „žemiškojo miesto“, yra būtent kovos su velniu išraiška. Augustinas tikrai nesiūlė krikščionims užsidaryti savo bendruomenėse ir nesikišti į žemiškus reikalus. Tikėjimo gynimas nuo iškraipymų tiesiogiai perauga į evangelizaciją.

Nors ir būdamas „ne iš šio pasaulio“, Kristus atėjo būtent į „šį pasaulį“. Jo atėjimas ir Bažnyčios įsteigimas („ir pragaro vartai jos nenugalės“, *Mt* 16, 18) yra tarsi avangardas, bazės įkūrimas priešo teritorijoje. O juk „teritorijos“ metafora čia reiškia žmones. Taigi Kristaus atėjimas atnešė pasauliui ne tik Dievo malonę, bet ir naują kovą. Per vieną visiško atsiskleidimo akimirką jis savo mokiniams sakė: „Nemanykite, jog aš atėjęs nešti žemei ramybės. Aš atėjau nešti ne ramybės, o kalavijo. Atėjau sukiršinti sūnaus prieš tėvą, dukters prieš motiną ir marčios prieš anytą. Žmogaus namiškiai taps jam priešais“ (*Mt* 10, 34–36).

Čia kaip niekur kitur ryšku, kad pasaulio atžvilgiu krikščionybė yra giliai politinė. Ar galima aiškiau apibrėžti draugą ir priešą? Vis dėlto svarbu pažymėti, kad katalikiška dvasinė kova yra kova prieš velnią, o ne prieš žmones. Tokia kova, nors iš pirmo žvilgsnio atrodo labai nuožmi, peržengia žemiškojo pasaulio ribas ir dėl to iš dalies netenka žemiškos įtampos. Ją teisingiau būtų vadinti ne politine, o metapolitine.

III. APIE KATALIKŲ VALSTYBĘ

Valstybės esmė yra suverenitetas, jo gryniausia forma – sprendimas, o pastarojo pagrindas ir šaltinis – autoritetas. Maždaug tiek toli šia linkme nukeliavo Schmittas. Tačiau savaime peršasi tolesnis klausimas – iš kur atsiranda autoritetas? Iš kur kyla valstybės valdžia, kurią visi intuityviai suvokiame esant ypatingą?

Žinoma, visada galima rasti paprastą atsakymą. Galima įsivaizduoti, kad valdžia esanti iš niekur – žmonės patys ją sau susikuria. Valstybės bei valstybių gyvenimas ir visa politika, tokiu atveju tesanti tik savanaudiškas ir grobikiškas galios žaidimas, kažkas tarp verslo konkurencijos ir mafijinių gaujų karų. Tačiau tikrai nuoširdžiai tokia teorija gali patikėti nebent politologai, mažiausiai – tikri politikai, savo kailiu patiriantys paslaptingų jėgų veikimą.

Schmittas sustojo ties šia riba sąmoningai, nes tai šio pasaulio riba. Nors dažnai vadinamas katalikų mąstytoju, daugumoje savo darbų jis pabrėžtinai laikėsi nuostatos neperžengti slenksčio į transcendenciją. Bet iš tikrųjų krikščionims (net ir ne filosofams) yra visai aišku, iš kur atsiranda valdžia. Tiesiai šviesiai tai pasakė ap. Paulius: „Kiekvienas žmogus tebūna klusnus viešajai valdžiai, nes nėra valdžios, kuri nebūtų iš Dievo, o kurios yra – tos Dievo nustatytos“ (*Rom* 13, 1).

Šioje vietoje verta dar kartą prisiminti dialogą Piloto teisme: „Tada Pilotas tarė: „Tu nenori kalbėti su ma-

[15] Cezary Wodziński, *Šv. Idiotas: Apofatinės antropologijos projektas*, iš lenkų kalbos vertė Vytautas Dekšnys, Vilnius: Aidai, 2007, p. 41–70.

[16] Čia galima dar kartą pabrėžti, kad, krikščionišku požiūriu, tiesa apie pasaulį yra tik viena; žmogui sunku ją pažinti ir jos laikytis dėl savo nuodėmingumo (t. y. nebuvimo Dievo akivaizdoje) bei dėl gudravimų ir intelektualinių pinklių, kurias rezga „melo tėvas“ – velnias. Maždaug iš tokios perspektyvos reikia suvokti Augustino požiūrį į pagonis ir jų filosofiją, kurią šventasis gerai išmanė ir vertino.

nimi? Ar nežinai, kad turiu galią tave paleisti ir turiu galią tave nukryžiuoti?!“ Jėzus atsakė: „Tu neturėtum man jokios galios, jeigu tau jos nebūtų duota iš aukštybių. Todėl didesnė nuodėmė tam, kuris mane tau įdavė“ (*Jn* 19, 10–11). Šie Jėzaus žodžiai visai kitą prasmę įgauna sugretinti su jo kategorišku pasakymu apie velnią: „Jis neturi man galios“ (*Jn* 14, 30). Taigi negalėdamas prieš Kristų veikti tiesiogiai[17], velnias veikia per atskirus žmones (visų pirma Judą – „tą, kuris įdavė“) ir valstybės valdžią (Pilotą), kuriems turi galią per pagundą, apgaulę ir pan.[18]

Skirtinga Piloto ir velnio padėtis Jėzaus atžvilgiu atskleidžia ir dar vieną valdžios paslaptį. Juk velnio galia pasauliui taip pat yra gauta iš tų pačių „aukštybių“ kaip ir Piloto. Vis dėlto Pilotas turi galią Jėzui, o velnias – ne. Mat velnias yra maištininkas, todėl, kaip ir kiekvienas maištininkas, jis pats iš savęs atima įgaliojimus. Tačiau kitaip nei sukilęs žmonių valstybės karininkas šiame netobulame pasaulyje, jis sukilo prieš tobulą valdžią ir tobulą amžiną Dievo tvarką. Todėl iš karto save pasmerkė neabejotinam galutiniam pralaimėjimui ir skaudžiam atpildui[19]. Taigi teisėtos valdžios pasauliui jis nebeturi, tačiau pasinaudodamas savo galia, žmonių silpnumu, jų įpročiais jis siekia išlaikyti ir išlaiko savo pusėje ne tik atskirus žmones, bet ir valstybių vadovus, kurie turi teisėtą, bet laikiną valdžią žemėje.

Šiuo požiūriu katalikiška pasaulėžiūra pranoksta (bent išbaigtumu) ir papildo antikinės politinės filosofijos mokymą apie tikras ir iškreiptas politines santvarkas, suteikdama šiam mokymui aiškesnę kryptį. Tironas ar demagogų suvedžiota liaudis iš tikrųjų pakartoja žemėje velnio maištą ir patys panaikina savo valdžios pagrindą. Tik šiuo vieninteliu aspektu įmanomas valstybės ir „žemiškojo miesto“ sutapatinimas. Sekdama Kainą, iškrypusi valdžia nusigręžia nuo Dievo ir stato savo miestą, kuris neišvengiamai atitenka velniui. Trumpai tariant, jei politinė santvarka iškrypsta, tai ji iškrypsta velniop.

Čia kyla naujas klausimas: jeigu valdžia eina po velnių, ar būtina žmogui eiti kartu su ja? Taip pasiekiama paklusimo dilema ir Jėzaus žodžiai: „Kas ciesoriaus – ciesoriui, kas Dievo – Dievui“. Žinoma, jie nėra tokie vienareikšmiai (juk Jėzus kalbėjo „ciesoriaus“ pavaldiniams, o ką jis būtų pasakęs jo patarėjams?), bet kiekvienu atveju Jėzaus pasakymas ir Pauliaus papildymas nedviprasmiškai įpareigoja klausyti valstybės valdžios. Paklusimas apskritai yra gana dažnai pasikartojantis motyvas krikščioniškuose raštuose. Tai neabejotinai susiję su Dievo nustatytos tvarkos pripažinimu. Katalikiškai regimas pasaulis yra labai hierarchiškas. Visų pirma, sukurtos būtybės (angelai, žmonės, gyvūnai) yra nelygiavertės, bet taip pat ir žmonės nėra lygiaverčiai

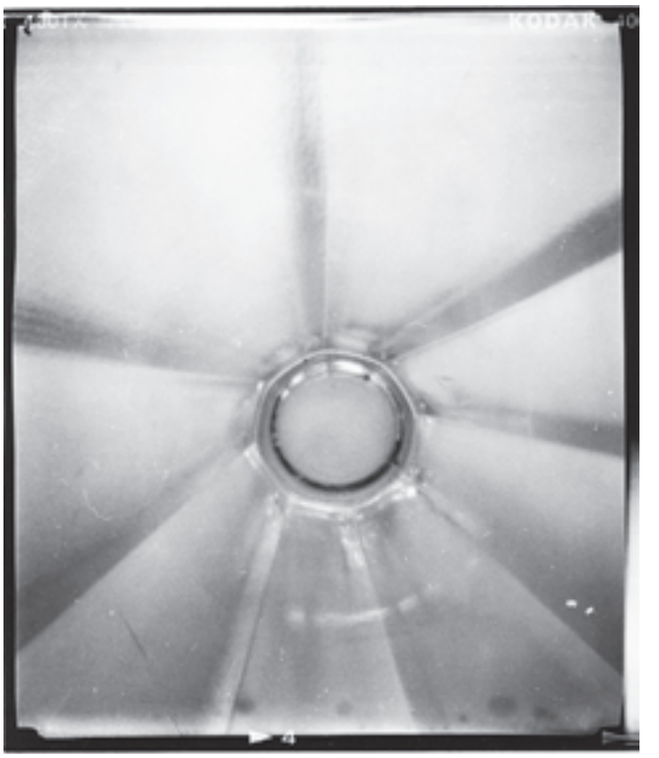

Gintautas Trimakas. Be pavadinimo. 2011. Fotografija

tarpusavyje. Maža to, jų nelygiavertiškumas yra skirtingo pobūdžio. Šventuosius gerbiame, nes jie, pranokę mus savo tikėjimu ir Dievo meile, amžiams išaukštinami ir, kaip sakė šv. Paulius, „angelus teis“. Tuo tarpu valstybių vadovams paklūstame tik todėl, kad Dievo malone jiems tam tikram laikui esanti suteikta „galia iš aukštybių“. Geras krikščionis yra tas, kuris supranta savo ir kitų padėtį amžinojoje hierarchijoje, atpažįsta savo pašaukimą ir jį pildo.

O tai tik skamba paprastai. Teiginys, kad normaliu atveju reikia klausyti valdžios, nepadeda atsakyti į klausimą, kaip elgtis, kai ji eina velniop. Tiesa, kad

[17] Kai jie susiduria, velnias visada priverstas trauktis. Tai yra egzorcizmo pagrindas.

[18] Tokia klasta žmonėms įprasta, suvokiama ir lengvai atpažįstama. Daug sunkiau, tik paviršutiniškai įmanoma suprasti tai, kad: 1) Jėzaus mirtis ir prisikėlimas buvo neišvengiami įvykiai ir įvyko taip, kaip turėjo įvykti, bet 2) kiekvieno juose dalyvavusio žmogaus (Judo, Piloto, žydų) indėlis atsirado iš jo laisvos valios, asmeninio apsisprendimo ir todėl užtraukė asmeninę atsakomybę. Kad jo kančios kaltininkai nėra vien nesąmoningos galingesnių jėgų manipuliacijų aukos (arba, kaip pasakytų KGB karininkai, „panaudoti *v tiomnuju*), Jėzus itin aiškiai pabrėžia Judo atveju: „Žmogaus Sūnus, tiesa, eina savo keliu, kaip apie jį parašyta, bet vargas tam žmogui, kuris išduos Žmogaus Sūnų. Geriau jam būtų buvę negimti“ (*Mt* 26, 24).

[19] Kaip ne kartą pažymi Laurentinas (*op. cit.*), tokia velnio padėtis jį stumia į tam tikrą „užburtą ratą“. Desperacija skatina vis labiau priešintis ir ieškoti saviapgaulės (jis nuolat trokšta būti garbinamas kaip Dievas), o kiekviena klasta dar labiau didina kaltę ir vis giliau klampina.

maištas tradiciškai vertinamas kaip velnio kelias, tačiau šią, atrodytų, paprastą mintį ne taip jau paprasta pritaikyti netobulam žemiškam pasauliui. Žmogus dėl Nuopuolio negali tiesiogiai pažinti Dievo valios, jis priverstas kapanotis dvejonėse ir spėlionėse. Vadinasi, jis negali būti tikras, kad valstybės valdžia eina velniop. Praktinėje politikoje šią problemą mėginta spręsti įvairiai. Vienas dažniausiai taikomų, dar iš Antikos mus pasiekiančių valdžios iškrypimo indikatorių – jos nusigręžimas nuo žmonių gerovės. Bet ką konkrečiai reiškia toji gerovė – irgi vienas Dievas težino. Todėl katalikiškas sukilimas prieš žemišką valdžią dažniausiai lieka sunkus atskirų žmonių ar net vieno žmogaus apsisprendimas. Generolas Franco galėjo tikėtis, kad kovoja su jau pasmerkta valdžia ir gina Dievo reikalą, bet jis negalėjo būti tuo tikras[20]. Bažnyčia (kaip institucija) paprastai nesuteikia savo vėliavos tokiems žygiams[21].

Tačiau Bažnyčios ir valstybės santykio klausimas yra gerokai subtilesnis. Tenka vėl atsigręžti į Schmittą, kuris yra tai užkabinęs giliai ir iš esmės. Šiuo požiūriu svarbiausias jo veikalas *Romos katalikybė ir politinė forma*[22], parašytas tarsi *Politinės teologijos* pratęsimas. Schmittas aiškiai aprašo beveik neišvengiamą valstybės ir Bažnyčios konkurenciją, kylančią iš ne iki galo suvoktos, paslaptingos jų giminystės. Schmittas pastebi, kad šiuolaikinei valstybei Bažnyčia atrodanti grėsminga, nes jos politiškumas – nenuspėjamas: „Tūkstančius kartų ji [katalikybė, – *B. G.*] buvo kaltinama sąjungomis su įvairiausiomis skirtingų valstybių vyriausybėmis ir partijomis“[23]. Prie šios Bažnyčios ypatybės dar grįšime.

Tuo tarpu labiau išskleidžiant Schmitto idėją apie valstybės ir Bažnyčios konkurenciją, galima prisiminti kūno metaforą. Katalikišku požiūriu valstybę galima suvokti kaip politinį kūną, kuris dėl Nuopuolio yra netobulas kaip ir fizinis žmogaus kūnas. Bažnyčios atveju metafora virsta paslaptimi. Bažnyčia *yra* mistinis Kristaus kūnas. Abu kūnai dažnu atveju vienija tuos pačius narius – žmones, todėl jų siekiams išsisiskyrus išryškėja priešprieša ne tik tarp žmonių, bet ir jų viduje.

Kataliko pasirinkimą tokiu atveju palengvina Bažnyčios tobulumas. Mat nepaisant jų giminingumo (abi yra žmonių bendrijos ir saviti buvusios ir būsimos tobulos žmonijos „atspindžiai“), Bažnyčia nuo valstybės kai kuo iš esmės skiriasi. Bažnyčia yra įsteigta Kristaus ir susijusi su Juo amžinu ryšiu. Todėl kartu su Kristumi ji jau yra įveikusi Nuopuolį. Ne tik fizinis, bet ir mistinis Kristaus kūnas tapo tobulas po Prisikėlimo. Tai dar viena konkreti, bet kartu sunkiai suvokiama katalikiška paslaptis: atskiras žmogus netobulas, valstybė netobula, dvasininkai netobuli, net Romos popiežius

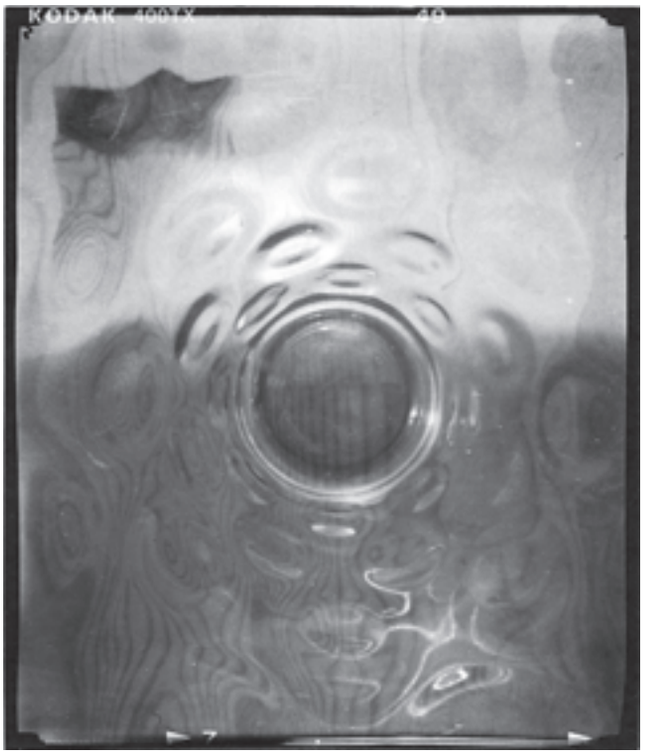

Gintautas Trimakas. Be pavadinimo. 2011. Fotografija

netobulas (tiek, kiek jis – žmogus), o Bažnyčia tobula[24]. Jos tobulumo esmė aiškiausiai atsiskleidžia santykyje su velniu: Bažnyčia negali būti sugundyta. „Pragaro vartai jos nenugalės“, ji negali suklysti ir pasukti velniop kaip valstybė[25].

Taigi Bažnyčia turi neabejotiną metapolitinį pranašumą prieš valstybę. Pasiekus šią vietą, kaip tiksliai pastebėjo Leszekas Kołakowskis, kyla teokratijos pagunda, peršasi „prielaida, kad Bažnyčia elgsis nenuosekliai, jeigu nesistengs dominuoti virš valstybinių valdžių, ir net kad ji, remdamasi savo pačios doktrina, privalo siekti teokratijos, nes tik šitaip įstengs nepasi-

[20] Plačiau apie Franco žr. Stanley G. Payne, *A History of Spain and Portugal*, University of Wisconsin Press, 1973; Antony Beevor, *The Battle for Spain: The Spanish Civil War 1936–1939*, Penguin Books, 2006.

[21] Puikus pavyzdys – Lenkijos ir Lietuvos 1863–1864 m. sukilimas. Katalikams jame nebuvo uždrausta dalyvauti, o kai kurie dvasininkai aktyviai rėmė sukilėlius, tačiau tai nebuvo Bažnyčios kova; žr. *Dvasininkija ir 1863 m. sukilimas buvusios Abiejų Tautų Respublikos žemėse*: Straipsnių rinkinys, sudarė Aldona Prašmantaitė, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2009.

[22] Carl Schmitt, *Roman Catholicism and Political Form*, Westport: Greenwood Press, 1996.

[23] *Ibid.*, p. 4.

[24] Vieną iš gražiausių pasaulietiškų šios paslapties aprašymų žr. Juan Donoso-Cortes, *Essays on Catholicism, Liberalism and Socialism*, General Books, 2010.

[25] Būtent čia išsiskiria katalikybė ir reformacija. Mintį, kad Bažnyčia gali klysti, katalikams tenka vadinti apmaudžiausia Liuterio klaida.

duoti šio pasaulio valdovui“[26]. Matyt, bent pasąmoningai, kažko panašaus bijo ir tie, kuriems atrodo svarbu Bažnyčią „depolitizuoti“. Kołakowskis juos galėtų nuraminti: Bažnyčiai nereikia valstybės užvaldyti, ji gali pripažinti tikrą sekuliarumą – pabrėžtinį rūpinimąsi tik žemiškais kasdieniais reikalais. Tačiau Bažnyčia negali tylėti, jei valstybė daro blogį. Be to, kitaip nei paskiram krikščioniui, Bažnyčiai duota galia velnią atpažinti. Todėl jeigu Bažnyčia pasako (kas, tiesa, pasitaiko labai retai), kad valdžia susidėjo su velniu, tai neklysta.

Taigi Bažnyčios požiūrį į valstybę, kaip ir apskritai į laikinus dalykus, lemia amžinybės perspektyva. Galima sakyti, kad Bažnyčios metapolitiškumas yra pastovus, o jos žemiškasis politiškumas nuolat kinta. Labiausiai ši kaita priklauso nuo valstybės elgsenos, jos sąmoningai ar nesąmoningai užimamos metapolitinės pozicijos. Kita vertus, įtakos turi ir pačios politikos ar, sakykime, politinės padėties istorinė kaita. Toliau bus mėginama pavyzdžiais pailiustruoti šiuos teiginius, pateikiant labai schematišką Katalikų Bažnyčios ir valstybės santykių istorinę apžvalgą. Jos tikslas – ne atskleisti nežinomų srities detalių, o tik atverti dar vieną įmanomą kampą, kuriuo žvelgiant regisi lengviau suvokti katalikybės politiškumo problemą.

IV. APIE KATALIKŲ PRAEITĮ

Ne tik iš specifiškai katalikiškos pozicijos žvelgiant Kristaus Bažnyčios istorijos pradžia atrodo kaip dvasinis užkariavimas. Per vieno žmogaus gyvenimo tarpsnį apaštalai pasiekė to meto civilizuoto pasaulio širdį – Romą, nukeliavo į Aziją ir Afriką. Kitaip nei iš lėto kitę pagonių vaizdiniai, krikščionybė kaip visų religija plito nepaliaujamai, – greičiau ir plačiau nei judaizmas ar net vėliau islamas. Iš dalies tai neabejotinai paaiškina jos sugebėjimas apibrėžtai atsakyti į metafizinius klausimus. Juk dar graikų filosofai sutartinai atmetė mitus kaip tikrąsias žinias apie anapus, o prieš pat Kristaus gimimą Antikos pasaulis jau knibždėte knibždėjo įvairaus patikimumo informacijos apie Dievą, angelus ir demonus[27]. Visai kaip šiandien, pažinimo ir savivokos troškimas žmones vedė arba pas Dievą, arba klystkeliais – dažniausiai pas magą, o per jį velniop, nors ir ne visada vienodu greičiu. Krikščioniškasis mokymas gebėjo sutvarkyti ir nuosekliai paaiškinti tą metafizinę makalynę. Bet dar svarbiau buvo, kad jis padėjo žmonėms pažinti save. Šią krikščionybės ypatybę – jos galią padėti žmogui save suprasti ir su savimi susitaikyti iki dabar jaučia atsivertėliai. „Tiesa padarys jus laisvus“ (*Jn* 8, 32), – šie Jėzaus žodžiai, matyt, iš tikrųjų suprantami tik tapus krikščioniu.

Tačiau krikščionybės poveikis asmenybei nėra šio straipsnio tema, todėl reikia grįžti į tarpžmogiškų santykių sferą. O joje kaip ankstyvosios krikščionybės ypatybė išryškėja, žinoma, ta pati kova su velniu. Niekada vėliau metapolitika taip tiesiogiai nebuvo atskirų žmonių reikalas kaip ankstyvosios Bažnyčios laikais. Atrodė, kad žemėje prasidėjo tikras dvasinis karas, kuriame dalyvavo visi. Nuo kryžiaus karų ar XVI–XVII a. Bažnyčios reformos karų ši kova skyrėsi tuo, kad buvo ne religinė, o būtent dvasinė.

Krikščionybės ir pagonybės susidūrimą vertinti kaip religijų ar kultūrų konfliktą reiškia ne sekuliarizuoti šį klausimą, o tiesiog jį supaprastinti. Už pagoniškų papročių ir ritualų krikščionys įžvelgė vieną iš dviejų dalykų: žmonių tamsumą (nepažindami Dievo jie garbina tik Jo kūrinius – gamtos jėgas, galbūt angelus ir pan.) arba tiesioginį velnio veikimą, kai tamsių žmonių paklydimai dar labiau pastiprinami pasireiškiant demoniškai magijai. Velnio siekis buvo ne tik būti garbinamam kaip dievui, bet ir kuo labiau nuo Dievo atitolinti žmones. Todėl krikščionys, priimdami pagonių žmogiškumą (pavyzdžiui, jų santuokas ir mišrias šeimas), negalėjo toleruoti dažnai žiaurių arba ištvirkusių pagoniškų apeigų, ypač magijos. Tai matyti kad ir iš apaštalo Pauliaus kreipimosi į burtininką Barjėzų: „Ak tu, velnio vaike! Tu, visokių klastų bei suktybių pilnas teisingumo prieše! Ar dar nesiliausi kraipęs tiesių Viešpaties kelių?“ (*Apd* 13, 10). Su velniu nėra taikos, o su juo susidėjęs žmogus yra priešas, kol pražūtingos sąjungos nenutraukia. Taip veikė Jėzaus atneštas kalavijas.

Neatskiriama šio karo dalis buvo ir egzorcizmai. Nors dažnai šios apeigos tapdavo stimulu įtikėti, patiems krikščionims buvo svarbiausias išlaisvinimo aspektas. Su kiekvienu atkovotu žmogumi buvo vis labiau pakertama tironiška velnio valdžia pasaulyje: „Tuomet egzorcizmas dar nebuvo nei funkcija, nei speciali tarnystė. Atrodo, kad kiekvienas krikščionis turėjo teisę naudoti šią charizmą“[28]. Panašiai kaip karo pradžioje visi kariai ir karininkai gali susidurti su priešu, nes mūšiai labai intensyvūs, o pozicijos neaiškios. Vėliau vadinamasis karo teatras įgyja apibrėžtesnį vaizdą, o tarp karių atsiranda aiškesnis funkcijų pasiskirstymas.

Kad ir kokia intensyvi buvo ankstyvųjų krikščionių dvasinė kova, jos negalima pavadinti politine. Panašu, kad metapolitinė įtampa tvyrojo kažkur šalia kasdienių valstybės reikalų. Tokią išvadą paremia ir Pauliaus mokymas apie viešąją valdžią. Vienintelė išimtis – krikščionių persekiojimai. Bet net ir jų neišeina vertinti kaip

[26] Leszek Kołakowski, „Politika ir šėtonas“, in: *Proskyna*, 1991, Nr. 9 (18), p. 536.

[27] Žr. Robin Lane Fox, *Pagonys ir krikščionys: Viduržemio pasaulyje nuo antro amžiaus iki Konstantino atsivertimo*, iš anglų kalbos vertė Mantas Adomėnas, Vilnius: Aidai, 2006.

[28] René Laurentin, *op. cit.*, p. 155.

tikro politinio krikščionybės ir Romos susidūrimo. Visų pirma, panašu, kad Roma nevykdė nuoseklios krikščionių persekiojimo politikos. Tai veikiau buvo bangomis kylantys, aiškių priežasčių neturintys, atskirų imperatorių ar net žemesnių valdytojų inicijuoti susidorojimai[29]. Juoba kankinystė nebuvo maištas prieš valdžią. Kristaus pavyzdžiu kankiniai neginčijo pareigūnų galios skirti mirties bausmę, tik aiškiai suvokė už to slypint velnio veikimą, ir pasiekdavo dvasinę pergalę paklusdami. Kaip labai tiksliai apibendrino Kołakowskis: „Kankinių kraujas, pasak pranašystės, patręšė dirvą, kurioje turėjo suklestėti Bažnyčia“[30].

Tikrasis persilaužimas šioje istorijoje įvyko tik su imperatoriaus Konstantino krikštu. Dažniausiai minint Konstantiną tvirtinama, kad jis padaręs krikščionybę valstybine religija. Bet reikalo esmė iš tikrųjų atvirkščia: ne krikščionybė tapo valstybine, o valstybė krikščioniška. Romos imperija kaip politinis kūnas, kaip bendruomenė pasirinko Dievą. Kitaip nebuvo įmanoma interpretuoti imperatoriaus krikšto, nes jo asmuo nuo valstybės buvo neatskiriamas. Monarchija, šiuo požiūriu, matyt, ne visai atsitiktinis elementas, mat ji tuo metu jau aiškiai jautė savo paradoksalią padėtį tarp žemės ir dangaus[31]. Todėl panašiai kaip metafizinių klausimų kamuojami antikiniai žmonės nurimdavo tapę krikščionimis, susidūrusi su Kristaus mokymu monarchija taip pat pagaliau atpažino save ir akimirksniu suvokė valstybės reikšmę Dievo tvarkoje. Tai paaiškintų, kodėl po Konstantino jau ne tik atskirų žmonių, bet ir valstybių krikštas tapo Bažnyčios prerogatyva ir kartu siekiamybe.

Su šia mintimi galima persikelti į Viduramžius, peršokant Romos imperijos žlugimą ir senųjų Europos valstybių krikštą. Nors įprasta anuos laikus traktuoti kaip popiežiaus politinės įtakos apogėjų, iš tikrųjų tuometinis Bažnyčios politiškumas labai abejotinas, o popiežiaus ir imperatoriaus disputai labiau priminė derybas, o ne „kovą dėl valdžios“. Mat pripažinusios katalikišką tiesą, valstybės iš karto tapo metapolitiškai nelygiavertės. Norint jų padėtį nusakyti trumpai, paprasčiausia mąstyti *ad absurdum*. 1077 m. Henrikas IV apsivilko ašutinę, pasibarstė galvą pelenais ir tris dienas stovėjo sniege prie Kanosos pilies, kol popiežius Grigalius VII sutiko jį priimti ir suteikti atleidimą. Kad ir kaip kitaip būtų pakrypusi vadinamosios kovos eiga, atvirkščias finalas buvo visiškai neįmanomas.

Nesiveliant į painias diskusijas dėl bažnytinės ir pasaulietinės valdžių santykio Viduramžiais ir neturint vienareikšmės interpretacijos, norisi pabrėžti vieną svarbų aspektą. Tikėjimui bent nominaliai tapus visuotiniu, Bažnyčios priešai savaime tapo nusikaltėliais. Jei pirmųjų krikščionių kova su velniu vyko, sakytume, apačiose, tai Viduramžių valstybėse ji iškilo virš politikos. Atsisukdama į Dievą valstybė grįžėsi nuo velnio, todėl turėjo bet kokius ryšius su juo kriminalizuoti. Inkvizicija – tik logiškas to tęsinys. Tačiau apolitiška, bet vis dar metapolitinė, Bažnyčios veikla apėmė daugiau. Jau nebe atskiriems žmonėms, o ištisoms visuomenėms reikėjo nurodyti kelią į Dievą ir būdus išvengti velnio pinklių. Taip sąlyginai paprasti Kristaus ir apaštalų pamokymai palengva tapo teisės normų, mokslinių žinių ir idealų sistema, taip neprilygstamai apibendrinta Tomo Akviniečio.

Bažnyčios politiškumas pradėjo augti tada, kai valstybė pasikėsino peržengti tradiciškai nusistovėjusias galios ribas. Vėlgi nesileidžiant į Bažnyčios reformos ir Reformacijos, europinių karų, ekskomunikų ir intrigų istoriją, pakaks apsiriboti viena pastaba. Ginčuose dėl šventųjų paveikslų, celibato ar lotyniškų Mišių, dėl tradicijos tiesos ar iškraipymo, dėl Romos vyskupo autoriteto svarbu nepražiūrėti pasaulėžiūrinio perversmo. Nuo minties, kad kiekvienas gali „pats skaityti savo Bibliją“ juk tik vienas žingsnis iki įsitikinimo, kad tikrasis Dievo veikimas yra žmogaus širdyje. Toliau jau – paskutinis slenkstis, už kurio tvyro psichinei sveikatai tariamai naudingas, neapibrėžtas dvasingumas. Štai koks rizikingas šiame pasaulyje yra pasipriešinimas nustatytai tvarkai, net jei jos prižiūrėtojai tam tikru metu yra prastos reputacijos.

Politikoje tai galima pailiustruoti Henriko VIII pavyzdžiu. Nors dažnai vaizduojamas kaip įnoringas girtuoklis, kraugerys ir mergišius, Henrikas VIII tikrai nebuvo kaimo jurgis. Jis galbūt gerai išmanė teologiją, ypač santuokos negaliojimo pagrindus, gal buvo įsitikinęs, kad popiežius jį neteisingai skriaudžia, neleisdamas mesti žmonos[32]. Reformatoriškas pasaulis jau nebeskatino Henriko VIII išsigąsti savo puikybės, pulti į atgailą, vilktis ašutinės ir keliauti prašyti atleidimo. Vedamas tariamo savarankiškumo prieš Dievą karalius pasisavino dalį Bažnyčios, nors iš tikrųjų tai reiškė pasidavimą puikybei ir kūniškoms aistroms.

Kad panašios situacijos vedė į religinius karus, buvo savaime suprantama. Įdomiau kas kita – nuo reformacijos prasidėjo Bažnyčios politiškumas. Pradinės reakcijos būta gana inertiškos – valdovų ekskomunikos reiškė bandymą juos įvertinti kaip eretikus ir nusikaltėlius. Tačiau Bažnyčia negalėjo naudoti įprastų žemiškos galios struktūrų prieš pačius žemiškuosius valdovus, to-

[29] Robin Lane Fox, *op. cit.*, p. 349–417.

[30] Leszek Kołakowski, *op. cit.*, p. 538.

[31] Plačiau apie tai: Jean Paul Roux, *Karalius: Mitai ir simboliai*, iš prancūzų kalbos vertė Jūratė Žalgaitė-Kaya, Vilnius: Aidai, Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas, 2007.

[32] Paul Johnson, *Heroes: From Alexander the Great and Julius Ceasar to Churchill and de Gaule*, London: Harper Collins, 2007, p. 99–100.

dėl kova su velniu pasitraukė iš teisingumo sferos. Per karą – vienintelį įmanomą valdovo prievartinį poveikį kitam valdovui – metapolitinė perskyra tapo politine. Štai kodėl religiniai karai Europoje buvo tokie intensyvūs ir žiaurūs. Abi pusės kovėsi su šėtonu.

Padėtį išgelbėjo monarchija, tapusi naujuoju religinės ir kitokios taikos garantu. Tačiau tai turėjo savo kainą. Pasaulis apsivertė aukštyn kojomis. Nebe Bažnyčia siejo Europos valstybes, o valstybė vienijo konfesijas: „Nors kai kurie visai „sekuliarizavęsi" mokytojai nesąmoningai kartojo tradicinę krikščionybės doktriną, jog politika negali apsieiti be religinio pateisinimo, tai nereiškė, kad kunigas ar popiežius turi kontroliuoti imperatorių ar kunigaikštį – kaip tik priešingai, kunigaikštis turi pasisamdyti į tarnybą kunigą"[33]. Šitaip įsitraukusi į dvikovą su Bažnyčia tuometinė valstybė neturėjo rimtų šansų. Dievo žemėje nėra be Bažnyčios, o monarchijos nėra be Dievo žemėje – tai Vakarų monarchai suprato per vėlai. Prancūzijos revoliucija ir ją sekusi katalikiškos monarchijos mirtis buvo valdovų pasidavimo reformacijos pagundai pasekmė.

V. VIETOJ PABAIGOS: KATALIKYBĖ ŠIANDIEN

Valstybė, gimusi iš monarchijos pelenų ir po įvairių mutacijų tapusi tautine, priešiškumą Dievui ir Bažnyčiai atsinešė savo ištakose. Prancūzijos revoliucija kilo ne tik prieš monarchą, bet ir prieš Dievą. Tai rodė ne tiek bažnyčių apiplėšimai, kiek „mišios laisvei". Dažnose ir radikaliose XIX–XX a. permainose prasikiša viena šio teksto požiūriu svarbi idėja: valstybė vis labiau save suvokė kaip visus žmonių reikalus sprendžiančią, vertybes nustatančią ir jas saugančią struktūrą, kaip vienintelę žmonių bendriją. Tokiai savivokai augti padėjo ir įsitikinimas, kad visi žmonių reikalai prasideda ir baigiasi žemėje. Bažnyčia daugelio žmonių akyse prarado savo kaip valstybę atnaujinančios ir papildančios institucijos statusą ir tapo viena iš visuomenės struktūrų.

Čia verta atkreipti dėmesį į vieną dažnai klaidingai traktuojamą subtilybę. Šiandienos gyvenime dažnai įžvelgiama *neopagonybė* iš esmės yra vidujai prieštaringas terminas. Bent krikščioniškų požiūriu ji negali egzistuoti. Pagonis – tai tamsybėse klaidžiojantis Adomo palikuonis, kuris prarado galimybę pažinti Dievą ir neranda atsakymo į gyvenimo klausimus. Nuo krikščionybės nusigręžęs krikščionis nėra pagonis. Tai žmogus, kuriam kelias buvo parodytas, bet jis sąmoningai tuo keliu nenuėjo. Tai nebūtinai agresyvus, bet aiškus Dievo atmetimas, o ne jo nepažinimas[34].

Prisimenant politinio kūno paralelę, visa tai gal net dar griežčiau gali būti taikoma valstybei. Dauguma Europos šalių krikštijosi kaip valstybės, kaip politinės bendruomenės ir tai galbūt nėra nesvarbu. Per šiandienę sekuliarizaciją valstybė negrįžta į klasikinius pagoniškus laikus, kai valdžia buvo nesąmoninga Dievo tarnaitė. Ne, šiuolaikinė valstybė yra nuolat gundoma atviram ir sąmoningam maištui prieš Dievą, aiškiam pareiškimui, kad jos galia autonomiška, „šio pasaulio" ir nieko bendra su Dievu neturi. Katalikas už to gali matyti ir velnią.

Tad mūsų epochoje metapolitika iš esmės susiliejo su politika. Bažnyčios kova su velniu tapo kova už valstybės krikščionybės išsaugojimą ar bent jau tikrąją jos sekuliarizaciją. Nes iš maišto prieš Dievą, krikščionišku požiūriu, kyla visi kiti valstybės trūkumai ir net nusikaltimai. Vienas tokio proceso padarinių buvo nuolat augęs katalikybės politiškumas. Ne tik per popiežių iniciatyvas, bet ir per jėzuitų mąstytojus, XIX a. kontrrevoliucionierius, vėlesnių laikų filosofus ir valstybininkus katalikybė tapo nuoseklia ir savarankiška politine pozicija. Krikščioniškoji demokratija – tik viena galimų jos apraiškų. Katalikai politine prasme yra labai plati sąjunga, kurią labiausiai vienija nereliatyvus blogio kaip velnio darbų vertinimas.

Kurį laiką atrodė, kad totalitarizmo, ypač politine religija save pavertusio komunizmo siautėjimas yra metapolitinės kovos politikoje kulminacija. Tačiau ir žlugus „Blogio imperijai" pergalės prieš religinius prietarus šūkiai ir savipakankamos valstybės kaip „žemiškojo miesto" idėja išliko, taigi žaidimas tęsiasi. Kol valstybė viena ar kita forma nepripažins, kad žemiškos valdžios kompetencija turi neperžengtinas ribas, kol ji nenustos gundytis vadinamuoju galios monopoliu, tol katalikybė išliks ne tik tikėjimas, bet ir įsitikinimas, ne tik metapolitinė, bet ir politinė žmogaus pozicija. Kaip kadaise kiekvienas krikščionis galėjo būti egzorcistas, taip šiandien kiekvienas katalikas gali būti politikas ar bent politiškas. Tai – didelė jėga, kurią šio pasaulio galingieji, jei tik yra išmintingi, turės įvertinti.

[33] Leszek Kołakowski, *op. cit.*, p. 537.

[34] Priešingai populiariam įsitikinimui, tai nebūtinai reiškia pasmerkimą. Sūnaus palaidūno palyginimas gal net labiau tinka atsimetėliui krikščioniui negu tikram pagoniui.

ANONIMINIS PROTESTUOTOJAS

Egidijus Vareikis

Savaitraštis *Time* laikomas prestižiniu politikos analizės ir viešosios nuomonės formavimo leidiniu. Viena jo privilegijų – kiekvienų metų pabaigoje išrinkti Metų žmogų: asmenybę, kuri laikytina tų metų pasaulio politikos bei įtakos simboliu. Praėjusiais metais *Time* pasirinko ne kokį nors konkretų asmenį, o anonimą, vardu Protestuotojas. Tad 2011-ieji įeis į istoriją kaip metai, kai žinių suvestinėse, TV komentaruose dažniausiai mirgėjo žodis „protestas“.

Protestuota prieš daug ką: tibetiečiai viešai susidegindami protestavo prieš Kinijos valdžios politiką, rusai, nepaisydami vėlyvo rudens darganų, protestavo prieš suklastotus rinkimus, Šiaurės Afrikos šalių gyventojai protestais ir su ginklu rankose vertė savo įgrisusius va(l)dovus, graikai nenorėjo sutikti su taupymo politika, amerikiečiai okupavo Niujorko verslo rajoną ir aplinkines gatves. Net santūrūs lietuviai protestavo, – tiesa, ne dėl globalių dalykų ir lietuviškai ramiai.

2011 metų signalas aiškus – nesutikimas su egzistuojančia tvarka ir siekis keisti ją ne derybų keliu, o pasitelkiant socialinį ar net fizinį spaudimą. Prieš du dešimtmečius žadėta, kad pasaulis bus kuriamas susitariant, nuoširdžiai paisant visų tautų ir visuomenės grupių interesų. Panašu, kad gyventi ilgai, laimingai ir draugiškai nepavyko. Ar ir vėl pasaulį užvaldė kažkokie piktavaliai, ar ir vėl žmogus pasirodė bejėgis ne tik prieš gamtos stichijas, bet ir bandydamas suvaldyti tai, ką pats sukūrė – civilizaciją?

* * *

Bene svarbiausias klausimas, o kartu ir 2011 m. būvio problema mums, vakariečiams, yra skolos. Argi tai ne visos mūsų sukurtos pasaulio tvarkos pabaiga, ateinanti ne dėl karų, epidemijų ar marsiečių antplūdžio, – o dėl skolų? Lauktas, nors ir sunkiai įtikėtinas dalykas įvyko visų pirma Amerikoje. Reitingų agentūra *Standard & Poor's* sumažino JAV skolinimosi reitingą nuo aukščiausios kategorijos AAA iki viena pakopa žemesnės AA+. Vėliau toks pat likimas ištiko ir kai kurias Europos Sąjungos šalis. Nežinantiems, ką tai reiškia, galima trumpai pasakyti: Jungtinėms Valstijoms skolinti nebėra absoliučiai patikima. O jei jau didžiausia pasaulio ekonomika darosi nepatikima, tai kas tada patikimas?

Kadaise baisiausiai praskolintu buvo vadinamas Trečiasis pasaulis, į kurį žiūrėjome kaip atsilikusį ir tiesiog nemokantį tvarkytis, derinti didelių norų ir ribotų galimybių. Dabar gi matome, kad nelabai kuo skiriamės – kaltiname vieni kitus gobšumu, ir tiek...

Problema, kurią sprendžiame, nenauja: ar grįžtame prie ikikrizinės padėties, ar kuriame kitokią, naujos kartos ekonomiką ir politiką. Visi pasakys, kad kol kas noriau grįžtame į praeitį: kas drausmingiau, kas ne taip drausmingai, nors gal būtent ne taip reikėtų elgtis. Renkame labiau ar nelabai mylimus politikus savo šalyse, tačiau mūsų integruotąją Europą *de facto* vis labiau valdo kažkokie Vokietijos bankininkai. Taip yra todėl, kad patys atidavėme jiems šią valdžią, sakydami, kad mus vienija jau nebe laisvė, tautiškumas ir kiti vertybiniai dalykai, o perkamąją galia vis dar turintys pinigai.

Europos politika jau ne pirmus metus remiasi „minkštosios galios“ mitu. Tai įsitikinimas, kad visus klausimus galima spręsti „be pykčio“ – pasikalbant, pajuokaujant, susitariant, panaudojant kokius nors prekybos svertus, nes juk teoriškai niekas nenori karo ir nesantaikos. Tad ir su diktatoriais kalbėsime švelniai, su despotais prekiausime, kad tik dujų ir kitų žaliavų kaina nekenktų vartojimui. Blogiausiai, kad diktatorių neverčiame, nes jie mums reikalingi. Jei demokratinė bendrija nebegali išgyventi be diktatorių – tai rimta demokratijos liga.

Ne tik negali išgyventi. Nes pataikaudama žaliavų tiekėjams ir „neprognozuojamiems“ tampa jų bendrininke. Rusija, būdama keliskart mažesnė už ES, jos minkštąją galią lengvai suskaldo į minkštus ką tik išsiritusius viščiukus. Argi liūdnas nutikimas su Golovatovu – ne minkštosios galios negalia? Šįkart pataikauti buvo paspausta nedidelė Austrija, kitą kartą bus spustelta kuri kita – Airija, Belgija, Čekija... Parašiau tiesiog abėcėlės tvarka, kad ko neįžeisčiau ir nepagirčiau. Paprasta. Žinoma, kad galima išsiteisinti, manipuliuojant orderių datomis, valdininkų kvailumu, kalbų nemokėjimu ir žmogaus teisėmis. Net patyčiomis, kad kažkas ne iki galo aišku.

Lietuva, kuri prieš dvidešimt metų išdrįso pasakyti, kas yra Gorbačiovas be kaukės – išdrįso deklaruoti tiesą, atnešusią laisvę vakarinei buvusios LDK daliai, – dabar bijo ką nors pasakyti dėl rytinės. Europietiškas, bet neminkštas sprendimas su Baltarusija jau seniai turėjo būti priimtas, bet jo vis nėra. Jei partneris pažeidinėja taisykles, reikia keisti ne taisykles partnerio naudai, o partnerį. Jei jis vis tiek nesilaiko taisyklių, geriausia su juo iš viso nežaisti. Negalima su Baltarusija ir kariauti, ir draugauti tuo pat metu, negalima remti Beliackio ir varyti bizniuką su Lukašenka, juolab kad Beliackis su Lukašenka kariauja tikrą karą. Dar sunkiau išmokyti visus valdininkus atskirti, kur vertybės, o kur bizniukas. Klaidų neišvengsime. Kitais žodžiais tariant, reikia keisti politiką, nes dabartinė, vadinama pragmatiška, iš pradžių buvo nesuprantama ir kebli, o dabar jau ir gėdinga. Iš Baltarusijos negavome nė vieno įtariamojo nusikaltimais Lietuvoje, o savo sąjungininkus pardavėme. Ar tai ta tikra „minkštoji galia“?

Europietiškai protestuojame prieš Baltarusijos ambasadą, bet ar ką nors galima pakeisti protestais? Juk dažniausiai protestuojama visai ne prieš tuos, kurie, gal net patys to nenorėdami, atvedė į krizę. Protestuojama prieš esančius valdžioje, prieš tuos, kurie turi kažką sukaupę ir nenori pasidalyti. Ir pasakyk, kad tūlas graikas neteisus, sakydamas, kad visiškai neketina mokėti savo tėvo skolų, juk neprašė skolintis. Lietuvis taip pat lyg ir teisus sakydamas, kad dirbo savo šaliai už tokią, o ne mažesnę pensiją. Protestuotojai irgi gana gerai suvokia, kad šiandien atimti ir pasidalyti nėra būdas ką nors realiai pagerinti, bet jei jau sistema griūna, tai gal laidokime ją pakylėtai? Osama bin Ladenas sunaikintas ir jo sunaikinimu džiaugiasi taip pat Wall Streeto protestuotojai, nors, giliau pagalvojus, bin Ladeno šūkis buvo kovoti prieš tą sistemą, kurios krizę aptariame.

Tačiau mus jaudina dar vienas klausimas. Jei pasaulis yra ir postamerikietiškas, ir posteuropietiškas, tai kokia gi turi būti ta Pasaulio tvarka? Protestai arabų pasaulyje nukreipti prieš vietinius diktatorius, tačiau ne už vakarietišką demokratiją. Protestai Vakaruose visai nebežinia prieš ką...

Galima kritikuoti strategus, manančius, kad JAV dar ilgai išliks supervalstybė, galime nesutikti su manančiais, kad pasaulyje dominuos BRIC šalys (BRIC trumpinys, reiškiantis Braziliją, Rusiją, Indiją ir Kiniją), tačiau verta pastebėti, kad niekas rimtai nesvarsto galimybės, kad bin Ladeno sekėjai gali rimtai imtis užvaldyti pasaulį.

Žinomas CNN apžvalgininkas Fareedas Zakaria pastebi, kad Amerika gal ir nueina nuo scenos, tačiau neateina niekas, kas ją solidžiai pakeistų. Kalbos apie jau jau ateisiančią BRIC epochą lieka kalbomis. Kiekviena iš minėtų keturių valstybių 2011 m. pasaulį veikiau apvylė nei pradžiugino. Visos keturios šalys turi rimtų vidinių raidos problemų, visos vis dar nelaikytinos geromis ir stabiliomis rinkos ekonomikos valstybėmis, nė viena jų neturi kokios nors aiškios misijos idėjos. BRIC šalių elgsena – veikiau vakardiena, o ne rytojus.

* * *

Ar reikia dėl krizės smerkti Europos integraciją? Jos priešininkai padžiūgauja: štai jums Europa, štai jums integracija, kuri nedavė nieko kito, išskyrus krizę! Tokių yra net Lietuvoje. Reikėtų iš karto pabrėžti, kad jie visiškai neteisūs, nes jei Lietuva nebūtų laiku įstojusi į ES, būtų tekę tenkintis kur kas didesniais krizės vargais, tokiais, kokius patiria Albanija, Makedonija ar Moldova. Tarpukariu Europoje visos šalys buvo labai savarankiškos, suverenios ir nepriklausomos, net labai neutralios. Dauguma jų tapo karo grobiu. Pokario integracija leido išlikti ir suklestėti. Jeigu būtume euro zonoje, šiandien gal būt labiau panėšėtume į skandinavais virstančius estus, o ne į kiaurakišenius Rytų šalių gyventojus. Čia jau tikrai nesunku įrodyti, kad geriau krizinė Europa, nei „suverenių“ valstybių buvusi SSRS, o gal net labai suvereni Afrika.

Kęstutis Šapoka. Koliažai. 2010–2011. Popierius, mišri technika

Tarp Europos politikų iš tiesų svarstoma, ar tikrai krizės priežastis yra pernelyg didelė Europos šalių vienybė, ar atvirkščiai – kokie nors graikai tampa skolingi ir nebesuvaldomi dėl integracijos trūkumo. O jei jau manytume, kad ne ES yra krizės priežastis, tai kaip lengviau krizę įveikti – grįžtant į vadovėlinį tautinių valstybių statusą su gerai saugomomis sienomis ir budriomis muitinėmis, ar kaip tik gilinant bendradarbiavimą federalizmo linkme? Esama sakančių, kad Europoje tos Europos jau per daug, esama tvirtinančių, kad per mažai.

Euro sunkumų priežastis yra ne pats euras, o jo naudojimo taisyklių nesilaikymas, gi taip yra todėl, kad šalys narės nenori būti kontroliuojamos ir savaip sukčiauja. Sukčiavimas nesibaigs, nes šalys iš draugių ir sąjungininkių liko tik rinkos dalyvėmis. Nebijau pasakyti, kad sumažėjo ar visai išnyko moralinė atsakomybė solidariai laikytis taisyklių, tad belieka individualiai „apgauti“ kontrolę.

Rinkoje, ypač paprastoje prekyvietėje, galima pasukčiauti. Kariaujant su bendru priešu sukčiauti, meluoti, slėptis už kitų nugaros yra nuodėmė ir gėda. O kadangi manome, kad gyvename taikos ir paprastos rinkos sąlygomis – tai ši nuodėmė nesiskaito. Susipykus prekyvietėje galima tiesiog „blogąjį“ išmesti iš turgaus, o patiems išsiskirstyti.

Tačiau norint išlikti tikrais solidariais ir tvirtais europiečiais, veikiau reikia solidarizuotis, kad krizė pasibaigtų. Rinkos santykiai kelia nepasitikėjimą tarp piliečių ir valdžių, tarp paskirų valstybių. Būtent politikos pakeitimas rinka ir yra didžioji mūsų nelaimių priežastis, o juk reikia pajutimo, kad esame europiečiai labiau nei prekeiviai. Tai viena vertybių, kurios nėra atskirai prancūziškos ar itališkos, jos europietiškos, taigi – federacinės.

Šiandien sakome, kad kalti graikai, airiai ar buvęs italų premjeras. Jei jie kalti, tai tikrai pripažinkime, kad turėjome per mažai federalizmo dvasios, leidome kai kam būti nedrausmingiems ar tiesiog lengvabūdžiais. Beje, ar ne šito nori dažnas lietuvis, kaltindamas savą šalį, kuriai trūksta to ir ano... Juk trūkumas dažniausia yra ne todėl, kad esame per daug integravęsi, o kad tos integracijos nepakanka.

Europiečiai kariavo ilgai ir kariauti pradėdavo, kai liguistai suprastas identitetas viršydavo protingai suvoktą kolektyvinį saugumą. Juk būtent integracija, t. y. federalizmas, o ne individuali konkurencija padėjo išvengti karo ir sukurti tai, kuo šiandien didžiuodamiesi gėrimės.

Ar yra planų apskritai keisti Europos architektūrą? Žinoma, kad yra. Kai kas dar nepamiršta buvusių neva gerų Hanzos laikų, kai kas svajoja apie naują skandinavišką Kalmaro uniją, į kurią galima priimti vokiečius ir Beneliuksą. Italų Šiaurės Lyga svajoja veikiau apie flirtą su Šveicarija, nei apie pavaldumą Romai, kuri pati nepamiršta, kad valdė teritoriją aplink Vidužemio jūrą. O galiausiai kodėl gi ne LDK? Jei ten iš tikrųjų visiems buvo taip gerai, kaip mūsų romantiškų istorikų pasakojimuose, – atgal į Lietuvą.

Tik ar istoriją galima pakartoti?

Šalis, kuri žino ko nori ir entuziastingai kuria geopolitinius projektus – Rusija. Jai reikia, kad silpnėtų Amerika, kad Europa ir toliau liktų lengvai minkoma minkštąja galia, o mūsų valstybingumo jai nereikia. Rusija neslepia savo ambicijų, nors galimybės dažniausiai joms neprilygsta.

Praėjusiais metais rusai pateikė dar vieną jei ne viso pasaulio, tai bent regiono pertvarkymo planą. Jis vadinasi Eurazinė bendrija. Dar vienas ir tikrai ne pirmas posovietinis bandymas. Pirmasis buvo planas SSRS pakeisti Nepriklausomų valstybių sandrauga. Ambicingas, tačiau pernelyg nuo tikrovės nutolęs projektas, seniai nurašytas, nors formaliai ir nenumarintas. Kukliau atrodė posovietinių respublikų kolektyvinio saugumo kūrimo bandymai, Rusijos–Baltarusijos sąjunginė valstybė, eurazinėmis vadintos ekonominio bendradarbiavimo ir muitų sąjungos. Galima pridurti prieš kelis metus žybtelėjusią viltį sukurti funkcionalią vadinamųjų Šanchajaus šalių grupę.

Nesunku pastebėti, kad visi šie planai turi bendrų bruožų. Visų pirma, taip bandoma stiprinti Rusijos kaip valstybės galias ir atkurti didžiosios valstybės statusą. Antra, kuriama alternatyva kad ir senstančiai, tačiau funkcionaliai ir patraukliai euroatlantinei integracijai. Trečia, inicijuojama naujoji Pasaulio tvarka, kurioje dominuotų ne demokratija, rinkos ekonomika ir žmogaus teisės, o tvirta ranka, policinė tvarka ir valdžios poreikiams pajungta visuomenės sąmonė. Taigi įsakymas vietoj įstatymo, „disciplina“ vietoj pasirinkimo, teisė gaminti vietoj galimybės vartoti. Gerai tai ar blogai – pasirinkimo reikalas.

* * *

Esama mėgstančių sakyti, kad istorija kartojasi kartais kaip tragedija, kartais kaip komedija, o gal net ir farsas. Grįžkime prie protestuotojų. Dabartiniai įvykiai Šiaurės Afrikoje ir islamo pasaulyje gana tikslai atkartoja įvykius, išgarsinusius Europą... 1848 m. per vadinamąjį Tautų pavasarį. Jo metu per Europos imperijas nusirito spontaniška protestų prieš tironiją ir laisvės troškimų banga.

1848 m. pavasarį Paryžių apėmė protestai, kuriuos valdžia iš pradžių bandė brutaliai slopinti, bet tik įpylė žibalo į ugnį. Galiausiai karalius Liudvikas Pilypas pasitraukė į Didžiąją Britaniją, Prancūzijoje buvo paskelbta (Antroji) respublika, numatyti rinkimai. Tunise šiuo kartu iš pradžių taip pat bandyta neramumus

malšinti jėga, tačiau po kelių savaičių prezidentas Ben Ali „nešė muilą“. Jau pasitraukė, žinia, ir egiptietis, žuvo Muammaras, neaiški Jemeno ir Sirijos diktatorių ateitis.

1848 m., praėjus vos savaitei po įvykių Paryžiuje, protestuotojai nuvertė Bavarijos karalių, po to atėjo eilė Prūsijos sostinei Berlynui. Čia monarchija irgi pradėjo nuo jėgos demonstravimo, tačiau vėliau karalius atitraukė karius, panaikino cenzūrą, sutiko surengti rinkimus ir dingo iš miesto. „Virusas“ persimetė į Vieną, priversdamas atsistatydinti faktinį Austrijos vadovą kunigaikštį Klemensą von Metternichą. Vėliau sekė Budapeštas, Milanas ir Venecija, sujudėjo Danija, Šveicarija, Belgija, Portugalija, grupė nedidelių vokiečių valstybių. (Deja, Rusijos aneksuota Lietuva tuo kartu buvo per silpna.) Kas vyksta šiuo metu – žinome. Anuomet chaosas Europoje sukėlė naują emigracijos į JAV bangą, dabar pabėgėliai plūsta į Europą.

Tai dar ne viskas. XIX a. viduryje Europą smaugė menki derliai, augo maisto kainos, plito nedarbas, gi-

lėjo skurdas. Komunistai suskato rašyti manifestus ir rengtis savajai „laimės valandai“. Europa ėmė aiškiai atsilikti nuo Didžiosios Britanijos ir JAV. 2010 m. ėmė sparčiau augti maisto kainos, aptariamame regione didėja skurdas, akivaizdus atsilikimas nuo Europos ar JAV, bet pralaimima konkurencija Azijai, o valdžiai ruošiasi islamo radikalai. Prieš 163 metus Europoje vyravo „tvirtos rankos“ politika, kurią gynė brutali policija, įstatymus „štampavo“ silpni parlamentai, galimybės ką nors pakeisti rinkimų keliu buvo menkos. Beveik tas pats vaizdas iki 2010 m. pabaigos buvo būdingas ir didelei daliai islamo pasaulio. Paralelėmis galima laikyti ir tai, kad 1848 m. Tautų pavasariui padėjo tuometinės technikos naujovės – žinių perdavimas telegrafu ir masinis laikraščių spausdinimas, palengvėjęs keliavimas geležinkeliais. Dabartinių revoliucijų varikliais tampa internetas, mobilieji telefonai ir palydovinė televizija.

Esti, deja, ir ne tokių simpatiškų sutapimų. Pasaulio galingieji revoliucijų išvakarėse buvo linkę ne griežtai smerkti antidemokratines jėgas, o veikiau su jomis rasti taikų sambūvį ir net savitai palaikyti režimus dėl stabilumo. Anuomet Jungtinės Valstijos kūrė Prūsijos laivyną, dabar gi – išlaikė Egipto karinę mašiną. Ir anuomet, ir dabar netrūko baimės, kad revoliucijos gali atvesti į valdžią kairuolius, radikalus, administravimo neišmanančius populistus, kurie, kad ir mylintys laisvę, bus dar didesnė problema nei tvirtos rankos tipo režimai.

Istorijos dažniausiai mokomasi tam, kad nebūtų kartojamos klaidos. Su dideliu liūdesiu tenka prisiminti, kad 1848 m. prancūzų revoliucionieriai, regis, tikėjosi per daug, naujos jakobinų diktatūros gi žmonėms nereikėjo. Monarchija grįžo, atsigavo ir Habsburgų valstybė, kurios elitas labai mikliai sukiršino imperijos tautas – vengrus pjovė jų neva engiami slovakai, nusisuko čekai, paskendę panslavizme ir ėmę save vadinti austroslavais. Rusijos caras pasiuntė apie 300 000 kareivių į Vengriją garantuoti stabilumą ir pagelbėti kolegoms monarchams. Vengrija skendo kraujyje, revoliucijos pralaimėjo ir, regis, pasaulyje nedaug kas pasikeitė. Stabilumas nugalėjo laisvės idėjas ir kitas politines naujienas, kurioms teko laukti dar pusšimtį metų.

Kas gi dabar – stabilumas, pasiryžimas veikiau padėti režimams nei juos versti? O kaip su tuo diktatūroms palankiu šiandienės Europos pragmatizmu? Ar jis, siunčiantis ne pagalbos, o nesikišimo signalus, apsaugos mus nuo karo, ar tik atneš gėdą, po kurios, kaip taikliai pastebėjo Winstonas Churchillis, neišvengsime ir karo? Toks tad tas XXI amžius, turėjęs būti ramus, pragmatiškas ir politiškai patogus.

Beje, etninis veiksnys ir vėl ne paskutinėje vietoje. 2011 m. protestuotojams nesunkiai įbrukama diskusija apie tai, kas ką skriaudžia ir „apvalgo“ etninėje srityje. Vieni noriai įsijungia į tokias neva apklausų intrigas, klausiančias ką renkiesi – laisvę ar gerovę, kiti vis nenurimsta klausinėdami, kas gi tu – lietuvis

ar europietis? Visa tai gal iš pirmo žvilgsnio ir nepavojingos strėlės Europos civilizacijos griovimo link, bet vis dėlto – strėlės.

Teisūs tie politikai ir mokslininkai, kurie sako, kad tautinių problemų iš principo negalima išspręsti tol, kol egzistuoja tautos; jas galima tik reguliuoti, o pačios problemos atsiranda dažniausiai neprognozuojamai ir nelogiškai.

Lietuvių ir Lietuvos piliečių, save laikančių lenkais, problema tampa jau ne vidaus, o tarptautine, dar didesnių bėdų kyla Europoje su etniniais vengrais, rusais, serbais, albanais... Dar prieš kelerius metus atrodė, kad lietuvių ir lenkų draugystė amžina, kaip geriausiais Žalgirio laikų metais, o vadinamosios lenkų tautinės mažumos padėtis – tiesiog pavyzdys visai likusiai Europai. Šiandien, užuot rėmę vieni kitus, norime būtinai nugalėti, parodyti kitiems, kur jų vieta. Mes būtinai norime parodyti, kad lenkai nori mus vėl pavergti, o lenkai nori parodyti, kad lietuviai nesilaiko duoto žodžio ir yra išdavikai. Net suprasdami, kad tai blogai abiems, nenu-

sileidžiame, kariaujame dėl raidžių, lentelių, praeities išdavysčių, nesusipratimų ir okupacijų.

Draugystė ar nedraugystė yra ne popieriuje, ne formaliose sutartyse, o širdyje. Ne sutarties vykdymas, o abipusis pasitikėjimas svarbiausia. Meilė sutartimis negrindžiama, net vedybinėmis. Taip ir mūsų tarpvalstybiniuose reikaluose ir etninių grupių bendroje būtyje. Kad ir kiek tobulintume sutartis, be meilės jos kels veikiau nepasitikėjimą nei draugystę. Suprantame, kad elgiamės visai paikai, tačiau nesustojame. Jei savęs nevaldome, tai, matyt, sergame. Jei sergame, reikėtų gydytis, nes susidraugauti reikia. Kitaip pralaimėsime abu.

Esu ne kartą sakęs, kad politikoje labai matyti džentelmeniški ir prasčiokiški sprendimai.

Džentelmenas žino savo teises (ir jam reikia jas suteikti), tačiau niekados jomis nepiktnaudžiauja, ypač matydamas, kad tai gali žeisti aplinkinius ar sukelti problemų. Vienas džentelmenas pripažįsta, kad *w* raidė savaime nėra nusikaltimas ir gali būti vartojama, jei jau taip labai beprotiškai reikia. Kitas džentelmenas, žinodamas, kad *w* raidė pirmąjį gąsdina kaip velnią kryžius, pasistengia tos *w* nekaišioti kiekviename žingsnyje. Kai susitinka du džentelmenai, tai sutaria: juk džentelmeno garbės žodis ir draugystė svarbiau. Džentelmenas išmoks negimtąją kalbą, kuri krašte laikoma oficialia, kitas džentelmenas nesityčios iš pirmojo kalbos klaidų ir nelaikys to išsilavinimo trūkumu.

Prasčiokas bet kokia kaina stengiasi išlupti, kas jam „priklauso“, nepaisydamas nė ilgalaikių pasekmių. Kai susitinka du prasčiokai, vienas vaidina, kad mokykloje jo nemokė *w* raidės, vadinasi, jis turi teisę nemokėti skaityti nevietinio rašto, kitas pagal savojo kaimo tradicijas keikiasi pirmajam prasčiokui kuo labiau nežinomais žodžiais, o „welnio“ raidėmis išpaišo visas tworas.

Džentelmenas neteplioja kelio ženklų ir neplėšo lentelių nuo namų. Prasčiokas daro priešingai. Pasaulis, šiaip ar taip, savo ateitį linkęs patikėti džentelmenams, nes jie galiausiai džentelmeniškai nekalba apie tai, kas buvo kaltas ir kaltesnis prieš kelis šimtus metų. Mūsų visų interesas palinkėti santūraus sutaikančio džentelmeniškumo, o ne bravūriško prasčiokiškumo, ne „įkalti“ tvarką, o sutarti dėl tvarkos ir laikytis garbės žodžio. Viskas suderinama, nes nesame pirmieji ir paskutiniai pasaulyje.

* * *

Nors, kaip visi sako, karų nenorime, jie vis dėlto kyla. Taip buvo per visą žmonijos istoriją. Jų iš principo nebus tada, kai pasikeis žmogaus prigimtis. Ar ji pasikeitė? Teoretikai sako, kad karai kyla dažniausiai dėl nepasitenkinimo pasaulio ar regionine tvarka, dėl noro tą tvarką pakeisti...

Karas – protesto forma. Karams neužkerta kelio nei džentelmeniška pagarba taikai, nei stipri ir pavyzdingai tvarkoma ekonomika, nei patogi geografija. Prisimename, kad stiprios Beneliukso ar Danijos ekonomikos buvo bejėgės prieš Vokietiją, o ekonomiškai stipri

Čekija agresorių viliojo labiau nei agrarinė Slovakija. Antrąjį pasaulinį karą didele dalimi laimėjo ekonomiškai silpniausia iš visų laimėtojų – Sovietų Sąjunga. Romėnai tikėjosi, kad barbarai mąstys logiškai ir Romos negriaus, kai galima su ja prekiauti. Venecijos Respublikos pirkliai manėsi nupirksią bet kokį galimą agresorių. Panašiai svarsto ir dabartiniai europiečiai. Jei jų svajonė išsipildys, tai bus pirmas kartas istorijoje, kai agresorius pasigailės turtingos, bet aptingusios aukos.

Fizinė jėga – taip pat ne lemiamas faktorius. Niekas neabejoja, kad Rusija buvo stipresnė už Baltijos šalis ir Vidurio Europą, kai išvedė iš jų savo kariauną, t. y. formaliai pralaimėjo. Niekas neabejoja, kad SSRS ir JAV buvo ir yra žymiai stipresnės už Afganistaną, bet nugalėtojas kare nebuvo ir nėra labai aiškus.

Manau (gal ir klystu), kad pasaulį vis tik administruodavo daugiausiai geros valios žmonės su gerais ketinimais, o istorija štai kokia skaudi. Europa, kurioje, regis, buvo daugiausia protingųjų, kur gimė humanizmo, vėliau laisvės, lygybės, brolybės idėjos, vien praėjusiame šimtmetyje tapo didžiausių istorijoje skerdynių lauku. Niekas neabejoja, kad didžiausi jų kaltininkai – Stalinas ir Hitleris – turėjo pastebimų psichikos sutrikimų, tačiau protingieji jiems leido ir jų klausė. Buvo pragmatiški.

Iki šiol viskas baigdavosi tuo, kad „emocingieji“ vertybiniai stereotipai leido mums įsitvirtinti Vakaruose, o „pragmatiški“ santykiai su Rytais ir likusiu pasauliu tenešė tik naujas negandas. Dabartinė užsienio politika išties nelengva, nes baigėsi romantiškasis kilnaus tikslo laikotarpis ir prasideda kūrimas to, ko niekados nebuvo.

Draugų klausimas dažnai nurašomas kaip sentimentali emocija. Noras būti pragmatiškam kyla iš klaidingos nuostatos, kad politikoje nėra draugų, o tik interesai. Su dideliu džiaugsmu cituojamas Churchillis, bet pamirštama, kad jo intereso supratimas buvo kur kas platesnis nei sėkmingas nedidelis bizniukas, kaip tai bandoma įteigti sau šiandien. Suvokiant politikos interesus čerčiliškai, tampa aišku, kad pagrindinis Lietuvos interesas yra turėti tikrų draugų ir sąjungininkų, kurių rate neliktume savo moralinės atsakomybės klausimų spręsti „vienui vieni“. Ne taip svarbu, kas bus mūsų priešas, bet pasipriešinti bus mūsų pareiga. Pareiga juo skaudesnė, juo labiau manysime, kad šiandien nereikia investuoti į gynybą, diplomatiją ir lietuviškas politikos iniciatyvas. Šioje vietoje reikia pasakyti, kad ateitis priklauso nuo sprendimų ne tik valdžioje, bet ir mūsų širdyse. Nekariausime tik tada, kai mums nebebus gėda dėl savo šalies bejėgiškumo ir demoralizacijos.

Tiesą sakant, kokia gi mes šalis? Sakyčiau, visai normali, pasaulio kontekste – aukštai išsivysčiusi, suvienytoje Europoje – vidutiniokiška, pagal daugelį rodiklių atitinkanti regiono lygį, pagal ne vieną jų ir lenkianti kaimynus. Dirbdamas daug metų Europos Taryboje pajutau, kad esama didelių šalių, įtakingų šalių, esama ir problemiškų valstybių. Nė vienai šių kategorijų mūsų nepriskiria. Esame grupėje „ir kitos valstybės“, tokios niekuo ypatingu neišsiskiriančios, šiaip sau žinomos-nežinomos. O buvo laikai, kai buvome ypatingi – mus gyrė ir mumis didžiavosi. Ausiai, pripratusiai prie liaupsių, sunku priprasti, kai nepagiria, tiesiog praeina pro šalį, painioja su latviais ar pavadina buvusia SSRS. Tik tiek Europai tos Lietuvos...

Ne vienas klausia, o kaip nesuklysti, renkantis sąjungininkus ir politines kryptis? Atsakymas lengvas, nors ir nelengvai įvykdomas – reikia klausyti sąžinės. Taip taip, tos istorinės, politinės ir tautinės sąžinės, o ne trumpalaikės interesų naudos ar įsitikinimo, kad galima ką nors apmulkinti rinkoje ar sugraudinti netikrom ašarom. Tautos, gyvenančios sąžiningai, arba laimi, arba žino, kad nukentėjo ne dėl savo kaltės, tad istorines skriaudas vienaip ar kitaip atitaisys. Tiesą sakant, o ko daugiau betrūksta iki pilnos laimės tarp Europos, Azijos ir likusio pasaulio?

* * *

Protestuoti, beje, irgi nepragmatiška...

ŠVČ. TREJYBĖ VAKARŲ IR RYTŲ MENE

François Bœspflug

Pamėginsiu čia apibendrinti daugiau negu trisdešimt metų vykdyto tyrimo apie Trejybę mene rezultatus. Tai labai plati tema. Kadangi šiuo metu dalyvauju tarptautiniame kolokviume apie karališkąsias insignijas, tad pirmenybę atidaviau kūriniams, kuriuose su jomis vaizduojami Trejybės Asmenys. Jūsų šalis yra prie ribos krikščioniško pasaulio, dėl savo liturgijos ir savo vaizdinijos struktūruoto kitaip negu Vakarų pasaulis, tad atrinkau paveikslus, būdingus lotyniškosios krikščionybės ikonokosmui, idant paskatinčiau apmąstyti dviejų ikonologijų – Vakarų ir Rytų – skirtumus.

I. APIE DIEVĄ IR TREJYBĘ

Krikščionys tiki esant vieną Dievą, visa ko kūrėją ir globėją, visa žinantį, be galo gerą. Tą patį tiki ir žydai bei musulmonai. Kaip ir krikščionys, jie mano, kad Dievas yra tobula, dvasinė, visiškai transcendentinė būtis, dėl kurios transcendentiškumo negalime turėti jokio atvaizdo: neturėdama nei stoto, nei kontūro, ji nesileidžia pagaunama jokiu imitavimu. Daugiausia, ką galima daryti – vaizduoti tai per simbolius ar netiesioginius ženklus, antai iš dangaus išlendančią ranką, kaip sirų Dūra Europo sinagogoje, Ezechielio cikle, šis simbolis leidžia konvenciškai apibrėžti Dievo žodį, jo veikimą, jo Artumą, jo šlovę.

Tačiau tikėjimas Įsikūnijimu krikščionybę padaro išskirtinę. Ši religija tvirtina, viena vertus, kad Dievas reprezentuojamas Jėzuje Kristuje, kita vertus, kad Jis yra vienas Dievas trijuose Asmenyse, Tėvas, Sūnus ir Šventoji Dvasia. Šis protu nesuvokiamas slėpinys buvo pažintas tik iš Prisikėlimo perspektyvos ir laipsniškai. Bažnyčiai reikėjo laiko nukaldinti žodžius, kuriais būtų galima tai išsakyti. Žodis „Trejybė“ (*Trinitas* arba *Triunitas*, arba *trina deitas*) atsiranda Tertulijono raštuose (III a. pradžia). Savo ruožtu graikų teologai kalba apie „šventąją Triadą“ (*hè hagia trias*). Žodį *trias* Dievui nusakyti pirmą kartą pavartojo Teofilis Antiochietis II a. pabaigoje. Plačiau vartoti jis pradedamas tik po Atanazo Aleksandriečio (295–373 m.), Kapadokijos Tėvų raštuose.

Ireniejus Lionietis (g. 130/140 – † 202/208) šių žodžių dar nevartoja. Tačiau jo raštuose jau išdėstomas trejybinis tikėjimas. Būtent iš jo ateina šis *adaggio*: „Tai, kas regima Tėve, yra Sūnus; tai, kas neregima Sūnuje, yra Tėvas“, kuris iš pradžių mėgino tik pasakyti, kad Jėzus Kristus, kaip Sūnus tapęs matomas per Įsikūnijimą, atskleidžia Tėvą (kuris neįsikūnija ir dėl to lieka nematomas). Iš čia randasi viena meno sričiai keliama taisyklė – Dievo vaizdavimo kristomorfizmas: Dievas gali būti nutapytas, tačiau tik kaip Dievažmogis.

II. DIEVO TREJYBĖS ISTORIJA MENE

Kristaus istorija mene ir Trejybės istorija mene yra skirtingos, bet susijusios. Vis dėlto čia rengiuosi labiau įsižiūrėti į menkiau negu Kristaus žinomą ir daugiau klausimų keliančią Dievo-Trejybės istoriją. Galima išskirti šešis Trejybės istorijos Vakarų mene periodus.

1) Ji prasideda susilaikymo faze. Du amžius po Kristaus mirties iki III a. vidurio krikščionys skleidė Evangeliją nesistengdami pasidaryti atvaizdų.

2) Atvaizdai pradedami naudoti tik laidojimo apeigose, ypač dviejose meno formose: katakombų sienų tapyboje ir sarkofagų reljefuose. Dievo ikoninė istorija prasideda tik pasirodžius Milano ediktui (313 m.), kai krikščionybė liaujasi būti neteisėta religija ir su vietos valdžios palaikymu galutinai išlenda į dienos šviesą. Taigi penketą amžių – nuo IV iki VIII a. pabaigos – trunka periodas, kuriam būdinga netiesioginė Trejybės slėpinio raiška.

3) Po to stoja paieškų laikotarpis, prasidedantis IX a. ir pasibaigiantis XII a., kai sukuriami pagrindiniai Trejybės ikonografiniai tipai.

4) Tada ateina suklestėjimo metas, kai plinta ir diferencijuojasi XII a. atsiradę tapybiniai metodai; šį

FRANÇOIS BŒSPFLUG OP (g. 1945) – dailės istorikas, krikščioniškosios ikonografijos tyrėjas, Strasbūro Marco Blocho universiteto profesorius, daugelio knygų, katalogų autorius (iš pastarųjų metų išskirtinos: *Dieu et ses images. Une histoire de l'Éternel dans l'art*, Paris: Bayard, 2008; *Arcabas. Saint-Hugues-de-Chartreuse et autres œuvres*, Grenoble: Conseil Général de l'Isère, 2008; *Le Dieu des peintres et des sculpteurs. L`invisible incarné*, Paris: Musée du Louvre, 2010). Skelbiamas tekstas parengtas pagal paskaitą, skaitytą 2011 m. gegužės 5 d. Bažnytinio paveldo muziejuje. Tekstą iš prancūzų kalbos vertė *Rima Malickaitė*.

periodą vainikuoja taip pat labai kūrybingas tarpsnis XIV a. pabaigoje ir XV a. pradžioje.

5) Po to – ilga sklaidos fazė, kai vaizduotė seklėja, trejybinė tema laipsniškai patiria nuosmukį, bent Vakaruose.

6) Periodas baigiasi XX a., kai ši tema mene visiškai panyra į tamsą.

Susilaikymas, aliuzinė raiška, eskizavimas, įvairiopas suklestėjimas, nusidėvėjimas ir užtemimas – šios šešios sąvokos geriausiai nusako Trejybės temos būklę mene kiekvienu iš išskirtųjų periodų.

1. Nuo I iki III a. Akivaizdu, kad nėra apie ką kalbėti…

2. Nuo III iki VIII a. Šią ilgą fazę apibūdina santūrumas. Žodinę ir plastinę tikėjimo tiesos raiškas skiria bedugnė. Tuo metu Trejybė tampa didžiulio aiškinamojo darbo objektu. Mene apie ją gali būti užsimenama, tačiau ji niekada nevaizduojama. Tačiau koks skirtumas tarp „užsiminti“ ir „vaizduoti“? Toks pat, koks egzistuoja tarp „Trejybės paveikslų“ ir „trejybinių paveikslų“. „Trejybės paveikslų“ siužetas ar pagrindinis motyvas – Trejybė, o „trejybiniai paveikslai“ yra naratyviniai, juose šventosios istorijos puslapis yra pagrindinis siužetas, išreiškiamas trejybine dimensija. Iš Senojo Testamento dažniausiai minimas epizodas apie Abraomo svetingumą (*Pr* 18). Iki IV a. dauguma Rytų ir Vakarų Tėvų šį epizodą interpretavo kaip pranašystę apie Įsikūnijimą ir dviejų angelų lydimo Žodžio manifestaciją. O Ambraziejus ir Augustinas čia įžvelgė Trejybės slėpinio „provaizdį“.

Romos Santa Maria Maggiore bazilikos mozaika (apie 432–440 m.) dar svyruoja tarp šių interpretacijų (1 pav.): viršutinis registras, kur išskiriamas vienas iš lankytojų, atskleidžia kristologinį skaitymą, o apatinis registras, kuriame pabrėžiama Trijų lygybė, linksta į trejybinę interpretaciją. Tačiau Ravenos Šv. Vitalio bazilikos mozaikoje tokio svyravimo nėra.

Didžiąją dalį trejybinių paveikslų iš Naujojo Testamento įkvepia Kristaus Krikštas. Vaizduojant šį epizodą beveik iki VI a. pabaigos Tėvo balsas neperteikiamas; tik vėliau bizantiniame mene atsiranda paveikslų, kuriuose trejybinė teofanijos dimensija išreiškiama „visu komplektu“ – Dievo Ranka, Balandžiu ir Kristumi, išdėstytais vertikaliai: ir čia kalbėtina apie trejybinius paveikslus, bet dar ne apie Trejybės paveikslą. Tas pat pasakytina ir apie „Ečmiadzino evangelijorių“ iš VII a. (2 pav.).

1 pav. Abraomo svetingumas. Mozaika. V a. pradžia. Roma, Santa Maria Maggiore bazilika

2 pav. Kristaus krikštas. Miniatiūra. Ečmiadzino evangelijorius. VI a. pabaiga. Jerevanas, Matenadarano muziejus, ms. 2374, f. 228v

3 pav. Triguba kristograma. Apie 500. Krikštyklos skliautas

Dar būta bandymų išreikšti Trejybę nefigūratyviniais ženklais. Albengos krikštykloje skliautas (netoli Neapolio, apie 500 m.) yra išpuoštas triguba kristograma: dvi pirmosios graikiškos Kristaus vardo raidės (X ir P), „suskylančios į tris“, uždėtos viena ant kitos, iš šonų kiekvieną kartą paremtos raidėmis A ir Ω, ir apsuptos trijų koncentrinių mandorlų (3 pav.).

Apskritai per pirmuosius krikščioniško meno amžius (III–VIII a.) Kristaus Dievo vaizdinių gausėja, o Trejybės atvaizdai lieka reti ir netiesioginiai. Pirmųjų krikščioniškos eros amžių menininkai nesistengė vaizduoti Trejybės. Teologija jų neskatino to daryti. Nikėjos II Susirinkimas 787 m., atšaukęs ikonų draudimą, mini Kristaus, Mergelės, angelų ir šventųjų ikonas, tačiau nė žodžiu neužsimena apie Trejybės ikonas. Šio Susirinkimo Tėvams nė į galvą nešovė, kad ketinama tai daryti. Jiems teisėta Dievo ikona atrodė tik toji, kuri vaizdavo Dievą, įsikūnijusį Jėzuje Kristuje. Menininkai ilgai gerbė šią aukso taisyklę vaizduoti krikščionių Dievą kristomorfiškai.

Kristaus ikonos tipą, gavusį visišką Susirinkimo pritarimą, gerai reprezentuoja Sinajaus Šv. Kotrynos vienuolyno „Viešpats Visagalis“ (*Παντοκράτωρ*) (4 pav.), kuris liko apsaugotas nuo ikonoklastų sunaikinimo, nes

4 pav. Kristus Visagalis. Ikona. VI–VII a. Bizantija, Sinajaus Šv. Kotrynos vienuolynas

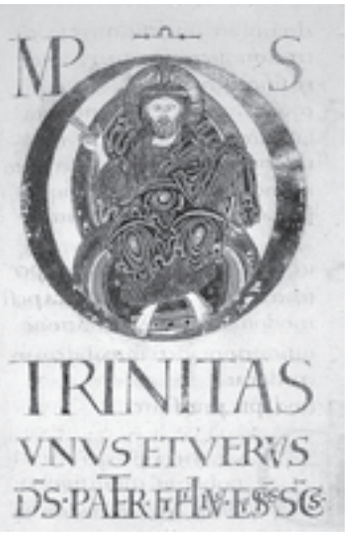

5 pav. Kristus-Trejybė. Puoštas inicialas. Šv. Etelvoldo benedikcionalas. Apie 980. Londonas, Britų biblioteka, ms. Add. 49598, f. 70.

6 pav. Vinčesterio Penkybė. Miniatiūra. Elvino maldynas. Apie 1023–1035. Londonas, Britų muziejus, ms. Cotton Tiberius Titus D. XXVI–XXVII, f. 75v

buvo musulmonų teritorijoje. IX a. pradžios teologai, antai Teodoras Studitas ir Nikiforas Konstantinopolietis, padės suprasti, kad tokia ikona nėra nei žmogiškosios, nei dieviškosios Kristaus prigimties atvaizdas, tačiau atvaizdas dviejų prigimčių, žmogiškosios ir dieviškosios, vienovės Jėzaus asmenyje: jo ikona suprantama tik nušviesta Chalkedono Susirinkimo dekreto (451 m.), apibrėžiančio šią vienovę kaip „nesusipynusių, nekintamų, nedalomų, neatskiriamų“ prigimčių vienovę.

3. IX–XII a. Trys šimtmečiai po ginčo dėl atvaizdų Bizantijoje, ir Rytuose, ir Vakaruose buvo labai išradingi Dievo ikonografijos srityje. Kristaus šlovės (*Majestas Domini*) siužetas dominuoja Vakarų vaizdinijoje iki XIII a. imtinai. Šis motyvas turi trejybinės prasmės rezervą, kuris pabrėžiamas šv. Etelvoldo *Benedikcionalo* (palaiminimams skirtas liturginis apeigynas) miniatiūroje (5 pav.), vaizduojančioje Kristų-Trejybę, t. y. Kristų šlovėje, mąstomą kaip Dievo Trejybės atvaizdas.

7 pav. Malonės sostas. Puslapinė miniatiūra. Kambrė mišiolas. Šiaurės Prancūzija. Apie 1120. Kambrė, Savivaldybės mediateka, ms. 234, f. 2

8 pav. Psalmyno Trejybė. Puoštas inicialas. Psalmynas. Apie 1170–1180. Paryžius, Šv. Genovaitės biblioteka, ms. 56, f. 185

9 pav. Psalmyno Trejybė. Puoštas inicialas. Heisterbacho biblija. Apie 1240. Berlynas, Valstybinė biblioteka, Theol. Lat. fol. 379, f. 250

10 pav. Tėvystė. Miniatiūra. XII a. antra pusė. Viena, Austrijos nacionalinė biblioteka, ms. gr. 52, f.1v

11 pav. Tėvystė. Timpano reljefas. XII a. Šv. Domingo bažnyčia, Sorija (Kastilija)

12 pav. Triandrinė Trejybė. Miniatiūra. Pranciškonų mišiolas. Apie 1375. Paryžius, Nacionalinė biblioteka, ms. fr. 757, f. 229v

Taigi randasi, ypač miniatiūrose, įvairių bandymų figūratyvinti tarptrejybinius santykius ir „dieviškuosius siuntimus“, – tokia yra Vinčesterio Penkybė (apie 1023–1035 m.) (6 pav.). Daugelis iš šių bandymų neturėjo jokio tęsinio. Šis periodas baigiasi XII a., Trejybės istorijos Vakarų mene raktiniu momentu. Susiformuoja penkios Trejybės siužetų grupės, turėsiančios ilgalaikę tradiciją. Visos jos yra *Majestas Domini* praturtinimai.

„Malonės sostas“: vaizduojamas Dievas Tėvas, laikantis priešais save Nukryžiuotąjį ant kryžiaus, o Balandis gali būti pavaizduotas įvairiose pozicijose. Kambrė mišiolo miniatiūroje (7 pav.) (apie 1120 m.) menininkas padarė taip, kad Balandžio sparnai jungtų Tėvo ir Sūnaus burnas, – tai pastanga pavaizduoti *filioque*, lotyniškąją trečiojo Asmens kilties sampratą, – *a patre filioque*, „iš Tėvo ir Sūnaus“. Kai kurie Viduramžių teologai sakytų, kad Šventoji Dvasia – tai Tėvo ir Sūnaus „bendras atodūsis“, jų „meilės saitas“ (*nexus amoris*). Šis tipas būdingas Vakarų menui; jo nepasitaiko Rytų krikščionių mene. Pradedant XIV a. pradžia, iš šio tipo kils apvaliosios skulptūros grupės.

Antra XII a. grupė – „Psalmyno Trejybė“, iliustruojanti 109 psalmės pradžią („VIEŠPATIES žodis mano viešpačiui: / „Sėskis mano dešinėje, / kol padėsiu tavo priešus tau po kojomis““). Ji vaizduoja Tėvą ir Sūnų, besidalijančius vieną sostą, o tarp jų – Balandį; kaip liudija miniatiūra iš Paryžiaus, Šv. Genovaitės bibliotekos (ms 56) (8 pav.), tai vis dar kristomorfinis atvaizdas. Heisterbacho biblijos miniatiūroje (apie 1240 m.) (9 pav.) regimas Tėvo ir Sūnaus amžiaus skirtumas yra įrodymas, kad kristomorfizmo taisyklė pradeda užleisti pozicijas. Ši atvaizdų grupė yra paliudyta Rytų mene, tačiau kur kas rečiau negu Vakaruose. Ji triumfuos Atgimimo epochoje ir Baroko epochos dėka galiausiai įveiks „Malonės sostą“.

Trečioji iškylanti grupė – „Tėvystė“ – įkvėpta Evangelijos pagal Joną prologo: „Dievo niekas nėra matęs, tiktai viengimis Sūnus – Dievas, Tėvo prieglobstyje esantis, mums jį atskleidė“ (*Jn* 1, 18). Ji vaizduoja Tėvą, laikantį Viengimį Sūnų savo „prieglobstyje“, iškėlusį prieš savo krūtinę arba ant kelių, panašiai kaip „Mergelė šlovėje“ laiko Kūdikėlį. Šioji grupė atsiranda Rytuose baigiantis XI a. XII a. datuojamoje Vienos miniatiūroje (Suppl. Gr. 52) (10 pav.) Sūnus vaizduojamas kaip brandus žmogus, laikantis Balandį ant kelių, po miniatiūra – tekstas apie Nikėjos-Konstantinopolio tikėjimo išpažinimą. Ši atvaizdų grupė taip pat gerai žinoma ir Vakaruose, antai Sorijos timpano reljefas Ispanijoje (11 pav.).

„Triandrinė Trejybė“: vaizduojami trys identiški Asmenys šalia vienas kito, sėdintys arba stovintys. Iš pradžių jie vaizduoti identiški, tarsi sutrigubintas vienas atvaizdas, antai *Hortus deliciarum* („Trejybė sutvėrėja“, XII a. pabaiga). Vėliau išryškėja tendencija, kad Asmenys formuoja vieningesnę grupę, kartais jaukiai ir šeimyniškai koncelebruojančią prie altoriaus, kaip antai 1375 m. datuojamoje pranciškonų mišiolo miniatiūroje (Paryžius, BnF, fr. 757) (12 pav.), galiausiai tai atvedė prie to, kad Asmenys diferencijuojami pagal jų atributus ir/arba amžių – plg. XIV a. pabaigos skulptūrinę grupę Trua. Ši atvaizdų grupė, be abejonės, sulaukė daug sekimų. Jų randama Lenkijoje, pavyzdžiui, Pelpline (13 pav.).

Paskutinis aptartinas tipas – trigalviai ir triveidžiai atvaizdai. Griežtai tariant, trigalvis atvaizdas vaizduoja Trejybę, turinčią vieną stuomenį su trimis atskiromis galvomis. Pirmiausia jie atsiranda skulptūroje: Alkeza-

13 pav. Triveidė Trejybė. Medinis retabulo reljefas. XV a. Pelplinas (Pomeranija)

14 pav. Trigalvis (žmogaus sukūrimas). Kapitelio reljefas (akmuo). XII a. Alkezaro bažnyčios varpinė, Aragonas

15 pav. Triveidis. Drobė, aliejus. XVII a. Peru (privati kolekcija)

ro varpinės kapitelio reljefas (14 pav.) Aragone, netoli Hueskos. Šie atvaizdai plačiai pasklis liaudies mene, ne tik Vakarų Europoje, bet ir Rytų mene bei „misijų šalių“ mene (maldingasis paveikslas, Peru; 15 pav.).

Tokia Trejybės atvaizdų gausa nebuvo nulemta susirinkimo sprendimo, neatspindi nei neįprasto dvasingumo, nei tam tikros ganytojiškos praktikos. Ji atsirado iš atvaizdo poreikio, troškimo/malonumo rodyti ir regėti Dievo slėpinį. Apie šį poreikį be kita ko liudija ir pirmosios Trejybės vizijos (Rupertas iš Deutzo, Kristina iš Markjeito). Šis krikščioniško meno pokytis įvyks nepastebimai. Jį galima pastebėti tik mūsų naujoviškų reprodukavimo priemonių – knygų, atvaizdų bankų, informacijos talpyklų ir interneto puslapių dėka.

16 pav. Jean Malouel. Tėvo užuojauta. Tempera, auksas, ąžuolo lenta. Apie 1400. Paryžius, Luvras, Inv. MI 692

3. Nuo XIII iki XV a. 1200–1400 m. Trejybės atvaizdai, priklausantys kuriai nors iš penkių aprašytųjų schemų, tampa įkvėpimu menininkams ir jų užsakovams, žavi visų socialinių sluoksnių atstovus. Jie gausėja ir įvairėja. Apie 1400-uosius atsiranda naujų Trejybės siužetų: „Dvigubas užtarimas“, „Slėpininga spaudykla“, „Tėvo užuojauta“, „Mergelę karūnuoja Švč. Trejybė“, – du pastarieji turėjo ilgalaikę recepciją.

a) Tėvo užuojauta: paveikslas vaizduoja Tėvą, nešantį nuo Kryžiaus nuimtą Kristų. Apvalus Jeano Mallouelio (16 pav.) paveikslas Luvre (apie 1400 m.), kuriame Louis de Mâle įžvelgė „Tėvo pietą“, dviem dešimtmečiais pralenkia pavyzdinėmis tapsiančias Robert'o Campino kompozicijas, kur prisikėlęs Kristus praskiria savo žaizdos kraštus, kad ją atvertų tikinčiųjų pamaldumui; antai Frankfurto grizailis (apie 1420 m.).

b) Siužetas „Mergelę karūnuoja Švč. Trejybė“ atsirado XIV a. pabaigoje. Iki tol Išganytojo Motiną karūnuodavo Kristus, Tėvas, vienas ar du angelai. Nuo to laiko Karūnavime vietą užima Trejybė, galimos bent kelios formulės: karūnuoja Tėvas ir Sūnus arba Sūnus su Tėvo apkabinimu: Gentile da Fabriano pano (apie 1410 m., Brera) (tai kompozicija, vaizuojanti vestuvių ceremoniją šventykloje arba bažnyčioje, mistines Kristaus ir Mergelės vestuves su Tėvu, atliekančiu aukščiausiojo kunigo vaidmenį), arba Sūnus, dalyvaujant Tėvui ir Šventajai Dvasiai (Jeano Fouquet miniatiūra „Ševaljė Etjeno valandose“), arba visi Trys antropomorfiškai vaizduojami Asmenys vienu metu (alebastro pano, Londonas). Būtent šis siužetas pagimdė šedevrų (Enguerrand Quarton, Vilnevas prie Avinjono) (17 pav.).

Taigi baigiantis Viduramžiams Trejybė vaizduota dažnai. Tėvui buvo suteikta garbingo žmogaus su valdžios (karališkos ar imperatoriškos, kunigiškos, – mat Dievas Tėvas buvo vaizduojamas ir kaip popiežius) insignijomis išvaizda. Taigi šioje epochoje yra įprasta

vaizduoti Jį kaip žmogų. Juk iki tol mene Jis buvo tai, „kas neregima Sūnuje“: štai kaip Jis tampa, kalbant apie išvaizdą, Sūnaus kopija, Jo dvyniu broliu ar Jo antrininku, vėliau, nuo XV a., – Jo tėvu ar seneliu. Taip baigia galioti kristomorfinė taisyklė.

3. XVI ir XVII a. Penktoji Dievo Trejybės ikoninės istorijos fazė mažiau spindi negu ankstesniosios. Vis dėlto šiuo metu sukuriama keletas originalių siužetų, pavyzdžiui, atvaizdas su dviem Trejybėm – viena žemėje, kita – danguje, kuris kyla iš Jeano Gersono ištarto ir Pranciškaus Saliečio paskleisto palyginimo, kad „Marija, Jėzus, Juozapas – tai trejybė žemėje, šiek tiek atskleidžianti Švč. Trejybę“ (*Dvasiniai pokalbiai*). Kitos Didžiojo amžiaus (1594–1715 m., – *vert. past.*) naujovės paskatino Sūnų vaizduoti kaip kūdikėlį Jėzų ir buvo susijusios su prancūzų dvasingumo mokyklos mąstymais apie Amžinojo Žodžio nuolankumą prieš vaikelį, kaip antai paveikslas iš trinitorių Viešpaties Jėzaus bažnyčios Vilniuje „Trinitoriai, garbinantys Švč. Trejybę“ (18 pav.).

Didieji menininkai toliau tapė tradicinius siužetus. Pavyzdžiui, „Užuojauta“ įkvepia Rubensą („Tėvo užuojauta“, apie 1610 m., Antverpenas), o „Mergelės vainikavimas“ – Velasquezą (Madridas). Trigalvė ar triveidė Trejybė ir toliau gimdo liaudiško meno kūrinius: skulptūrinė grupė Fonte de Aldeia, netoli Mirando do Doras (Portugalija). Šie tipai eksportuojami į misijų šalis ir tampa meninės inkultūracijos objektais, ypač „Naujojoje Ispanijoje“ („Tėvo užuojauta“, Meksikas; „Mergelę karūnuoja triveidė Trejybė“, Kuskas), – iki tiek, kad Bogotos sinodas 1775 m. turėjo pasakyti „stop“, uždrausdamas triveides Trejybes.

3. Nuo XVIII a. iki mūsų dienų. Pradedant Apšvietos amžiumi Europoje tapyti Trejybės atvaizdai prarandą savo jėgą, nyksta, tampa konvencionalūs, stingsta; trikampis, klestėjęs Baroko mene, yra sprendimas iš vargo. Vokiečių tyrinėtojas Wolfgangas Schöne (1910–1987) yra pasakęs: „Baroko menui išsisemiant, taigi apie XVIII a. trečią ketvirtį, pasiekiame galutinį krikščionių Dievo veido Vakarų mene ikoninės trajektorijos tašką. Po to gali būti tik epilogas“. Tokia ištara kreipia dėmesį į vėlesnį įtrūkį (artėjant prie XVIII a. pabaigos) tarp Tiepolo, kuris dar įrašomas į ikonografinę tradiciją (jis daug kartų tapė Abraomo svetingumą: Giambattista Tiepolo paveikslas, Udinės arkivyskupija, tarp 1726 ir 1728 m.; 19 pav.), ir tokių dailininkų kaip Friedrichas, Blake'as, Füsslis, kurie į ją jau nepatenka.

Dvi „Psalmyno Trejybės“ išliko Vilniuje, viena jų – Boleslovo Rusecko, 1874 m. (20 pav.), *nolens volens* iliustruoja temos išsisėmimą. Tai įvežti kūriniai, egzistuoja gausybė tokių pavyzdžių. Iki XIX a. pabaigos visoje Europoje jau galima kalbėti apie Trejybės temos šiuolaikiniame (didžiajame) mene panirimą į tamsą. Tai užtemimas, kuris grindžia kelią iš naujo atrasti sena, po to – Andrejaus Rubliovo „Trejybės“ pasisekimui katalikiškame pasaulyje, visoje Vakarų Europoje. Ši ikona atėjo užpildyti tuščią vietą, paliktą tų atvaizdų, prieš kuriuos, kalbant Georgo Hegelio žodžiais, tiesiog nekilo nė mintis priklaupti.

III. ŽMOGIŠKAS, PERDĖM ŽMOGIŠKAS DIEVAS?

Krikščioniški atvaizdai nevengė Dievui Trejybei priskirti žmogiškas savybes ir antropomorfinį siluetą. Kai kurie čia nuėjo labai toli, labiausia triveidės Trejybės, kurios kartais sukelia įspūdį, kad atspindi triteistinį mąstymą. Kai kurie teologai ties XV a. slenksčiu, antai Gersonas, dėl to nerimavo. Paryžiaus universiteto kancleriui viename pamoksle prasiveržia: „Dievui patiktų, kad Jis niekada nebūtų vaizduojamas, – kaip kad jis kitados buvo uždraudęs tai daryti. Tai verčia klysti saracėnus ir žydus, ir paprastus krikščionis, kai jie mąsto apie Dievą ir tris asmenis; jie apie jį mąsto,

17 pav. Enguerrand Quarton. Mergelę karūnuoja Švč. Trejybė. Tempera, medinė lenta. 1453–1454. Vilnevas prie Avinjono, Petro Liuksemburgiečio muziejus

18 pav. Pranciškus Smuglevičius. Trinitoriai, garbinantys Švč. Trejybę. XVIII a. Paveikslas iš trinitorių Viešpaties Jėzaus bažnyčios Vilniuje. Lietuvos dailės muziejus, B571

19 pav. Giambattista Tiepolo. Abraomo svetingumas. Freska. 1726–1728. Udinė

20 pav. Boleslovas Ruseckas. Švč. Trejybė debesyse. Aliejus, kartonas. 1874. Lietuvos dailės muziejus, T–1240

tarsi jie būtų trys žmonės arba trys dalykai, skirtingai vaizduojami arba skirtingų spalvų, ir sprendžia apie Dievą ne pagal dvasią, bet pagal savo vaizduotę. Taigi nieko nuostabaus, kad jie klysta, darydami išvadą, jog jei Tėvas turi sūnų, tai turi būti ir žmona, arba kad yra trys dievai, ir panašios kvailos ir gyvuliškos beprotybės ar fantazijos“. Per amžius krikščionybei adresuojamus žydų ir musulmonų priekaištus atliepia susirūpinimas ir krikščionių stovykloje, bet kuriuo atveju bent skaidriausių teologų rūpestis.

Noriu, kad gerai mane suprastumėte. Kelti bylą krikščionių ikonografinei tradicijai būtų juokingas užsiėmimas. Praeities atvaizdai yra toli gražu ne niekintini, aš netgi manau juos esant vertus pagarbos. Tačiau jie iškelia problemą, kuriai tiktų žvelgti tiesiai į akis: lotyniškoji krikščionybė nuėjo per toli, vaizduodama Dievą žmogiškai. Kažin ar Dievo su visa Jo transcendencija ir Jo slėpiniu prasmė iš to bent ką nors laimėjo. Šie atvaizdai „žmogiški, pernelyg žmogiški“ (Nietzsche), ir ar tik nebus jie prisidėję prie pačios Dievo idėjos „diskreditacijos“, ir net, kaip pasitelkę naujadarą įvardija prancūzų sociologai, prie krikščionybės „ekskultūracijos“?

Prabėgus 25 metams po Asyžiaus susitikimo (1986), valandą, kai būtina, jog didžiosios pasaulio religijos suvienytų savo jėgas dėl taikos pasaulyje ir pagarbos žmonijai, krikščionys turi užduotį dar kartą atrasti būdą nusakyti, o gal nutapyti Trejybę, kuri galėtų įkvėpti jiems gyrių ir maldą, kurios jų kolegos žydai ir musulmonai, tikintieji ar netikintieji, nelaikytų vaikiška keverzone, grubiu atkryčiu ar provokacija.

Ši naujo pobūdžio užduotis reikalauja su išmanymu tvarkyti ikonografinį paveldą ir tikrai negali būti išspręsta tiesiog ją pamiršus. Priešingai, pakartotinai priminti gerbtinas šios srities tradicijas – doktriną ir discipliną: principus, faktus, pasisekimus ir nesėkmes – tai vienintelė, mano nuomone, tinkama priemonė užkirsti kelią tokiems liūdniems atvejams kaip 2006 m. Mahometo karikatūra. Štai dėl ko atrodo vienu metu antropologiškai pamokoma ir savalaikiška žvelgiant iš politikos perspektyvos pradėti priminti Trejybės ikonografiją lotyniškajame pasaulyje, – pastaroji neabejotinai kelia daugiau problemų negu ikonografija Rytuose.

Krokodilų paradoksas arba kaip padaryti kompromisą

GUODA AZGURIDIENĖ

Šių laikų ekonomika sunkiai apsieina be matematikos. Funkcijos, lygtys, integralai bei diferencialai puikuojasi kone kiekviename aukštosios matematikos vadovėlyje. Statistinė analizė ir modeliavimas naudojami tarsi savaime suprantami ekonomikos metodai procesams tirti ir prognozuoti. Tokie „įrankiai“ neabejotinai apginkluoja ekonomistus iki pat dantų, panašiai kaip teisės aktų vingrybių išmanymas – teisininkus, o ligų ir vaistų žinojimas – medikus. Gali saugoti savo profesinį autoritetą nuo eilinių piliečių nė pats savo įrankių gerai neišmanydamas, jei tik moki juos taikyti (ir tai parodyti). Bet ekonometrijos nepripažįstančios teorinės mokyklos bei ekonomikos praktikai matematikos taikymą socialiniams procesams pažinti kritikuoja ne todėl, kad abejoja taikytojų gebėjimu teisingai suskaičiuoti. Tiesiog jie mano, kad pačios prielaidos yra neteisingos, o skaičiavimams reikalingi duomenys – nepatikimi. Taigi neprotinga tiksliai skaičiuoti sudėtingus reiškinius, jei galų gale juos padauginame iš konstantos, kurią tiesiog „parenkame“ iš intervalo, – tokio plataus, jog rezultatas galų gale labiau priklauso nuo konstantos nei nuo sudėtingojo reiškinio.

Nepaisant to, matematika yra neabejotinai naudinga bei reikalinga ekonomikoje. Paprasčiausioji jos dalis aritmetika yra bet kokio verslo pagrindas. Mat versle priimant sprendimus būtina skaičiuoti jų pasekmes. Čia duomenys yra realūs (konkrečios įmonės), prielaidos atitinka konkrečią verslo situaciją, o konstantos – vadovų sąmoningai pasirenkamus sprendimus. Šie skaičiavimai toli gražu nėra lengvi, tačiau matematine prasme – patys paprasčiausi – pakanka sudėti, atimti, padauginti ir padalinti.

Ekonominei analizei, kaip ir bet kuriai kitai, nepaisant užsitęsusios statistinių „taikomųjų paketų“ mados, tebėra būtina senoji klasikinė logika. Logika nėra šių laikų veikliųjų žmonių favoritė, tai ypač apsunkina skirtingų profesijų specialistų susikalbėjimą. Teisininkai net logikos turinį pataisė ir vadina ją „teisine logika“.

Tačiau daugiausia ekonomikos supratimui įtakos turi kita matematikos šaka – geometrija. Jau mokykloje dėstomoje geometrijoje apibrėžiamos trys skirtingo sudėtingumo erdvės – tiesė (vienmatė erdvė), plokštuma (dvimatė) ir erdvė (trimatė). Aukštojoje matematikoje nagrinėjamos n-matės erdvės (kur n>3) ir dėsniai jose. N-mačių erdvių supratimas matematiką sieja su filosofija ir religija, nors ją suvokti ir paprastam mirtingajam nėra taip sudėtinga. Paimkime klasikinį pavyzdį apie du krokodilus, kurių vienas raudonas, o kitas į dešinę. Jie savo savybėmis apibrėš dvimatę erdvę. Jei prie jų prisijungs krokodilas, skrendantis žemyn – jau bus trimatė, skrendantis pirmyn – keturmatė, skrendantis greitai – penkiamatė erdvė ir taip galime tęsti iki skraidančių krokodilų kontinuumo.

Tačiau mūsų civilizacija remiasi trimatės erdvės sąvoka, o krokodilai nebūna raudoni ir neskraido. Taigi dviejų krokodilų pora, kurių vienas skrenda į dešinę, o kitas raudonas, jau laikoma paradoksu: būtų beveik normalu jei kalbėtume apie žalią ir raudoną krokodilus arba krokodilus, skrendančius į kairę ir į dešinę. Būtų visai normalu, jei krokodilus pakeistume papūgomis.

Gyvendami trimatėje erdvėje save ir pasaulio reiškinius suprantame kaip turinčius vietą trijų koordinačių sistemoje. Faktas, kad žmogus negali vaikščioti sienomis į viršų lyg ir neturėtų versti mūsų manyti, kad erdvė yra dvimatė. Juk galų gale skraidome lėktuvais, galime įlipti į medį ar savo butą dešimtame aukšte. Galų gale galime stebėti musę, ropojančią lango karnizu. Tačiau drįstu teigti, kad visuomenėje vyraujantis ekonomikos ir kitų socialinių sričių mąstymas yra susitraukęs iki dvimatės, o kartais net vienmatės erdvės.

Aiškiausias vienmačio (tiesinio) mąstymo pavyzdys yra priešprieša „juoda-balta“, „gera-bloga“, „patinka-nepatinka“. „Juoda-balta“ ypač populiaru. Ką nors, pavyzdžiui, žymų žmogų, partiją, netgi savo artimą – garbinam ir keliam į padanges (politikų reitinguose tai atitiktų > 90%), atsitikus vienam kitam nepatinkančiam įvykiui – maišome su purvais. Tačiau jei pasaulį matome bent jau kaip plokštumą ir atitinkamai protą įdarbiname mąstyti bent dviejose dimensijose, kuo aiškiausiai matome, kad tarp „juoda-balta“ yra visas spektras vertinimų, kurie priklauso nuo aplinkybių ir ši priklausomybė veikiausiai yra ne tiesinė. Kaip sakė žymu-

sis architektas Antoni Gaudi, gamta nemėgsta tiesių linijų. Žmonių santykiai ir socialiniai reiškiniai taip pat jų nemėgsta. Todėl jei tiesiame koridoriuje nematai išėjimo, nereiškia, kad jo nėra tuojau už kampo.

Kitas vienmačio mąstymo pavyzdys – supratimas apie laimėjimą. Yra žinoma sąvoka *win-win* situacija. Mes jos net neverčiame į lietuvių kalbą, o gal reikėtų? Nes, matyt, galvojama, kad tik anglams ir amerikonams galioja taisyklė, kad abi sandorio pusės laimi. O pas mus vienas laimi, bet kitas pralaimi – taigi laimima pralaimėjusiojo sąskaita. Remdamasis tokia mąstymo schema, neturi kitos garbingos išeities, kaip su niekuo nebendrauti. Nes jei laimėsi, nuskriausi kitą, o jei pralaimėsi, būsi laimėtojo savigraužos priežastis. Nesąmonė, ar ne?

Esama dviejų būdų kaip žmogui galima gauti trokštamą daiktą – tiesiog atimti iš kito arba sukurti. Besiremiantys jėga praktikuoja pirmą, besiremiantys laisve – antrą. Tad ką gi reiškia laimėti konkurencinėje kovoje? Manau, ne vieną suklaidina supaprastintas konkurencinės kovos modelis sporte – jei aš laimėjau pirmą vietą, tai niekas kitas pirmosios vietos negaus, šia prasme bus pralaimėjęs. Jei žiūrėsime vienmatėje erdvėje (antai apibrėžtoje bėgimo trasoje varžybų finalo momentu), taip ir atrodys. Bet jei tik įjungsime kitus matavimus, suprasime, kad laimėjo ir kiti prizininkai, netgi dalyviai (olimpinis principas). Nes turėjo progą dalyvauti, pamatyti savo gebėjimus, pasimokyti ir dėka to galėti varžytis dėl pirmos vietos ateityje.

Ekonomikoje konkurencijos sąvoka dar platesnė. Negali net apibrėžti, kas yra laimėtojas – ar tas, kuris turi didžiausią rinkos dalį? Ar tas, kurio pelnas didžiausias? Ar tas, kurio pelnas didžiausias per paskutinius penkerius metus? Ar tas, kurio vadovą dažniausiai rodo per TV? Nė vienas iš šių rodiklių negarantuoja, kad jo pelnas kitais metais apskritai bus. Laimėtojo konkurencijoje nėra. Yra tik nuolatinis procesas, kuris vyksta visose esančiose erdvėse ir nuolat kinta laike. Taigi *win-win* situacija yra ne tik teoriškai pagrįsta, bet ir praktiškai pasiekiama. Pasiekiama, kai abi sandorio pusės tokią galimybę pripažįsta ir išnaudoja.

Geriausias *win-win* situacijos pavyzdys yra laisvi mainai. Laisvi mainai reiškia, kad subjektai mainosi turimomis gėrybėmis tokiomis kainomis bei sąlygomis, dėl kurių patys susitaria. Laisvos ekonomikos kuriantysis pradas pagrįstas tuo, kad mainai įvyksta tik tada, kai tai naudinga abiem pusėms. Taigi jos abi laimi arba, ekonomiškai šnekant, gauna pridėtinę vertę. Todėl visuminis gėrybių kiekis (arba vertė) dėl kiekvienų mainų išauga. Net jeigu mums atrodo, jog pralaimime, nes štai mums reikalingų daiktų kainos pakilo ir mes neturime pasirinkimo, laisvoje ekonomikoje pasirinkimas visada yra. Galime ieškoti tų daiktų pigiau (įskaitant ir šešėlinę rinką), galime jų nebepirkti, o pirkti kitus. Mes įvertiname visus (n+k) materialius ir moralinius sandorio kriterijus ir nusprendžiame, ar mums tai naudinga. Nenaudingus sprendimus priimame tik kai pateikiamas pasiūlymas, „kurio negali atsisakyti“ – iš tų subjektų, kurie disponuoja prievartos galia.

Laisvuose mainuose glūdinčia galimybe laimėti abiem pusėms pagrįsta visa nesubiurokratinta visuomeninio gyvenimo dalis. Pavyzdžiui, šeima. Kaip intuityviai tikisi kiekvienas, kuriantis šeimą, abu partneriai iš to turi laimėti (t. y. būti laimingesni šeimoje nei be jos). Ar jie gali būti tokie stebuklingi, kad niekada nesusikirstų jų interesai? Ne tik negali būti, bet ir negali galėti. Žmonės yra skirtingi kaip individai, kaip vyrai ir moterys, jie skirtingai mąsto, jaučia, mato, skirtingų dalykų trokšta. Tačiau jei protas nėra toks aptingęs, kad skirtų tik „juoda-balta“, gerai jame paieškojus galima rasti tašką, kuriame abu laimi. Tiesa, tas taškas juda laike, bet ir mūsų protas turi savybę judėti, jei tik noro pakanka. Tokių taškų ieškojimu pagrįsti visi socialiniai santykiai, kuriuose sutariama. Tai nėra toks kompromisas, kad aš noriu, o tu nusileidi mano norui savo norų sąskaita, kitą kartą mes apsikeičiame vietomis, nuolat skaičiuojame savo „nusileidimo“ taškus, o po to laikas nuo laiko „suvedam sąskaitas“. Tai taip pat nėra tuščias politinis kompromisas, kai abi pusės dėl ko nors susitaria tik dėl to, kad pademonstruotų savo gebėjimą susitarti. Tokie susitarimai arba bereikšmiai, arba niekas jų nesirengia laikytis. Žinoma, jie kenkia bendrai sugyvenimo kultūrai. Žmonės pradeda manyti, kad abiem pusėms naudingų susitarimų nėra, yra tik išnaudojimas. Taip atsiranda tokie darbo kodeksai, kurie dėl prievolių gausos taip susiaurina savanoriško susitarimo galimybes, kad jos tampa nebepakankamos *win-win* situacijai atsirasti. Dėl to pralaimi darbdaviai, negalėdami gauti tų darbuotojų, kurių jiems reikia ir pralaimi darbuotojai, negalėdami rasti darbo pagal savo galimybes. Juk juo erdvėje mažėja laisvės judėti, juo mažiau lieka tikimybės, kad abiem pusėms naudingas taškas joje yra.

Netikėjimas kitų žmonių gera valia ir laisvu susitarimu kyla iš erdvės trūkumo, mąstymo erdvės susiaurėjimo. Kodėl ta erdvė susiaurėja, sunku pasakyti. Veikiausiai dėl proto ugdymo ypatybių. Protas, kaip ir fizinis raumuo, turi būti treniruojamas. Vienpusiškai treniruojami raumenys sukuria neproporcingą kūną ir jo funkcijų sutrikimus. Vienpusiškai treniruojamas protas apriboja mąstymo erdvę. Siauroje srityje treniruojamas protas gilėja. Žmonės tampa giliais siauro profilio specialistais. Tokiais giliais, kad su kito profilio giliu specialistu net susikalbėti negali. Po kurio laiko net ir nenori. Toks protas labai gerai sprendžia profesinius testus, skaičiuoja, taiko specializuotus metodus. Bet sunkiai supranta kitus, todėl jų bijo. Žinoma, jis itin sunkiai randa abiem pusėms priimtinus sprendimus.

O gal Lietuvos atveju kaltas reljefas? Sakoma, kad kalnų vaizdas padeda mūsų protui geriau suvokti vertikalę ir nuolat prisiminti apie dangų, kuriame, esant ypatingoms oro sąlygoms, galime pamatyti net ir n-mates erdves...

RAIDŽIŲ KARAI

Lietuvių rašyboje (ne)vartojamos lotyniškos abėcėlės raidės

Jolanta Gelumbeckaitė

Lotynų abėcėlės pagrindu kurta lietuvių kalbos abėcėlė patyrė čekų, lenkų ir vokiečių abėcėlių įtaką. Kai viena kalba kuria abėcėlę kitos kalbos (pvz., lotynų) abėcėlės pagrindu, ji dažniausiai perima ir tuos ženklus, kurie žymi recipiento kalboje neegzistuojančius garsus. Tokie ženklai arba pritaikomi savos kalbos garsams žymėti, arba paliekami abėcėlėje kaip tuščios, „mirusios“ raidės. Kuriančioji abėcėlę kalba taip pat turi rasti būdą, kaip užrašyti specifinius garsus, kurie neatspindėti perimtoje abėcėlėje. Vienas iš būdų yra savos kalbos garsus žymėti dviejų ar daugiau raidžių junginiais. Senosios vokiečių aukštaičių kalbos dokumentuose nuo VIII a. afrikatos ir pučiamieji priebalsiai užrašomi dviejų ar trijų raidžių grupėmis. Kitas būdas yra pamatines raides papildyti įvairiais diakritiniais ženklais. Pagal tokį rašybos principą išlaikomos pamatinės lotyniškų raidžių formos, o diakritikais atspindimos fonetinės recipiento kalbos ypatybės. Čekų kalboje raides su diakritiniais ženklais vietoj lotyniškų poligrafų veikiausiai pirmoji įvedė Jano Huso *Orthographia Bohemica* (1406)[1]. Lenkų ortografija rėmėsi čekiškąja ir pildė savo raidyną grafiniais lenkų fonetikos atitikmenimis.

Martyno Mažvydo *Katekizme* (Karaliaučius: Johann Weinreich, 1547) pirmą kartą išspausdintas raidynas neįvardijamas kaip lietuviškas, jis yra universali lotyniško pagrindo majuskuliniu antikvos ir minuskuliniu švabacho šriftu išspausdinta abėcėlė, tapusi išeities pozicija tolesnei lietuvių abėcėlės raidai:

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z
a b c d e f g h i k l m n o p q r ſ s t u v x y ʒ

Į abėcėlę neįtrauktos paties Mažvydo tekstuose vartotos raidės ir diakritikai: ą, ę, ů [uo], ǯ [ž], ł, æ [ė], œ [ė], ć [č], ó, õ, ũ, j, w. Pučiamieji garsai ir afrikatos dažniausiai čia žymimi iš dviejų arba trijų raidžių sudarytomis grafemomis (vad. digrafai, trigrafai): [š] – <ſch>, <ſſ>, <sſ>; [ž] – <ſʒ>, <ſǯ>; [c] – <cʒ>, <tʒ>; [č] – <cʒ>, <ſcʒ>, <tʒ>; [dz], [dž] – <dʒ>. Be abejo, Mažvydo lietuvių kalbos fonografiją ribojo Weinreicho spaustuvės spaudmenų inventorius. Taigi teko suktis su tuo, ką turėjo. Mažvydas lietuvių kalbai taikė lenkiškus ir čekiškus rašmenis. Nosinių balsių <ą> ir <ę> žymėjimą šakele (lot. *virgula*) perėmė iš Stanisławo Zaborowskio *Orthographia seu modus recte scribendi & legendi* (Krokuva: Florian Ungler, 1514)[2]. Kitų dviejų nosinių balsių *į* ir *ų* XVI a. Mažosios Lietuvos spaudiniai grafiškai neskyrė, nes tokių ženklų dar neturėjo spaustuvės. Rankraštiniuose XVI a. tekstuose (1573 m. *Wolfenbüttelio postilėje* ir 1579–1590 m. Jono Bretkūno Biblijos vertime) nosiniai balsiai žymėti tašku po raide <ą>, <ę>, <į>, <ų>. Visų keturių nosinių raidžių rašymą sunormino Augustas Schleicheris (1821–1868) 1856 m. gramatikoje *Handbuch der litauischen Sprache*, 1: *Litauische Grammatik* (Praha: J. G. Calve).

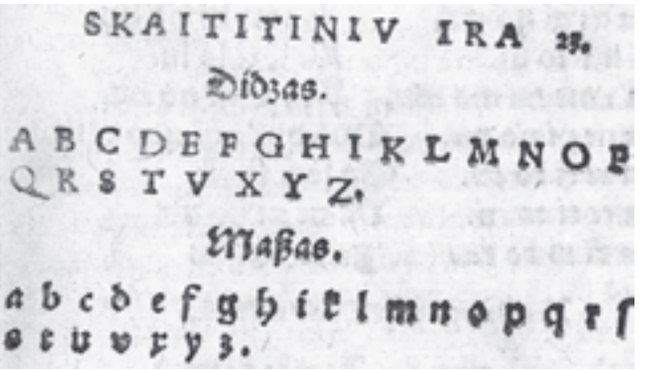
SKAITITINIV IRA 25.
Didzas.
A B C D E F G H I K L M N O P
Q R S T V X Y Z.
Maßas.
a b c d e f g h i k l m n o p q r ſ
s t u v x y ʒ.

Il. 1. *MžK* 1547, fol. A7r (VUB, sign.: RS LR 5650, URL: http://www.mb.vu.lt/sk-kolekcijos > http://gluosnis.vu.lt/biblio/dperziura.pradzia?nr=32)

JOLANTA GELUMBECKAITĖ (g. 1970) – prof., habil. dr., kalbininkė, tekstologė, senosios lietuvių kalbos anotuoto tekstyno (SLIEKKAS) iniciatorė, kultūros istorikė, Frankfurto prie Maino Goethe's universiteto Empirinės kalbotyros instituto jaunesnioji profesorė.

[1] Neil Bermel, „Linguistic Authority, Language Ideology, and Metaphor: The Czech Orthography Wars“, in: *Language, Power and Social Process*, t. 17, ed. by Monica Heller, Richard J. Watts, Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 2007, p. 85.

[2] *Die altpolnischen Orthographien des 16. Jahrhunderts: Stanisław Zaborowski, Jan Seklucjan – Stanisław Murzynowski, Jan Januszowski*, eingeleitet und herausgegeben von Stanisław Urbańczyk, unter Mitwirkung von Reinhold Olesch, Köln, Wien: Böhlau, 1983. Zaborowskis savo ruožtu lenkų ortografijai pritaikė čekišką Huso modelį.

Skirtingai nei kitų kalbų atveju, lietuvių rašybą iki XVII a. vidurio mėginta norminti ne teoriniais svarstymais apie ortografiją, bet praktiškai. Norminimo pradžia susijusi su vakarinio „prūsinio“ rašomosios kalbos varianto apibendrinimu Mažojoje Lietuvoje pietvakarių aukštaičių tarmės, bažnytinės vyresnybės vadintos *die reinste Dialectus*, pagrindu. Pirmõsios lietuvių kalbos gramatikos *Grammatica Litvanica* (Karaliaučius: Johann Reusner, 1653; *KlG* 1653)[3] ir jos vokiško varianto *Compendium Litvanico-Germanicum* (*KlC* 1654) autorius Danielius Kleinas (1609–1666) šią tarmę rinkosi kaip *omnium optimam & commodißimam* (*KlG* 1653, p. A8v). Kleinas stengėsi pritaikyti lotyniškas, čekiškas, lenkiškas ir vokiškas raides lietuvių fonologinei sistemai ir suvienodinti iki tol pramaišiui vartojamus rašybos variantus. Kleino lietuvių kalbos abėcėlę sudaro 22 raidės ir jų variantai, iš viso 37 ženklai:

á a à ą	m
b	n
c ć cʒ	o
d	p
é e è ę	r
(f)	s ś ſʒ
g	t
(h)	u ų
i y ł	w
k	(x)
l ł	ʒ ź

Dalį raidžių Kleinas įvedė remdamasis Didžiosios Lietuvos – Mikalojaus Daukšos (1527/1538–1613) ir Konstantino Sirvydo (1578/1581–1631) – rašybos pavyzdžiu. Ženklus nosiniams balsiams <į> ir <ų> žymėti jis taip pat susistemino pagal Didžiosios Lietuvos lietuviškų spaudinių tradiciją. Kleino abėcėlės inovacijos buvo raidė <ė>, raidės <j> rašymas ir raidžių <u> ir <w> skyrimas pagal fonetinę atribuciją (o ne pagal fizinę raidės poziciją žodžio pradžioje, viduryje ar pabaigoje). Raidę <ė> (kaip ir <à>) Kleinas perėmė veikiausiai iš Stanisławo Murzynowskio *Orthographia Polska* (Karaliaučius: Alexander Aujezdski, 1551)[4]. Nors raidės <j> Kleinas į abėcėlę neįtraukė (<i> alografas neįėjo ir į kitų kalbų abėcėles), jis aiškiai apibūdino *i-consonans* vartojimą: „efferturque ut *jod* Latinorum“, „wie es die Lateiner gebrauchen“: *jůdas*, *tůjau*, *wejas*, *kraujas* (*KlG* 1653, p. 8; *KlC* 1654, p. 7)[5]. Raide <u> žymėjo tik balsį, o pusbalsiui [v] žymėti siūlė raidę <w>[6]. Pasak Kleino, lietuviai, skirtingai nei lotynai, nepripažįstą raidės <v>, o kur yra reikalas, vartoją <w>[7], pvz.: *Adwentas, Ewangelia, wiras, Dowidas*. Raidės <v> atsisakymą lėmė tai, kad švabacho (Vokietijoje iki XVI a. vidurio) ir fraktūros (nuo XVI a. pirmų dešimtmečių) šriftais spausdintose vokiškose gramatikose <u> (žodžio viduryje ar pabaigoje) ir <v> (žodžio pradžioje) vartoti kaip alografai.

Laikydamasis lotyniškosios abėcėlės kanono, raides <f>, <h> ir <x> Kleinas įtraukė į lietuvių abėcėlę, tačiau jas žymėjo skliausteliuose ir aprašė kaip lietuvių kalbos fonologinei sistemai svetimas, perimtas iš vokiečių ar lenkų (*KlC* 1654, p. 2), lietuviams sunkias ištarti, todėl ir rašyboje visai nereikalingas:

<f> = <p>	Grynai lietuviškuose žodžiuose niekada nerašoma, vartojama tik svetimžodžiuose, pvz.: *Fariſeußas, Joſefas, affiera, harffa, figos* (*KlG* 1653, p. 6–7), nes vietoj [f] lietuviai taria [p]: *Fariſeúſʒas – Pariſeuſʒas*, *affiera – appera* (*KlC* 1654, p. 2).
<h> = <k>	Vartojama retai, nes lietuviai vargiai įstengia ją ištarti. Raidė kartais rašoma žodžio pradžioje ir tariama panašiai kaip graikų *spiritus asper*, pvz.: *hukis*, *hadina*. Žodžio viduryje rašoma tik svetimžodžiuose, pvz.: *Chriſtus*, *Patriarcha, Eʒechielis*. Tačiau jeigu šiuos žodžius užrašytume taip, kaip tariame, turėtų būti: *Kriſtus*, *Patriarka, Eʒekielis* (*KlG* 1653, p. 7; *KlC* 1654, p. 3).

[3] Vilniaus universiteto biblioteka, sign.: LR 484, URL: http://www.mb.vu.lt/sk-kolekcijos.

[4] Priedas „Orthographia Polska“ išspausdintas Murzynowskio lenkiškame Evangelijos pagal Matą ir tais pačiais metais išėjusiame viso Naujojo Testamento leidime. „Dann wäre Murzynowskis Schreibung, die sich im Polnischen nicht durchgesetzt hat, im litauischen Zeichen ė erhalten“ (Tamara Buch, *Opuscula Lithuanica*, wydał Wojciech Smoczyński, Warszawa: Uniwersytet Warszawski, 1998 [1966], p. 116).

[5] Žodį *spjauti* Kleinas taip pat rašo su <j>: *„ſpjowiau* spui à *ſpjáuju* / *ſpjáuſu*“ (*KlG* 1653, p. 98). Raidės <j> rašymas po lūpinių vis dėlto nebuvo stabilizuotas iki XX a. aštunto dešimtmečio. Sekdamas Schleicherio gramatika, pagal kurią <j> vartotinas tik kaip priebalsis („Die bei den preußischen Litauern bisher übliche schreibung diser laute mit *j* verstößt gegen die analogie und fürt zu falscher außsprache“, 1856, p. 21), Jonas Jablonskis sunormino <j> rašymą tik „pradžioje žodžio prieš balsę arba viduryje tarp balsių“ (Jonas Jablonskis, *Rinktiniai raštai*, t. 1, sudarė Jonas Palionis, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1957 [1901], p. 66). Kazimieras Būga kritikavo tokį reglamentavimą ir 1924 m. lietuvių kalbos žodyne įvedė <j> rašymą žodžio šaknyje pozicijoje po lūpinių: „Visi be išimties lietuviai žodžius *spjauti, pjauti, bjaurus* ištaria su *j*. Vietoje girdimojo *j* rašyti *i* neturime nė mažiausio pamato. Kiekvienos kalbõs rašyba turi su faktais taip elgtis, kaip patys jie reikalauja. Rašyti *spiauti, piauti, biaurus*, t. y. taip, kaip niekur niekas Lietuvoje netaria, yra ne mokslo, bet vadinamosios ‘Schulfuchserei’os’ darbas“ (Kazimieras Būga, „Dėl mūsų rašybos (rašybos mažmožiai)“, 1915; cit. iš: Kazimieras Būga, *Rinktiniai raštai*, t. 1, sudarė Zigmas Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1958, p. 391).

[6] „*u* verò manet & manere debet vocalis, nec praeter rei necessitatem in Consonantem abire; quemadmodum etiam apud Polonos *u* semper vocalis manet, & nunquam Consonantis naturam induit“ (*KlG* 1653, p. 12); „Wie dann auch die heutige Deutschen *Critici* an stat des vorigen *w* ein *u* setzen in dergleichen Worten / als: *Frau* / *grau* / für *Fraw* / *graw*“ (*KlC* 1654, p. 9).

[7] „nec agnoscunt *Vau*, ut Latini, sed ejus loco, quoties opus est, *w* usurpant“ (*KlG* 1653, p. 11–12); „kein *Vau* haben / sondern brauchen an dessen stat das *w*“ (*KlC* 1654, p. 8).

<x> = <ks> / <gs>	Kai kas klaidingai rašo *auxas*, *dẑauxmas*, *linxmijbe*, tačiau geriau vartoti <ks> arba <gs>: *linkſmybe, aukſas, dẑaugſmas, dẑaukſmas*. Kleinas neaiškina skirtumo tarp fonetinio (*dẑaukſmas*) ir morfologinio (*dẑaugſmas*) rašymo principo (*KlG* 1653, p. 12; *KlC* 1654, p. 2–3).

Raidė <q> nepateko net ir į abėcėlę. Gramatikos tekste ji aprašyta pagal lotyniškos ir vokiškos abėcėlės tvarką:

<q> = <kw>	Lietuviai tokios raidės išvis nevartoja, vietoj jos rašo <kw>, pvz.: *kwieslys, kwepiu, kwápas* (*KlG* 1653, p. 10; *KlC* 1654, p. 8).

Kleino laikais šie garsai dar nebuvo integruoti į lietuvių kalbos fonologinę sistemą. Didžiojoje Lietuvoje raidės <f>, <h>, <q> ir <x> vartotos nuo Daukšos raštų. 1737 m. Vilniuje išleista anoniminė lietuvių kalbos gramatika *Universitas Lingvarum Litvaniae* (*ULL* 1737) pagal lotynų ir lenkų alfabetų modelį įtraukė jas į abėcėlę, tačiau lietuviškuose pavyzdžiuose raidės <f> ir <h> visai nepasitaiko, o vietoj <q> ir <x> rašoma <kw> ir <ks>:

A a	n
b	o
ć	p
d	q
e	r
f	ſ s
g	t
h	u
i	w
k	x
l ł	y
m	z ź ż

Universitas gramatika darė įtakos lietuvių ortografinei sistemai iki XIX a. (1829 m. Simonas Stanevičius gramatiką perleido).

Keturių „svetimų“ raidžių likimas lietuvių kalboje nebuvo nuspręstas iki XX a. Schleicheris jų visai neįtraukė į savo abėcėlę ir gramatiką: „vokiečių kalbos spirantų *ch, h, f* lietuvių kalboje nėra“[8]. Jis taip pat atsisakė raidės <w>, vietoj jos apibendrindamas ir lietuvių kalbos rašyboje įtvirtindamas <v>:

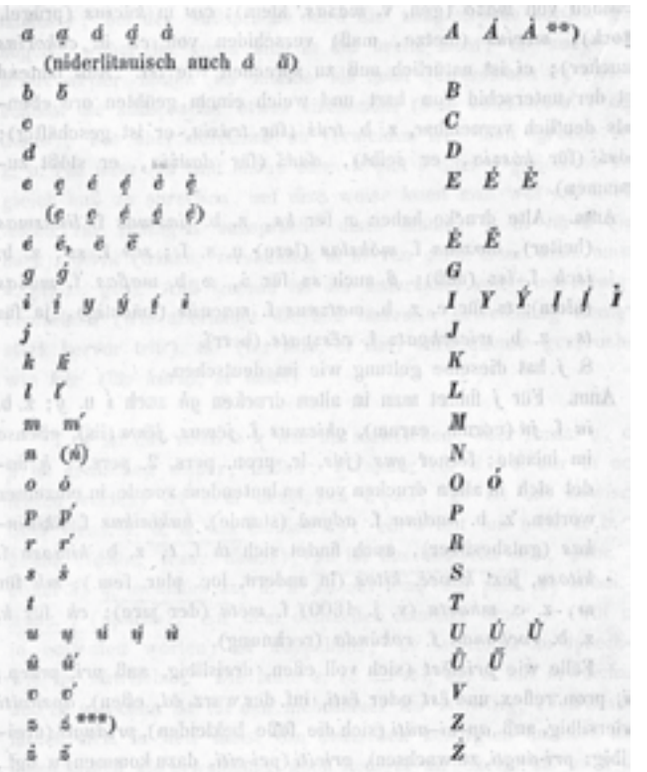
a ą á ą̀ ą̃ A Á À **)
(niderlitauisch auch á ã)
b ƀ B
c C
d D
e ę é ę́ è ę̀ E É È
(ẹ ẹ́ ẹ̀ ẹ̃)
é ế, è ề É Ê
g ġ G
i į y ý ỹ ì I Y Ý Ỹ Ì
j J
k ķ K
l ļ L
m ḿ M
n (ń) N
o ó O Ó
p ṕ P
r ŕ R
s ś S
t T
u ų ú ų́ ù U Ú Ù
û ṹ Û Ũ
v v́ V
z ź ***) Z
ż ž Ż

Il. 2. Lietuvių kalbos abėcėlė Schleicherio gramatikoje (*SchLGr* 1856, p. 24)

Pirmos akademinės lietuvių gramatikos autorius Schleicheris siekė preciziškai fonografiškai dokumentuoti pietvakarių aukštaičių tarmės skirtumus nuo žemaičių. Jo abėcėlė apima balses su kirčio ženklais (gravis žymi trumpą kirčiuotą balsį, akūtas – ilgą kirčiuotą), o rašyba remiama fonetiniu principu[9]. Išskyrus nosines balses, kuriomis Schleicheris įtvirtino etimologinę rašybą.

Frydrichas Kuršaitis (1806–1884) praktinėje gramatikoje *Grammatik der Littauischen Sprache* (Halle, 1876) taip pat atmetė „svetimas“ raides: „Gomurinio garso *h* (*spiritus asper*), kaip ir pučiamųjų priebalsių *f* (=ph) ir *ch* (=ch) nei lietuviai, nei latviai neturi. Svetimžodžiuose lietuviai dažniausiai verčia *f* į *p*, o *ch* į *k*“[10]: žr. il. 3.

Tačiau Kuršaitis „reabilitavo“ raidę <w>, o raides <q>, <v> ir <x> laikė nereikalingas ne tik lietuvių, bet ir vokiečių rašyboje: „Lietuvių kalbos abėcėlė yra beveik tokia pati kaip ir vokiečių. Joje tik trūksta gomurinio garso *h* (*spiritus asper*) bei pučiamųjų *f, ph, ch* ir vokiečių kalboje taip pat nereikalingų *q, v* bei *x*“[11].

Kazimieras Būga (1879–1924), rūpinęsis lietuvių kal-

[8] „[d]ie deutschen spiranten *ch, h, f* finden sich demnach nicht im litauischen“ (*SchLGr* 1856, p. 25).

[9] „Die von uns befolgte schreibung der vocale ist, soweit es überhaupt die schrift erlaubt den laut genau wider zu geben, rein phonetisch“ (*SchLGr* 1856, p. 14).

[10] „Der Hauchlaut *h* (spiritus asper) so wie die hauchbehafteten Consonanten *f* (=ph) und *ch* (=*kh*), aspiratae, fehlen dem Littauischen wie dem Lettischen ganz. In Fremdwörtern verwandeln die Littauer das *f* meistens in *p*, das *ch* in *k*, d. h. die aspirata in die entsprechende tenuis. Bsp.: Franzose verwandelt der richtige Littauer in *Prancūzas*, Christus in *Kriſtus*“ (*KGrL* 1876, p. 22).

[11] „Das litt[auische] Alphabet ist so ziemlich dasselbe wie im Deuts-

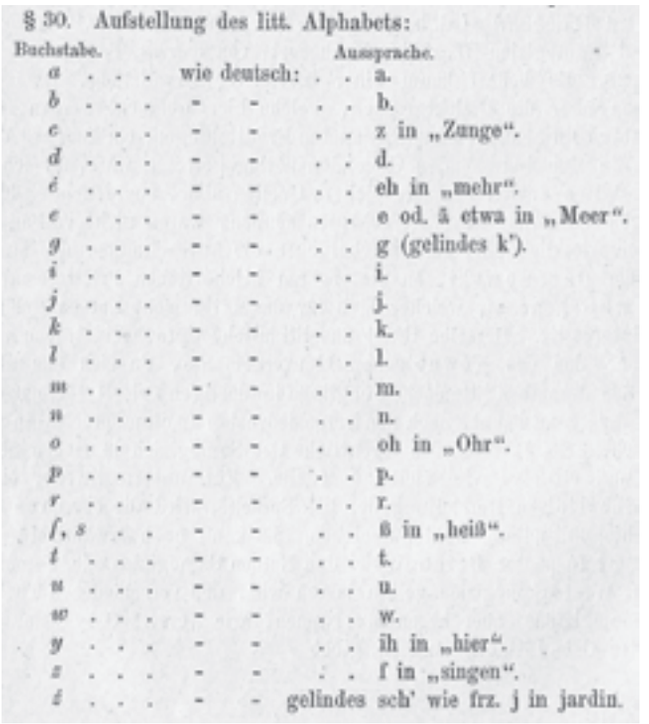

§ 30. Aufstellung des litt. Alphabets:

Buchstabe.		Aussprache.
a	wie deutsch:	a.
b	- -	b.
c	- -	z in „Zunge“.
d	- -	d.
é	- -	eh in „mehr“.
e	- -	e od. ä etwa in „Meer“.
g	- -	g (gelindes k').
i	- -	i.
j	- -	j.
k	- -	k.
l	- -	l.
m	- -	m.
n	- -	n.
o	- -	oh in „Ohr“.
p	- -	p.
r	- -	r.
f, s	- -	ß in „heiß“.
t	- -	t.
u	- -	u.
w	- -	w.
y	- -	ih in „hier“.
z	- -	f in „singen“.
ź	- -	gelindes sch' wie frz. j in jardin.

Il. 3. Lietuvių kalbos abėcėlė Kuršaičio gramatikoje (*KGrL* 1876, p. 12)

bos purizmu ir ortografijos norminimu, priebalsius *f, h, x* [ch] vadino „garsais nebuvėliais“: „lietuviai neturi savo žodžių, kur būtų garsai *x* [...], *h* [...], *f, th* [...] ir kt. Garsus *x* ir *f* lietuvis visuomet pakeičia jų giminaičiais *k* ir *p*, o *h*, nieku nepakeisdamas, visai išmeta“[12]. Svetimžodžiai, pasak Būgos, turį būti adaptuojami ir užrašomi atsižvelgiant į lietuvių kalbos fonetiką: *pabrikas, pilosopija, istorija, karakteris, kėmija, prapesorius* (Būga 1918/1959, p. 498).

Kuršaitis, beje, kritikavo ir raidės <c> rašymą, siūlė ją keisti digrafu <ts>: „Lietuviška *c* žymi sandūrą *t* + *s*, todėl galima apsieiti ir be jos, juoba kad ji vartojama tik svetimuose, į lietuvių kalbą perimtuose žodžiuose, pvz.: *cùkorius* [...]. Kur *c* yra paveldėta, ir aš ją išlaikau, tačiau kitais atvejais, ypač prieš *a, o, u*, rašau *tſa, tſo, tſu*, kad užkirsčiau kelią klaidingam tarimui *ka, ko, ku*“[13]. Afrikatų rašymas lietuvių kalboje iki šiol liko nedėsningas: laikydamiesi lotyniškos tradicijos dusliąją rašome viena raide <c>, tačiau neturime unigrafinio atitikmens skardžiajai <dz> (analogiškai <č> ir <dž>).

Į Mažvydo tradiciją afrikatas ir pučiamuosius garsus rašyti dviem raidėmis Mažojoje Lietuvoje gręžėsi po Kleino gramatikos išleista Kristupo Sapūno (Christoph Sappuhn, 1589–1659) ir Teofilio Šulco (Theophil Schulz, 1629–1673) gramatika *Compendium grammaticae Lithvanicae* (Karaliaučius: Friedrich Reusner, 1673). Joje raidės <f>, <h> ir <x> iš abėcėlės pašalintos, bet įtrauktos <j> ir <ů>, o raidė <y> pagal lotynišką tradiciją nukelta į abėcėlės pabaigą:

a á ą	n
b	o
c cź	p
d	r
e è ę	s sź
g	t
i ł j	u ų ů
k	w
l ł	y
m	z ź

XVIII a. lietuvių kalbos abėcėlė buvo pertvarkoma nežymiai. Pagal Valtarkiemio teologo ir leksikografo Pilypo Ruigio (Philipp Ruhig, 1675–1749) lotyniškame rankraštiniame traktate *Meletema sistens Linguam Lituanicam* (*Lietuvių kalbos meletema*) išsakytą principą *omninò loqvendum cum vulgo, et sentiendum cum doctis* (*RgM* 1735, p. 92) vokiškai parašytame traktate *Betrachtung der Littauischen Sprache, in ihrem Ursprung, Wesen und Eigenschaften* (*Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, Karaliaučius: Johann Heinrich Hartung, 1745) samprotaujama apie raides <f> ir <h>: „pravartu palikti knygose raidę F, kadangi lietuviai susiduria su vokiečių ir lenkų kalbomis ir jiems naudinga tą raidę žinoti“[14]. Taigi svetimos raidės praplečia lietuvių akiratį ir nėra reikalo jų atsisakyti. Be to, jos reikalingos, jeigu svetimžodžius norime užrašyti tiksliai.

XVIII a. antros pusės teologas ir gramatikas Gotfrydas Ostermejeris (Gottfried Ostermeyer, 1716–1800) abėcėlę pertvarkė dar kartą. 1791 m. išleistoje *Neue Littauische Grammatik* (*Naujoji lietuvių kalbos gra-*

chen, nur fehlt darin *h*, der Hauchlaut (spiritus asper) und die Aspiraten *f* oder *ph, ch*, so wie die auch im Deutschen überflüssigen *q, v* und *x*“ (*KGrL* 1876, p. 12).

[12] Kazimieras Būga, „Keli mažmožiai del 'Ateities spindulių'“, 1918; cit. iš: Kazimieras Būga, *Rinktiniai raštai*, t. 2, sudarė Zigmas Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959, p. 496.

[13] „Das littauische *c* bezeichnet eigentlich eine Zusammensetzung von *t* + *s* und könnte daher auch ganz entbehrt werden, zumal es auch überhaupt nur in fremden, in die litt[auische] Sprache aufgenommenen Wörtern vorkommt. z. B. in *cùkorius* (sprich: *tſùkorius*) = Zucker [...] Wo dieses *c* althergebracht ist, da behalte ich es auch bei, in andern Fällen schreibe ich, besonders vor *a, o, u*, um der irrthümlichen Aussprache *ka, ko, ku* vorzubeugen, öfter auch *tſa, tſo, tſu*“ (*KGrL* 1876, p. 23).

[14] „[w]eil Littauer auch in die Deutsche und Polnische Sprache zu sehen bekommen, und gut ist, daß es ihnen bekannt werde“ (*RgB* 1745, p. 79). Vertimas cituojamas iš: Pilypas Ruigys, *Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas*, iš vokiečių ir lotynų kalbų vertė Vytautas Jurgutis ir Kazys Eigminas, (ser. *Lituanistinė biblioteka*, 24), Vilnius: Vaga, 1986, p. 157.

matika, Karaliaučius: Gottlieb Lebrecht Hartung) jis teigia, kad naujųjų autorių ortografija esą sugadinta, todėl jos negalima pateisinti ir reikia grįžti prie didžiojo lietuvių kalbos reformuotojo Kleino[15]. Lietuvių kalbos gramatikai, pasak Orstermejerio, nesutarią, kiek gi raidžių reikia lietuvių kalbai[16]. Ostermejeris atsisakė perdėto diakritinių ženklų kiekio, todėl į jo abėcėlę nepateko ir nosinės raidės. Kleino pavyzdžiu jis galutinai sunormino raidę <ė> ir į Kleino jai skirtą vietą atkėlė raidę <y>. Be to, įtraukė ir raidę <f>: „f vartojama tik svetimžodžiuose, dažniau Didžiojoje Kunigaikštystėje nei mūsų Lietuvoje. Tačiau ir pas mus girdime: *Fricʒus, Fylipaitis, Fraʒe*“[17]:

a	l
b	m
c	n
ć cʒ	o
d	p
e	r
ė	ſ
f	ſʒ
g	t
i	u
j	w
y	ʒ
k	ʒ́

Ostermejerio abėcėlė iš visų ligtolinių lietuvių kalbos alfabetų artimiausia dabartinei lietuvių kalbos abėcėlei. Ostermejerio oponentas, Mažosios Lietuvos kantorius, leksikografas ir gramatikas Kristijonas Gotlybas Milkus (Christian Gottlieb Mielcke, 1732–1807) atsižvelgė į Daukšos tradiciją ir savo *Anfangs-Gründe einer Littauischen Sprach-Lehre* (*Lietuvių kalbos pagrindai*, Karaliaučius: Hartung, 1800) abėcėlę pertvarkė iš naujo:

a, á, ą, à	n
b	o, ó, ô
c, cʒ	p
d	r
e, é, ę, è, ê, ė	ſ, ſſ, s, ſʒ
g	t
i, į, ì, î, y, j	u, ú, ų, ù, û
k	w
l, ł	ʒ, ʒ́
m	

Milkus į abėcėlę įtraukė visus balsių su diakritiniais ženklais (graviu, akūtu ir cirkumfleksu) variantus, nes šie ženklai esą būtini rodikliai, padedantys išvengti tarties klaidų (*MLS* 1800, p. 7). Milkus rėmė dar XVIII a. pradžios filologinėje polemikoje dėl šnekamosios ir rašomosios lietuvių kalbos Jokūbo Perkūno jaunesniojo (Jacob Perkuhn der Jüngere, 1665–1711) traktate *Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift* (*Pagrįsta nuomonė apie dešimtį į lietuvių kalbą išverstų Ezopo pasakėčių ir jas įkvėpusį raštą*, 1706) išsakytą mintį, kad „lietuvių kalba turi būti kirčiuojama ištisai, taip kaip graikų, jei norima išvengti aibės bėdų. Daugelis iš jų norėtų geriau rašyti ir kirčiuoti, tačiau jiems trūksta sugebėjimų“[18]. Tačiau Milkus nusprendė atsisakyti lietuvių kalbos fonetikai svetimos raidės <f>: „Lietuvių kalba iš tiesų neturi *f*“[19].

XIX a. pradžioje daugiau diskusijų kėlė ne tai, kokį statusą suteikti lietuvių kalboje neįprastiems lotynų ar vokiečių kalbos fonografiniams ženklams, bet kokią tarmę pasirinkti kaip pagrindinę dar nesunormintai ir nekodifikuotai lietuvių rašomajai kalbai. Simonas Daukantas (1793–1864) siūlė žemaičių ir aukštaičių tarmių sintezę, o „probleminių“ raidžių patarė atsisakyti: „Lijtuwej Kalnienaj ir Žiamajtej ne tór tû stąmbiuiû ir smólkiuiû ródbalsiû sawa kałboie: f h q x“ ([Simonas Daukantas,] *Abecieļa Lîjtuwiû-kalnienû ir žiamajtiû kałbos*, Petropilie: K. Kraj, 1842, p. 7). Rašyboje taip pat ieškota ekonomiškesnių monografeminių atitikmenų. Kalbininkas Jonas Juška (1815–1886) studijoje *Kałbos Lëtuviszko lëžuv'o ir lëtuviszkas statraszimas arba ortograpija* (Peterburgas, 1861) siūlė <w> keisti į <v>, o <cz> ir <sz> į čekiškos ortografijos variantus <č> ir <š>. Kalbininkas ir dialektologas Kazimieras Jaunius (1848–1908) analogiškai įvedė rašmenį <ž>, bet vietoj <č> rekomendavo rašyti <tš>, kad būtų išlaikyta pusiausvyra su <dž>[20].

[15] „Ich bin [darinnen, außer was innere Gründe der Sprache an die Hand geben,] den Alten, und besonders dem Klein, als dem großen Reformator in dieser Sache gefolget. Die Orthographie der Neuern ist verderbt, und kann auf keine Weise vertheidigt werden“ (*ONLG* 1791, p. XX).

[16] „Die littauischen *Grammatici* sind über die Anzahl der Buchstaben nicht einig. Geht man der Natur der Sache nach, so möchten etwa folgende 26 herauskommen“ (*ONLG* 1791, p. 2).

[17] „*f* wird nur gebraucht in fremden Wörtern, und da im Großhertzogthum mehr, als in unserm Littauen. Indessen hört man doch auch bey uns *Fricʒus, Fylipaitis, Fraʒe*“ (*ONLG* 1791, p. 6).

[18] „Die Litthausche Sprache muß ihre völlige *accentuation* haben / so wie die Griechische / im Fall man viel Unheil vermeiden wil. Doch möchten ihrer viel gut schreiben und *accentui*ren wollen / allein es fehlet ihnen am Vermögen“ (*PWB* 1706, p. 23); cit. iš: *Jokūbo Perkūno traktatas* Wohlgegründetes Bedenken über die ins Litauische übersetzten zehn Fabeln Aesopi und derselben passionierte Zuschrift*: Kritinis komentuotas leidimas ir studija*, parengė Ona Aleknavičienė, Christiane Schiller, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008, p. 93.

[19] „*F*, ist eigentlich im Littauischen nicht“ (*MLS* 1800, p. 3).

[20] Petras Jonikas, *Lietuvių bendrinės rašomosios kalbos kūrimasis antrojoje XIX a. pusėje. The Formation of Written Standard Lithuanian in the Second Half of the Nineteenth Century*, Chicago: Pedagoginis lituanistikos institutas, 1972, p. 207 t.

Lotyniško šrifto spaudos draudimo Lietuvoje laikotarpiu (1864–1904) tiek lietuvių bendrinės kalbos, tiek ir jos ortografijos kūrimu bei norminimu rūpinosi Ragainėje ir Tilžėje leidžiami žurnalai *Auszra* (1883–1886), *Varpas* (1889–1905) ir *Tėvynės sargas* (1896–1904). Remiantis Schleicherio ir Kuršaičio gramatikomis, bendrinės lietuvių kalbos pagrindu buvo pasirinkta pietinių vakarų aukštaičių tarmė[21]. Ortografijos kodifikavimo problema tapo labai aktuali. 1895 m. Pranciškus Urbonavičius rašė *Žemaiczių ir Lietuvos Apžwalgoje* numeryje (Tilžė): „[T]ada sulauksime vienokios raszybos, kada mūsų literatūros vadovai (profesoriai) atsižadės tinginio, o iszdůs geras gramatikas“[22]. Toks „tingulio atsižadėjęs“ profesorius buvo Jonas Jablonskis (1860–1930), 1901 m. Tilžėje išleidęs *Lietuviškos kalbos gramatiką*, o vėliau su Būga derinęs fonografinį (rašoma atsižvelgiant į tarimą) ir istorinį-morfologinį (rašoma atsižvelgiant į žodžių etimologiją bei darybą) lietuvių kalbos rašybos principus[23]. Jablonskio ortografija, o kartu ir abėcėlė, buvo oficialiai įtvirtinta 1919 ir 1922 (papildyta) m. *Lietuvių kalbos gramatikos* laidomis:

a	k
ą	l
b	m
c	n
č	o
d	p
e	r
ę	s
ė	š
f	t
g	u
h	ų
i	ū
į	v
y	z
j	ž

Jablonskis į standartinį raidžių inventorių įtraukė tik kelias raides su diakritiniais ženklais: nosines balses <ą>, <ę>, <į>, <ų>, ilgąją nežemutinę <ė>, ilgąją <ū>, afrikatą <č>, pučiamuosius <š> ir <ž>. Raidės <f> ir <h> (taip pat atskiros pozicijos abėcėlėje negavęs digrafas <ch>) pateko „svečio teisėmis“: „vartojamos svetimiems žodžiams dar *f, h, ch*“[24], t. y. *filosofija* priartėjo prie originalo rašybos, bet pagal rašybos ekonomijos principą nutolo nuo galimos formos *philosophija*. Kleino nepripažinta lotyniškoji <v> tuo pačiu principu nusvėrė vokišką ligatūrinės kilmės raidę <w>. Lotyniškos raidės <q> ir <x> [ks/gs] dėl morfonologinės lietuvių kalbos rašybos tapo nereikalingos lietuvių ortografijoje, jų atsisakyta ir tarptautiniuose žodžiuose, ir lotyniškosios abėcėlės pagrindu rašomuose varduose (jiems pritaikytas fonetinės transkripcijos principas).

Apie 1995 m. mokslinėje, ilgainiui ir populiariojoje spaudoje vardus ir pavardes imta rašyti originalo rašyba, tokiu būdu grįžtant prie Apšvietos idealo, pagal kurį teisę į išsilavinimą ir į neiškraipytą informaciją turi visi socialiniai sluoksniai, ne tik išrinktieji. Tačiau 2007 m. gegužės 30 d. įstatymo projektu pamėginusios lietuvių kalbos ortografijoje rasti oficialią vietą raidės <x>, <q> ir <w> taip ir nebuvo priimtos. Tai, kas atrodo kaip lietuvių kalbos atvėrimas „žlugdančiai“ ir rašybą „demoralizuojančiai“ svetimai įtakai, iš tiesų gali tik apšviesti visuomenę. Ir užtikrinti, kad lotyniškas Didžiojo Kunigaikščio įvardijimas netaptų „magnus du[ch]“, bet liktų toks, koks ir turi būti – *Magnus dux*.

[21] Jonas Palionis, *Lietuvių rašomosios kalbos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1995, p. 226 t.

[22] Cit. iš: Jurgita Venckienė, „Bendrinė kalba: tarmės pasirinkimas ir kodifikacija katalikiškoje ir pasaulietinėje periodikoje (1889–1905)“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2006, t. 8, p. 24.

[23] Dabartinė lietuvių kalbos rašyba, vadinama Jablonskio-Būgos kompromisu, oficialiai kodifikuota 1977 m.

[24] *Rygiškių Jono Lietuvių kalbos gramatika. Etimologija*, Kaunas: „Švyturio“ bendrovės leidinys, ²1922; cit. iš: Jonas Jablonskis, *Rinktiniai raštai*, t. 1, p. 185.

KALTŪNO FENOMENAS ŠVENTYBĖS ANOMALĖJIMO PERSPEKTYVOJE

Vaiva Klajumaitė

Žvelgiant šiuolaikinio žmogaus akimis, kaltūnas yra stipriai susivėlusių, nebeiššukuojamų ir nešvarių plaukų „kepurė“, susidariusi dėl antihigieninių sąlygų, nusistovėjusių prietarų ir baimių. Šiuo fenomenu ypač susidomėta Baroko ir Apšvietos laikotarpiais ir būtent iš to meto daugiausiai išlikę šaltinių, aiškinančių kaltūno priežastis bei gydymą. Svarbiausias motyvas, pastūmėjęs šio straipsnio autorę pasigilinti į egzotišką reiškinį, yra tai, kad kaltūnas laikytas išimtinai Lenkijos ir Lietuvos regiono liga (plg. lotynišką pavadinimą *plica polonica*). Galima netgi tarti kaltūną kažkuria prasme esant Abiejų Tautų Respublikos savasties išraiška. *Plica polonica* taip pat neatsiejamas nuo religijos lauko ir polemikos tarp religinio (mūsų atveju – stebuklų knygų) ir mokslinio diskursų. Būtent per šį fenomeną galima išryškinti sekuliarizacijos arba šventybės anomalėjimo Lietuvos kultūroje procesą.

I. ŠVENTYBĖ IR ANOMALIJA

„Šventybės“ sąvoką į mokslinį lauką įvedė ir išplėtojo religijos fenomenologai Rudolfas Otto ir Mircea Eliade. Abu autoriai siekė ištrūkti iš metafizinių Dievo ar dievybių aiškinimų ir išvengti religijos redukavimo į tai, kas ji nėra – socialines, psichologines, politines ir kitokias koncepcijas. Otto veikale *Das Heilige*[1] šventybė ženklina visiškos kitokybės (vok. *ganz Andere*) patirtį, kuriai išskirti iš kitų šventumo konotacijų autorius suformuoja terminą *das Numinose*. Bandydamas jį aiškinti, religijotyrininkas pradeda nuo siūlymo vadinti tai *kūrinio-sąmone* arba *kūrinio-patirtimi*. „Visa, ką šis naujasis terminas „kūrinio patirtis“ gali išreikšti, yra nuoroda į visišką savęs nužeminimą priešais tam tikrą nenugalimą, absoliučią jėgą“[2]. Tačiau kartu Otto pabrėžia šventybės patirties neišsakomumą ir savo siūlomus numinoziškumo aiškinimus (*mysterium tremendum*, *majestas*, *fascinosum* ir kt.) vadina slėpiniais ir analogijomis, kurios tėra orientyrai ir niekad negali būti išskaidrintos.

Eliade tęsia ir papildo Otto mintis. Į santykį su šventybe jis žvelgia iš istorinės perspektyvos ir traktuoja šiuolaikinį žmogų kaip devalvuotą *homo religiosus* palikuonį: „nereligingas žmogus yra kilęs iš *homo religiosus*, ir, nori jis to ar ne, yra jo kūrinys: jis atsirado dėl aplinkybių, kuriomis gyveno jo protėviai, jis yra desakralizacijos vyksmo padarinys“[3]. Eliade žvilgsnis svarbus tuo, kad jis fiksuoja ne tik šventybės patirtį, bet ir tam tikrą kismą tarp skirtingų žmogaus buvimo būdų. Mums tai gali pagelbėti aiškinant šventybės virsmą anomalija.

Eliade pabrėžia religinio žmogaus nesavarankiškumą ir nuolatinę pastangą atkartoti mitiniuose pasakojimuose bei šventraščiuose užfiksuotus pirminius veiksmus ir pirminių erdvių sąrangą. Taip pat pabrėžiamas *homo religiosus* siekis nuolat ieškoti hierofanijos pėdsakų, ženklų: „Galima sakyti, kad religijų, nuo pačių primityviausių iki labiausiai ištobulintų, istoriją sudaro hierofanijų, šventųjų realybių apraiškų, sankaupa. Nuo pačios elementariausios hierofanijos, pavyzdžiui, šventybės apsireiškimo kokiame nors daikte, akmenyje arba medyje, iki pačios aukščiausios hierofanijos, kokia antai krikščioniui yra Dievo įsikūnijimas Jėzuje Kristuje, yra nenutrūkstamas tęstinumas“[4]. Pasaulio ženklų demaskavimas Eliadei yra tolygus religinio žmogaus nykimui. Taigi galime tarti, kad aplinkinio pasaulio ženkliškumo devalvacija yra neatsiejama nuo anomalijos steigties.

Normalumo–anomalijos sampratų ir apibrėžimų ne-

VAIVA KLAJUMAITĖ (g. 1986) – kultūros istorikė, religijotyrininkė. Straipsnis parengtas pagal magistro darbą „Ikimoderniosios Lietuvos kultūros diskursai: *sacrum-profanum*, savitumo-kitybės ir normalumo-anomalijos skirčių konfigūracijos“, 2011 m. apgintą VU Religijos studijų ir tyrimų centre (vadovas Mintautas Gutauskas).

[1] Remiamasi vertimu į anglų kalbą: Rudolf Otto, *The Idea of Holy*, London: Geofrey Cumberlege Oxford University Press, 1946.

[2] *Ibid.*, p. 10.

[3] Mircea Eliade, *Šventybė ir pasaulietiškumas*, iš prancūzų kalbos vertė Petras Račius, Vilnius: Mintis, 1997, p. 145.

[4] *Ibid.*, p. 9.

trūksta. Čia apsiribojame fenomenologiniais arba patirtiniais anomalijos aspektais, remdamiesi filosofinės fenomenologijos tekstais. Bene svarbiausias normalumo ir anomalijos skirties bruožas fenomenologo Edmundo Husserlio[5] sampratoje yra tai, kad vienos žmonių grupės patirčių laukas laikomas realybės konstitucija, o kitų – ne. Lietuvių filosofo, nagrinėjusio normalumo-anomalijos problemą fenomenologijoje, Mintauto Gutausko teigimu, „Pasaulio horizontas yra atviras, perimamos įvairios naujos patirtys, tačiau ne viskas sedimentuojasi; tik tam tikras patirčių laukas tampa paradigminis realybės konstitucijai. Paradigmine tampa normaliųjų patirtis. Anomalijos yra tos, kurių patirtis tam tikra prasme nedalyvauja realybės konstitucijoje, anomalijų suvokimai nėra patvirtinami kaip realybės patirtys“[6]. Normalieji suformuoja tam tikrą normalumo centrą, vidutiniškumą, kuris, kad ir galėdamas kisti, kartu pasižymi tam tikru tvarumu. Normalieji – tai subrendę protingi žmonės, kurių patirtys gali būti suprantamos ir pripažįstamos daugelio kitų žmonių[7]. Toks apibūdinimas kelia nemažai problemų ir yra kartais vadinamas vidutiniškos realybės patirties represija. Anomalijų specifika šioje schemoje taip pat suniveliuojama. Į vieną bendrą plotmę patenka ne tik neįgalieji, bepročiai, bet ir vaikai bei gyvūnai.

Prancūzų fenomenologo Maurice'o Merleau-Ponty filosofijoje[8] normalumo–anomalijos skirties susidarymo schemoje nebelieka vieno užtikrinto normalumo centro. Anot Gutausko, „Husserlis pirmiausia aprašo tapatybę – normalias patirtis, o tada fiksuoja skirtumą. O Merleu-Ponty tapatybė yra duota tik per skirtumą. Tai išjudina centrą ir jo tapatybė nėra tokia tvirta ir vienalytė“[9]. Svarbu pastebėti ir tai, kad normalumas prancūzų fenomenologo filosofijoje išryškėja ne kaip sąmonės brandumas ir skaidrumas, bet kaip tam tikras veikimas pasaulyje. „Tad anomalija čia nėra ta, kuri neturi tam tikro suvokimo. Ji yra ta, kuri negali veikti taip, kaip daro normalusis.“[10] Tokiu būdu *anomalijomis* tampa ne tiek sąmonės brandumo stokojantys ar psichinėmis ligomis sergantys, kiek kūno negalią turintys subjektai.

Aptarę tyrimui svarbias sąvokas, galime pereiti prie konkrečių šaltinių, padėsiančių išsiaiškinti, kaip vyksta mįslingasis *šventybės anomalėjimas*; kas nutinka, kai hierofanijos apraiška laikytas ženklas (mūsų atveju kaltūnas) pereina į sąmonės skaidrumą ir kūno vitališkumą praradusių bei tikrovės savarankiškai konstatuoti negalinčių anomaliųjų plotmę.

II. ŽENKLIŠKUMO KRIZĖ

Viduramžiais pradėjusias formuotis ir XVI–XVII a. paplitusias stebuklų knygas (lot. *liber miraculorum*) būtų galima vadinti anomalijų rinktinėmis, kadangi jose visi pasakojimai pradedami nuo žmogų ištikusios nelaimės ar negalios. Stebuklo dėka nėra įgaunama jokių ypatingų galių, tiesiog grįžtama į normalumo būseną. Vis dėlto galima pastebėti, kad stebuklo lauke svarbesnė ne pati anomalija ar normalumo būsena kaip tokios, bet tarp jų vykstantis perėjimas. Liga ar kitokia negalia tampa savotišku stebuklo patirties „prieangiu“, kai susvyruoja organiškas buvimas pasaulyje, o pasveikimas tampa viso to vyksmo tąsa ir liudijimu. Kaltūną stebuklų knygų tyrėjai taip pat išskiria kaip vieną šiam laukui būdingų ligų[11]. *Plica polonica*, kaip ir kiti negalavimai, čia turi ženkliškumo, simboliškumo paskirtį. Kaltūnas buvo daugelio laikomas žmogaus gydymui nepasiduodančia ir išskirtinai stebuklingo virsmo reikalaujančia liga: „Zofija Mroskowczanka, netekėjusi, leido sau nukirpti galvoje susidariusį didelį kaltūną, dėl ko po to didelį skausmą kauluose ir akyse kentėjo. Ji tada vos šiam stebuklingam paveikslui pasiaukojo, tuoj pat nuo visų skausmų pasveiko“[12].

Vis dėlto kaltūno kaip simbolio traktuotė kartu atskleidžia ir pačios kitybės ženkliškumo krizę. Anot dailėtyrininkės Tojanos Račiūnaitės, „Visuomenėje vyravo įsitikinimas, kad kaltūnas yra Dievo bausmė, „ligos materija“, kurios negalima paprastai panaikinti nukerpant plaukus, nes tai grėsė rimtomis komplikacijomis“[13]. *Plica polonica* įvardijimas ligos ar blogio materine išraiška panaikina simbolio paslėptį ir paverčia jį akivaizdžiu, matomu, materiniu objektu[14]. Toks išskaidrinimo jude-

[5] Plg. Edmund Husserl, *Karteziškosios meditacijos*, iš vokiečių kalbos vertė Tomas Sodeika, Vilnius: Aidai, 2005.

[6] Mintautas Gutauskas, „Normalumas ir anomalijos E. Husserlio ir M. Merleau-Ponty fenomenologijoje“, in: *Baltos lankos*, 2009, Nr. 31/32, p. 53.

[7] *Ibid*., p. 64.

[8] Plg. Maurice Merleau-Ponty, *Akis ir dvasia*, iš prancūzų kalbos vertė Arūnas Sverdiolas, Vilnius: Baltos lankos, 2005.

[9] Mintautas Gutauskas, *op. cit*., p. 68.

[10] *Ibid*., p. 73.

[11] Tojana Račiūnaitė, „Lukiškių Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčios Dievo motinos paveikslas ir jo stebuklų knyga „Mistinis fontanas...“: Stebuklo vieta ir laukas“, in: *Paveikslas ir knyga: LDK dailės tyrimai ir šaltiniai*, sudarė Tojana Račiūnaitė, (ser. *Acta Academiae Artium Vilnensis*, Nr. 25), Vilnius: Vilniaus dailės akademija, 2002, p. 223–240.

[12] Ostrovnos stebuklų surašymas, 1655–1658, in: *VUB RS*, f. 4, b. 342, iš lenkų kalbos vertė Mindaugas Paknys. Šaltinio vertimas ir publikavimas – Lietuvos valstybinio mokslo ir studijų fondo remtas kompleksinis tyrimo darbas „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės dvasinės kultūros šaltiniai“. Projekto vykdytojas: VDA Dailėtyros institutas, vadovė Tojana Račiūnaitė, 2001–2003 m. Leidinys rengiamas spaudai.

[13] Tojana Račiūnaitė, Vytautas Budrys, „Stebuklų laukas ir neurologija: neurologiniai sutrikimai Lietuvos stebuklų knygose“, in: http://www.neuroseminarai.lt/uploads/pdfai/Neuro_2007_Nr1_39-46.pdf, (2011-03-30).

[14] Reikėtų paaiškinti, kad simbolio sąvoka čia suprantama ne kaip techninis ženklas, kai antrinė prasmė išaiškinama, ją nukreipus pirmosios, tiesioginės link. Simbolinis ryšys yra panašesnis į neperregimą analoginį santykį, t. y. tiesioginė reikšmė nurodo į antrinę, kuri duota tik pirmosios dėka.

sys atliekamas simboliškumo nuvertėjimo, demaskavimo sąskaita. Beje, šį religinio diskurso pradėtą procesą pratęsė ir sustiprino moksliniai tyrimai.

III. KALTŪNO POLEMIKA: DIDEROT ENCIKLOPEDIJA

XVIII–XIX a. pastebimas itin didelis susidomėjimas kaltūno fenomenu tarp mokslininkų ir Abiejų Tautų Respublikoje, ir kitose šalyse. Nors jų išvados skiriasi, tačiau daugumą veikalų vienija bendras motyvas – siekis kaltūną „ištraukti“ iš religinio aiškinimo ir gydymo plotmės. Ši polemika buvo labai intensyvi ir be jokių užuolankų. Vieno įtakingiausių Apšvietos epochos leidinių – Diderot enciklopedijos[15] – retorikoje galima pastebėti stiprų užtikrintumą savąja pozicija ir negailestingą kitų diskursų nuvertinimą. Straipsnio „Plica polonica“ autorius čia užima centrinę „normaliojo“ vietą: „Neverta įrodinėti, kad ši viską užkertanti logika yra paremta klaidingais samprotavimais, o jos pasekmės pražūtingos. Tuo tarpu mes, remdamiesi garbingais autoritetais ir tiksliais stebėjimais, padarysime išvadą, kad tai yra tikras, bet retai pasitaikantis faktas“[16]. Įdomu tai, kad visi *kiti* diskursai surikiuojami į vieną gretą: ir krikščioniškasis aiškinimas, ir liaudies prietarai, ir gydytojų tvirtinimai:

> Kai kurie autoriai pabrėžė dar juokingesnes, fantastiškas priežastis, kurias baimė padidino, įsišaknijęs kvailas tikėjimas stebuklais išplatino, o nemokšiškas patiklumas palaiko. Koks nors prasčiokas tamsuolis, kokių yra visose šalyse, patikėjo, o dar kvailesni autoriai parašė, nors jie, būdami mokyti, turėtų būti protingesni; anot tokių autorių, *kaltūną* sukelia burtai, magiški veiksmai, ir išgydyti galima tik antgamtiškomis priemonėmis. Anot dar kitų autorių, plaukų *susivėlimą* užleidžia mirę nekrikštyti kūdikiai, kurie naktimis dirba šį darbą. Šita kvailystė buvo įamžinta vokiškai pavadinus *wichteln zoepffe*; senąja vokiečių kalba *wichteln* reiškia „nekrikštą“, o *zoepffe* – „mazgą“, „susivėlimą“. Vieni autoriai rašo, kad tik inkubai ateina čiulpti ir velti plaukų; kiti svarsto, kad inkubai pasirodo žydės pavidalu, ir šis liaudiškas paklydimas užfiksuotas pavadinimu *juden-zoepffe* ir t. t.[17]

Tačiau nepaisant tokios griežtos kritikos, išmoningas kaltūno aiškinimas yra ir savita susidomėjimo juo priežastis. Keisti ligos simptomai, kurie pasireiškia plaukų spalvos ir struktūros transformacijomis, bei daugybė negalavimą supančių baimių pavertė kaltūno temą madinga salono pokalbių tema ar net *kunstkameros* eksponatu. Kitaip tariant, *plica polonica* tampa egzotiška, susidomėjimą keliančia keistenybe, prilygintina neįprastiems įvairių kraštų augalams, iš Afrikos žemyno atvežtoms kaukėms ar Tolimųjų Rytų aprangos detalėms. Patekęs į sekuliaraus diskurso turinį, kaltūnas tampa įdomiu eksponatu, kurio simboliškumas visiškai nuvertinamas: „ši ganėtinai keista liga galėjo atkreipti bet kokio stebėtojo, gydytojo ar ne, dėmesį; ši liga yra verta būti pastebėta, aprašyta ir įamžinta. Visuose ligų aprašymuose mes matome dominuojantį polinkį į stebuklus, taip įsišaknijusį, kad dažnai jam paaukojama tai, kas naudinga“[18].

Nors kaltūnas ir religiniame, ir moksliniame diskurse laikomas anomaliu, tačiau ši anomalija suprantama visiškai skirtingai. Stebuklų knygose *plica polonica*, kaip ir visi kiti negalavimai, išryškėja kaip stebuklą, malonę suponuojantys nuokrypiai. Sekuliariame diskurse kaltūnas išgryninamas kaip kūno patologija, kurią reikia grąžinti į normalumo būseną. Kaip matyti enciklopedijos tekste, kaltūno anomalija gali būti naudinga, atliekant naujus anatomijos tyrimus, t. y. racionaliai gryninant normalumo būsenos apibrėžtis.

Plica polonica. XVIII a. Graviūra.
Iš http://www.portalwiedzy.one.pl

[15] *Encyclopedie, ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des metiérs*, 1751, t. 12, in: http://fr.wikisource.org/wiki/Page:Diderot_-_Encyclopedie_1ere_edition_tome_12.djvu/767, (2011-03-01). Iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Druckutė.

[16] *Ibid*.

[17] *Ibid*.

[18] *Ibid*.

IV. KALTŪNAS, MANIJA IR MELANCHOLIJA: STEFANO BISIO TYRIMAS

Italų kilmės Abiejų Tautų Respublikos gydytojo ir medicinos disciplinų dėstytojo Stefano Bisio pasiūlytas kaltūno aiškinimas, galima sakyti, yra žvilgsnis „iš vidaus“. Nors savo turiniu veikalas yra panašus į keliais dešimtmečiais anksčiau pasirodžiusį Diderot enciklopedijos straipsnį, tačiau Bisio teksto pasirodymo aplinkybės, sudedamosios dalys ir vėlesnė reakcija į leidinį atskleidžia naujų kaltūno traktuotės niuansų.

Jau pats kūrinio pavadinimas *Filosofijos ir medicinos daktaro Stefano Bisio atsakymas į Filosofijos draugijos užduotą klausimą apie melancholiją, maniją ir kaltūną*[19] rodo, kai tai yra korespondencinio pobūdžio leidinys. Jo pasirodymo priešistorė atrodo gana aiški: filosofų draugijos nariai, susidomėję melancholijos, manijos ir kaltūno ligomis, paprašė autoritetingo Vilniaus jėzuitiškojo universiteto dėstytojo Bisio paaiškinimo. Tačiau kartu visos šios aplinkybės intriguoja ir užduoda nemažai problemų: kodėl medicinos klausimais domisi filosofai, kodėl sugretinamos būtent šios trys ligos, kodėl gydytojo atsakymas virto viešu spausdintu veikalu?

Paskutinį klausimą atsakyti gana paprasta: spausdinto teksto pasirodymas (deja, nėra žinomas tiražas) liudija apie norą pasiekti platesnę skaitytojų auditoriją. Tą patvirtintų ir faktas, kad veikalo tekstas yra dvikalbis, parašytas lotynų ir lenkų kalbomis. Galime manyti, kad Bisius kovoja su tam tikromis įsisenėjusiomis ir, jo manymu, nepagrįstomis nuostatomis. Gydytojas inicijuoja naujo diskurso steigtį ir siekia, kad jis kuo plačiau pasklistų.

Bisio veikalas prasideda nuo mandagių įžanginių sakinių, tačiau labai greitai pereinama prie konkrečių melancholijos ir manijos apibrėžčių. Anot autoriaus, „Melancholija yra proto pamišimas (*pomieszanie rozumu*) be karštinės, kylantis iš baimės, liūdesio ir nuolatinio rūpesčio, kuriame fantazija (objektų įsivaizdavimas) labai išsikreipia. Manija yra proto pamišimas be karštinės kartu su įsiūčiu, beatodairiška drąsa ir didele jėga“[20]. Tokie pirminiai ligų apibūdinimai Bisiui tampa atspirties tašku, norint pereiti prie probleminės dalyko dalies. Pasirodo, mediką erzina įvairių mąstytojų spekuliacijos melancholijos ir manijos tema, kai proto negalia apibūdinama kaip ryšio tarp dvasios ir kūno praradimas. Autorius kritikuoja visus bandymus mediciną sieti su metafiziniais svarstymais (ko tikriausiai tikėjosi ir filosofų draugija, užduodama medikui tokį klausimą). Galiausiai apologetika užbaigiama mandagia, bet griežta mintimi: „Didelė būtų dėl to kvailystė, kvailumo priežastis priskirti dvasios ydai. Tuo pagrindu remiantis, truputį apie melancholiją ir maniją pašnekėsiu, lengvai kiekvienam suprantamai“[21]. Toks mediko atsiribojimas nuo dvasios negalios, apsiribojimas fiziologine plotme, yra savitas atsakas ir alternatyva ne tik filosofų mintims, bet ir religiniam diskursui. Siekiama galutinai atmesti bet kokį anomalijos simboliškumą, nepaisant ligos priežasčių ir sudėtingumo paaiškinti keistus simptomus.

Apsibrėžęs savo svarstymų lauką, autorius pereina prie žmogaus smegenų struktūros, anatomijos aiškinimo ir kantriai aprašo visus procesus, vykstančius, kai kamuoja melancholijos ir manijos negalavimai. Nors kaltūną Bisius laiko kiek kitokiu atveju negu pradžioje aptartos ligos, tačiau jo programa panaši: atsiriboti nuo bet kokių su žmogaus dvasia ar kitomis dvasiomis susijusių aiškinimų. Mediko samprotavimo kelią būtų galima pavadinti kaltūno demitologizacija, kadangi jis drąsiai laužo su *plica polonica* susijusius, giliai įsišaknijusius prietarus bei baimes. Apskritai Bisio teigimu, mitai paplitę ne tik tarp paprastų žmonių, bet tarp ir autoritetingų gydytojų, kurių nė vienas neišdrįso patvirtinti teiginio, kad kaltūnas nėra liga, o tik kitų negalavimų projekcija į dėl nevalyvo gyvenimo susivėlusį plaukų gniutulą. Pasitelkęs pavyzdžius iš savo ilgos mediko praktikos, autorius skelbia negailestingą nuosprendį: kaltūnas nesanti liga, o tik įvairių šarlatanų, kaimo bobučių ir kunigų pasakos[22].

Nors iš šių dienų perspektyvos tai atrodo gana įtikinami teiginiai, tačiau Bisio būta gana drąsaus. Juk toks anomalijos išgryninimas prieina iki to, jog prarandama bet kokia šventybės prisilietimo, stebuklo galimybė. Maža to, jeigu kaltūnas nebuvo liga, tai „išgijimo“ stebuklas jau nebėra stebuklas.

V. KALTŪNO POLEMIKOS TĄSA

Bisio požiūris neliko nepastebėtas. Tačiau įdomiausia tai, kad neigiama reakcija kilo ne dvasininkų, o kolegų medikų tarpe. Tai liudija Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio įsakas, išspausdintas Varšuvoje 1773 m. ir prasidedantis kreipiniu „visiems ir kiekvienam savo vyskupijos gyventojui“[23]. Jame piktinamasi naujai pasirodžiusi poleminiu leidiniu, nukreiptu prieš Bisio gydymo metodus:

> Kadangi žmogui nėra nieko svarbesnio, nebent siela, nei atgauti prarastą sveikatą, pasirūpinome, kad Vilniaus mieste miestelėnų patogumui gyventų kvalifikuotas gydytojas, o prieš jį, garbingą ir kvalifikuo-

[19] Stephanus Bisius, *Responsum Stephani Bisii Philosophiae et Medicinae Doctoris ad Amicum Philosophum De melancholia, mania et plica-polonica sciscitantem*, 1772, in: *VUB RSS*, Med. dr. 531.

[20] *Ibid.*, p. 2.

[21] *Ibid.*, p. 4.

[22] *Ibid.*, p. 34.

[23] Ignotas Masalskis, Varšuva, 1773, in: *VUB RSS*, Med. dr. 531. Iš lotynų kalbos vertė Rita Katinaitė.

tą mediką (*rationalis Medicus*), mums seniai ir gerai žinomą, turintį galiojančius filosofijos ir medicinos diplomus ir pripažintą daugybės garsiausių Italijos akademijų, kiek žinoma mūsų vyskupijos kurijai, [nukreipta] skandalinga knygiūkštė, pavadinta ,,Apie netinkamą gydymo metodą ir t. t.“, išleista 1773 m. gegužės 13 d., kaip spėjama, Vilniuje, nepaisant vyresniųjų leidimo, kurio dera paisyti bet kuriam spaustuvininkui bet kur, mūsų didžiam nustebimui ir pasipiktinimui buvo atnešta mums paskaityti prieš 4 savaites. Juk jau ne kartą mūsų Lietuvos sostinė apgailestavo, kad mokytas ir pagarsėjęs sugebėjimu gydyti žmogus iš mūsų išvyksta kur ramiau, nes jam įgriso pavyduolių ir neišmanėlių priešiškumas ir išpuoliai.[24]

Šis vyskupo raštas, galima sakyti, taip pat simptomiškas. Katalikų Bažnyčios hierarchas stojasi greta *rationalis Medicus*, o jam prieštaraujančią nuomonę vadina nederančia „su dorybingu ir krikščionišku tikėjimu“[25]. Tokia vyskupo Masalskio pozicija, galima sakyti, galutinai demaskuoja normalumo-anomalijos skirties ženkliškumą. Išstūmimas vyksta ne tik iš sekuliaraus mokslinio diskurso pozicijų, bet ir iš pačių bažnyčios atstovų pusės. Pseudomokslų, šarlatanų, prietarų paplitimo baimė privertė kardinaliai keistis ir pačią religinę terpę, kuri pasirinko susiliejimo su sekuliariuoju diskursu kelią. Abiejų Tautų Respublikoje toks susiliejimas vyko ne tiek silpninant Katalikų Bažnyčios įtaką, o kuriant „katalikiškąją Apšvietą“[26]. Anot lietuvių istoriko Eligijaus Railos, „Palengva išstumdama tradicinius gydymo būdus empirinė Apšvietos medicinos mintis piršo kokybiškai naują kovos su ligomis, epidemijomis ir mirtimi logiką, kurios finalą Bažnyčia traktavo kaip sielos ir kūno harmoniją. Kita vertus, dėl filantropizmo įtakos prasidėjęs visapusis kūno lavinimas bylojo apie naują antropologinių pažiūrų sistemą“[27]. Kaip matyti iš šios citatos, Bažnyčios santykis su gamtos mokslais buvo gana prieštaringas. Viena vertus, toks dialogas buvo katalikų bendruomenės išlikimo sąlyga, tačiau kartu vyko procesas, kurį būtų galima pavadinti šventybės užmarštimi. Iškilę sunkumai, negalios tapo nebe ženklais-slėpiniais, o prasmės skaidrumu pasižyminčiomis problemomis arba į normalumo būseną grąžintinomis anomalijomis.

Kaltūno polemika tęsėsi per visą XIX a. *Plica polonica* fenomenu domėjosi daugelis vietinių ir atvykusių medikų: Bernardas Janas Alexas, Adamas Adamowiczius, Josephas Frankas, Augustas Bécu ir kiti. Yra išlikę įrašų apie specialių konkursų kaltūnui ištirti organizavimą[28]. Tačiau tolimesnė medikų diskusija vyko sekuliarioje profesinėje plotmėje: buvo nuolat atnaujinamas klausimas, ar *plica polonica* yra liga, o jei taip, tai kokios galėtų būti jos priežastys ir gydymas. Pavyzdžiui, XIX a. pradžioje Vilniuje gyvenęs autoritetingas gydytojas Josephas Frankas savo dienoraštyje užsimena, kad kaltūnas gali būti susijęs su vėžiu[29] ir, kitaip negu Stefanas Bisius, griežtai draudė nusikirpti žmogų varginantį plaukų veltinį:

> Jauna, galantiška, su vyru išsiskyrusi dama atvyko į Vilnių visiškai išsekusi. Buvau tikras, kad tai yra kaltūnas ir stengiausi nutraukti jį į plaukus. Kaltūnui plintant, kančios sumažėjo, ir ji net priaugo svorio. Ligonė ir džiaugėsi pagerėjimu, ir sielvartavo, kad yra priversta slėpti plaukus, negali nešioti šukuosenos. „Leiskite nusikirpti kaltūną“ – maldavo ji kas dieną. Aš ir toliau draudžiau paliesti bent vieną plauką nuo galvos, kol kaltūnas nebuvo iki galo išsibujojęs, atsiskyręs ir išplitęs. Grįžus į Minską, vienas gydytojas davė jai labiau patinkantį patarimą, kaltūnas buvo nukirptas, ir moteris netrukus mirė.[30]

Tačiau visas šis susidomėjimas ir medikų diskusijos nors ir iškėlė vis naujų niuansų, rimtesnių perversmų nebepadarė. Naujosios kartos mokslininkai tęsė normalaus ir anomalaus buvimo skaidrinimo darbus.

Straipsnį pradėjome nuo *šventybės* ir *anomalijų* sąvokų aptarimo. Galima buvo pastebėti, kad lieka iki galo neaiškus perėjimas nuo pirmosios prie antrosios. Konkretus istorinis kaltūno fenomenas padeda bent iš dalies užpildyti šią spragą. *Plica polonica* reiškinys čia pravartus pirmiausia tuo, kad yra artikuliuojamas ir religiniuose, ir sekuliariuose šaltiniuose. Kartu pabrėžtina, kad šventybės anomalėjimas nebuvo vienpusiškai inicijuojamas tik mokslininkų, prie to prisidėjo ir vidinė šventybės patirties traktavimo krizė. Moksliniai leidiniai tik pratęsė ir užtvirtino hierofanijos simboliškumo demaskavimo programą. Galima pastebėti, kad *homo religiosus* laikyseną pakeitė mediko arba normaliojo pozicija, kuri įvairius nuokrypius ėmė traktuoti horizontaliame lygmenyje ir priskirti anomalijoms. Susidomėjimas kaltūnu taip pat transformavosi: nuo stebuklo laukimo pereita prie entuziazmo grąžinti anomaliją į normalumo centrą arba tiesiog susižavėjimo egzotiška keistenybe.

[24] *Ibid.*

[25] *Ibid.*

[26] Eligijus Raila, *Ignotus Ignotas: Vilniaus vyskupas Ignotas Jokūbas Masalskis*, Vilnius: Aidai, 2010, p. 99.

[27] *Ibid.*, p. 153.

[28] *Dviejų konkursinių darbų kaltūno tema*, 1858–1859, in: *VUB RS*, f. 26, b. 4810; *Straipsnis, siunčiamas Paryžiaus laikraščiui dėl konkurso apie kaltūną rezultatų*, 1859, in: *VUB RS*, f. 26, b. 4811; Adam Adamowicz, *Myśli niektóre o kołtunie*, 1865, in: *VUB RS*, f. 26, b. 4820; Adam Adamowicz, *Kilka słow pobieżnych do historyi kołtunu i rozbior teoryi Franka*, 1869, in: *VUB RS*, f. 26, b. 4826; Adam Bućkiewicz, Wielmożny Prezesie Dobrodziju! – List do towarzystwa lekarskiego Wilenskiego, 1873, in: *VUB RS*, f. 26, b. 2178.

[29] Josephas Frankas, *Atsiminimai apie Vilnių*, iš prancūzų kalbos vertė Genovaitė Druckutė, Vilnius: Mintis, 2001, p. 232.

[30] *Ibid.*, p. 458.

SENELIO VYTAUTO PRISIMINIMAI IV

Kalinimas, pabėgimas, legalizacija

Vytautas Vaitiekūnas

SUĖMIMAS IR KALINIMAS

Mokytojo karjerą Varsėdžiuose baigiau labai greitai. 1947 m. lapkričio 6 d., bolševikų revoliucijos Rusijoje išvakarėse, prieš pat pirmąją pamoką mokyklą apsupo enkavėdistai. Nieko nepaisydamas bandžiau bėgti. Nepavyko. Vietoje buvau žiauriai sumuštas, surištas ir nuvežtas į Kauną. Vilijampolėje, tik nusileidus Žemaičių plentu žemyn, mašina sustojo ir kažkas iš jos išlipo. Bevažiuojant man buvo pavykę išlaisvinti vieną ranką, tad staiga atsistojęs iššokau iš mašinos. Žinojau, kad pabėgti nėra jokios vilties, tačiau norėjau, kad jie mane nušautų. Nepavyko man nei būti nušautam, nei pabėgti: iššokęs iš mašinos pataikiau tiesiai į dviejų enkavėdistų rankas. Dabar mane jie bemušdami sukruvino ir taip surišo, kad buvau suriestas į skausmingą kamuolį. Nuvežę į uždarą Saugumo rūmų kiemą numetė mane ant žemės. Netrukus prisiartino keletas aukšto rango uniformuotų karininkų. Liepė atrišti ir pastatyti mane ant kojų. Buvau apsivilkęs apiplyšusiu darbo švarkeliu ir apatiniais marškiniais. Ant kaklo turėjau škaplierių, pakabintą ant medžiaginės plonos juostelės. Mano veidas buvo kruvinas ir trukdė matyti. Mane prilaikąs enkavėdistas pamatė tą škaplierių, nutraukė jį nuo kaklo ir išsišiepęs paklausė, ar čia esąs mano Dievas. Atsakiau: „Taip“. Tada jis numetė škaplierių ant žemės ir, užmynęs koja, jį dar patrynė. Vienas atėjusiųjų karininkų liepė kareiviui nuo manęs pasitraukti. Jis priėjo prie manęs, pakėlė škaplierių nuo žemės ir įdėjo mano kišenėn. Tačiau vėliau sargybiniai jį vėl atėmė.

Nuvestas į tardymo skyrių vėl buvau surištas, skausmingai suriestas ir paguldytas ant grindų taip, kad mano veidas būtų atsuktas į tardytoją. Tardė NKVD leitenantas Barsuk. Neslėpiau nieko, ką Valentinas Sederavičius su Petru Mikėnu buvo perdavęs agentui Jonui Remeikiui. Tardytojas Barsukas vadovavo ir mano suėmimui: kadangi mėginau du kartus bėgti, tai dabar jis ant manęs išliejo visą savo tulžį. Dažnai pertraukdavo protokolo rašymą, kad priėjęs galėtų mane gulintį iki soties prispardyti, taikydamas į šonkaulius ir galvą. Pavargęs atsisėsdavo už savo stalo ir vis klausinėdavo, ar mane kas tardant muša, ar vartoja kokią prievartą. Turėdavau atsakyti, kad nemuša ir nevartoja prievartos. Jei tą pasakydavau nelabai aiškiai, vėl puldavo spardyti. Pabaigoje protokolo neskaitė, bet atrišęs rankas liepė daug kur pasirašyti. Kai paklausdavau, už ką čia pasirašau, visuomet gaudavau smūgį per veidą arba į pakaušį taip, jog aptemdavo akys ir parkrisdavau prie stalo. Pasibaigus tardymui nuvedė į kalėjimo sargybinę, kur nuogai išrengė ir apžiūrėjo dantis. Po to mane kažkur nuvedė ir nuogą uždarė tokioje dėžėje, kur negalėjau nei atsistoti, nei atsisėsti, nei atsiklaupti, nei nugriūti. Vėliau kiti kaliniai man pasakė, jog tai buvęs *boksas*. Būtų man buvę lengviau, jei būčiau žemesnio ūgio. Po kiek laiko, skausmingai mėšlungio sutrauktą, mane iš to bokso ištraukė. Atidavė rūbus, bet visi asmeniniai daiktai ir laikrodis liko atimti, visos metalinės sagos ir kabliukai – išpjaustyti. Švarko pamušalas praardytas, batų raiščiai išimti, diržas atimtas. Nei kelnės, nei batai nesilaikė ant kojų. Vedamas į kalėjimo kamerą rankas turėjau laikyti už nugaros ir būtent taip, kad kelnės be diržo ir sagų nenusmuktų... Jau buvo naktis. Ant kameros grindų dviem eilėmis gulėjo 17 kalinių. Jų galvos buvo neuždengtos ir atkreiptos į kameros vidurį. Senesnieji kaliniai man liepė gultis netoli durų prie baisiai smirdančio medinio išmatų kubiliuko. Kitur nebuvo vietos. Jie mane paguodė, kad vėliau, kai kurį jų išves į teismą, aš galėsiu pasislinkti toliau. Kažkuris kalinys paklausė, kaip aš jaučiuosi ir ką galvoju. Atsakiau, jog galvoju, kad *terbos, lazdos ir tiurmos* neįmanoma atsižadėti. Kameroje jokių gultų ar patalynės nebuvo. Gultis reikėjo tiesiog ant grindų, o pasikloti ar užsikloti galėjau tik tuo, ką turėjau.

Sėdėjau 7-oje kameroje, kur, kaip netrukus sužinojau, dar visai nesenai buvo sėdėjęs ir Remeikio auka Sederavičius. Iš atminties neišdyla du tos kameros kaliniai. Vienas, jaunutis, nuo kankinimų jau buvo išėjęs iš proto. Kiti kaliniai man sakė, kad tai buvusio Petrašiūnų popieriaus fabriko direktoriaus sūnus. Vardu, jei gerai atsimenu, Jonas Grigaliūnas. Anksčiau jis, atvestas po tardymo, puldavęs prie kameros palubėje esančio

VYTAUTAS VAITIEKŪNAS (g. 1921) – partizanas Šerkšna (plačiau biogramą žr. *NŽ-A*, 2011, Nr. 2). Šiame nr. skelbiame ketvirtąją, paskutinę jo partizanavimo atsiminimų (pirmą žr. 2011, Nr. 7) dalį.

langelio ir garsiai šaukdavęs: „Gelbėkite Joną Grigaliūną!“ Tuomet sargybinis jį vėl išvesdavęs iš kameros, o grąžindavęs taip sumuštą, kad jis nebegalėdavęs šaukti. Po kurio laiko jis visai nustojęs ne tik šaukti, bet ir kalbėti. Kitas kalinys turėjo dvi pavardes: Čereška-Vaičiūnas. Nuo kitų politinių kalinių jis skyrėsi tuo, kad vienintelis niekuomet neprisijungdavo prie visų kameros kalinių bendrai kalbamo rožinio. Man pasiteiravus kodėl, jis paaiškino esąs ateistas, inteligentas, išsilavinęs žmogus. Apsišvietusiam žmogui esą neįmanoma tikėti prietarais kaip beraštei bobutei. Kunigai, – sakiau jam, – taip pat inteligentai ir išsilavinę žmonės, tačiau tiki. Jis karštai užprotestavo, kad aš labai klystąs. Dauguma jų tik dėl pinigų vaidina esą tikintys ir kitus klaidina. Aš jam prieštaravau, kad taip apibendrintai tvirtindamas jis pats labai klysta ir vargu ar galėtų įvardyti bent vieną tokį konkretų kunigą, nes veidmainiaujant atlikti kunigo pareigas psichologiškai esą neįmanoma. Visi kameros kaliniai buvo susidomėję ir klausėsi mūsų pokalbio. Čereškai-Vaičiūnui nepatiko, kad jie palaikė mano pusę. Įsikarščiavęs jis pasakė, kad žinąs tokį konkretų kunigą. Tačiau jis, sakau, turbūt kunigo pareigų nebeina. Čereška tuojau atsikirto, kad tebeina. Tai esąs kunigas Trakinskas, Įgulos bažnyčios klebonas, jo asmeniškas draugas. Vėliau, jau pabėgęs iš kalėjimo ir vėl atsiradęs Kaune, iš kunigo tėvo Smilgevičiaus SJ sužinojau, kad kunigą Trakinską už šnipinėjimą ir partizanų išdavystes sušaudė Suvalkijos partizanai. Pats Čereška-Vaičiūnas veikiausiai buvo jo išdavystės auka.

Vytautas Vaitiekūnas. Nuotrauka iš autoriaus archyvo

Fiziškai mane labiausiai daužė, kol buvau tardomas operatyviniame skyriuje. Vėliau mane tardė vyr. ltn. Selezniovas. Ypač vargino naktiniais tardymais. Kaliniams buvo galima miegoti (ant grindų!) tik nustatytomis valandomis naktį. Kitu metu buvo galima sėdėti ant grindų per metrą nuo sienos į kameros duris nukreiptu veidu ir ne ilgiau kaip 3 sekundes užmerktomis akimis, arba kameros pakraščiais eiti ratu. Vadinasi, draudžiama sėdėti, atsiremiant į sieną ir miegoti arba snausti, nes veidas turi būti nukreiptas į duris ir akys neužmerktos. Kada sargybinis į tave žiūri per duryse esančią „vilko akį“, negali žinoti. Jei pamato, baudžia „stovėti vietoje“ arba karceriu. Išmatų medinio kubiliuko (be dangčio) ir tabako smarvė buvo nepakenčiama. Dieną marškiniuose mušinėdavau didžiules utėles, kurių naktį prilįsdavo nuo šalia gulinčių kitų kalinių. Valgiui buvo duodamas medinis dubenėlis ir medinis šaukštas. Juos „išplaudavome“ liežuviu. Kartą per dieną duodavo šlapios, gerai neiškeptos duonos gabalą. Jį rankomis laužant pasidalyti į lygias dalis turėdavome patys, nes peiliai ir šakutės buvo uždrausti. Paskirdavome vieną kurį padalyti. Iš padalytų gabalų dalintojas turėdavo pasiimti paskutinį likusį. Todėl labai stengdavosi dalyti teisingai. Sriuboje rasdavome tik žuvies kaulų ir bulvių lupenų. Labai trūko druskos. Senesni kaliniai tvirtindavo, jog labai ištintume, jei duotų druskos. Naktimis sapnuodavau, kad stoviu prie kiaulėms skirtų neskųstų bulvių katilo arba prie kibiro, pilno lydyto sviesto ir tik valgau, valgau. Tačiau mane sekino ne vien maisto trūkumas, bet ir didžiulis rūpestis, kad tardytojui duodamuose parodymuose nepaminėčiau nei tebekovojančių ginklo draugų, nei ryšininkų, nei rėmėjų. Apsiribodavau, paminėdamas tik žinomų žuvusiųjų vardus. To neužteko. Kadangi savo partizaninę veiklą grindžiau iš esmės klaidingais duomenimis, sukeistomis partizanų slapyvardėmis, tai grąžintas kameron negalėdavau ilsėtis, nes reikėdavo visa tai atmintinai ir tiksliai išmokti. Tardytojas nuolat grįždavo prie jau apklaustų dalykų ir versdavo kartoti ankstesnius parodymus, žinoma, kartais rasdamas juose didelių skirtumų. Tuomet gelbėdavausi sakydamas, jog rusiškai beveik nemoku, o vertėjas tardytojo klausimą ir mano atsakymą bus išvertęs klaidingai. Nieko neslėpdamas tardytojui papasakojau apie savo susitikimus su „Lietuvos išlaisvinimo komiteto“ atstovu Remeikiu. Tuojau pastebėjau, kad jis juo nelabai domisi ir ant manęs nešaukia, kad „vėl meluoju“... Bepigu tam kaliniui, apie kurį tardytojai neturi tikrų įrodymų. Tačiau aš žinojau, kiek esu išduotas ir ką lengvai jie patikrins. Matydavau iš tardymo grįžtančius kalinius, kurie negalėdavo ne tik atsisėsti, bet ir stovėti; naktį galėdavo atsigulti tik ant pilvo. Todėl nuolat rūpinausi ne tik gerai atsiminti jau duotus parodymus, bet ir numatyti būsimus tardytojo klausimus. Tokia nuolatinė dvasinė įtampa mane po maždaug mėnesio jau buvo visiškai išsekinusi. Iš visos širdies troškau ir meldžiau Dievą mirties.

Vieną kartą į tardytojo kabinetą atėjo man nematytas asmuo civiliais drabužiais. Tardytojas Selezniovas man paaiškino, jog tai esąs Panevėžio Saugumo viršininkas

draugas Bogomolovas. Aš būsiąs greitai perduotas jo žinion. Patarė, kad būčiau jam atviresnis ir nuoširdesnis, negu buvau jam. Paminėtas asmuo priėjo prie manęs, atidžiai apžiūrėjo jį sudominusias dvi raides „V“, išsiuvinėtas mano apatiniuose marškiniuose (viršutinių neturėjau) ir pasiteiravo, ar anuomet pasaloje, kai buvo nukautas kap. Pucevičius, aš nebuvau sužeistas, o jei ne, tai kodėl aš atsitraukdamas dažnai parkrisdavęs ant žemės. Atsakiau, kad atsigulti ant žemės, raketoms šviečiant, reikalauja kario savigynos taisyklė. „Nepribaigėm tavęs, nes manėme, kad esi sunkiai sužeistas ir norėjome paimti gyvą. Apgavai mus“, – paaiškino tardytojo svečias.

Kamerose tarp kalinių bent vienas būdavo tardytojo informatorius – „netikras“ kalinys. Paprastai jis labai domėdavosi kitų kalinių istorijomis. Kameros draugams buvo galima sakyti apie save tik tiek, kiek esi sakęs tardytojui. Tokiu informatoriumi esant įtariau kameros „ateistą“.

1947 m. gruodžio 19 d. man pranešė, kad esu perkeliamas kitur. Išvedę iš kameros mano rankas surišo stora viela, ant pečių užmetė paltuką taip, kad nesimatytų surištų rankų ir du sargybiniai iš šonų pėsčiomis nusivedė mane į geležinkelio stotį. Ten įsodino į keleivinio vagono atskirą skyrių. Pagalvojau, kad veš į Panevėžį, tačiau vėlai vakare sargybiniai išlaipino mane Radviliškyje, nuvedė į Saugumo įstaigą ir perdavė vietiniams enkavėdistams. Mano rankos buvo neįsivaizduojamai sutinusios ir sušalusios. Radviliškiečiai gerokai pavargo, kol atraizgė bene šešių milimetrų vielą.

Kas yra sėdėjęs Kauno Saugumo izoliatoriuje, žino, kad iš ten pabėgti praktiškai neįmanoma. Nebent bėglys labai gerai žinotų tų gražių rūmų vidaus planą, esamą tvarką ir bandytų bėgti iš tardytojo kabineto, įveikęs tardytoją ir sargybinį. Tačiau ištrūkti iš anuometinės Radviliškio areštinės viskam pasiryžusiam kaliniui nebuvo jau taip sunku.

PABĖGIMAS IR SLAPSTYMASIS

Pirmoji mano nelaisvės diena Radviliškyje buvo šeštadienis, nedarbo diena. Visą dieną atidžiai stebėjau savo naująją aplinką, sargybos dydį, pamainų keitimosi laiką ir kitas smulkmenas. Pasiryžau bėgti ateinančią naktį. Stebimasis langelis kameros duryse buvo toks mažas, kad maistą ir vandenį sargybinis galėdavo paduoti tik pradaręs duris. Tas faktas nulėmė mano pabėgimo sėkmę. Naktis į gruodžio 21-ąją buvo bemiegė. Apie vidurnaktį išgirdau, kaip pasikeitė sargybos pamaina ir kaip netrukus vienas iš dviejų sargybinių paprašė savo kolegos jį paleisti porai valandų, nes jo laukianti mergužėlė. Dar kiek palaukęs ir iš garsų įsitikinęs, kad sargybinėje, tai yra patalpoje prieš mano kameros duris, liko tik vienas sargybinis, pradėjau daužyti kameros duris ir mirštančiojo balsu švokšti, kad man paduotų vandens, nes pasidarė labai blogai. Sargybiniui pravėrus duris, aš staigiu judesiu jas visai atidariau ir kumščiu, kuris per dieną nuo ištinimo buvo atsileidęs, smogiau jam į pasmakrę, į vadinamąjį Adomo obuolį. Tokio smūgio mane buvo išmokęs draugas Juozas Abromaitis, kuris vokiečių okupacijos metais juo pasinaudojo ir ištrūko iš tuomet jį areštavusio vokiečio žandaro. Nuo tokio smūgio žmogus keletui akimirkų netenka orientacijos. Taip atsitiko ir šiam sargybiniui: jis sugargaliavo ir pats iškėlė rankas į šalis. Be jokio pasipriešinimo nukabinau nuo jo peties automatinį šautuvą ir tuojau atsidūriau areštinės kieme. Mano nuginkluotas sargybinis pradėjo nežmonišku balsu šaukti, kai aš jau bėgau per gretimo namo kiemą. Bėgti iš miestelio per kiemus buvo lengva, niekur neužtikau tvora aptverto kiemo. Tačiau tuojau už miestelio manęs laukė nenumatyti sunkumai. Lauke buvo apie 26 laipsniai šalčio, o visiškai neįšalęs žemės paviršius padengtas storu puraus sniego sluoksniu. Ką daryti? Buvo aišku, kad bėgant bet kokiu keliu mane bematant pavys ir pagaus. Bėgant ne keliu, o per lygų, purų sniegą, batai klimpo į apačioje nesušalusią dirvą, arba į pelkėtą Radviliškio pievą, sniege palikdami ryškų bėglio pėdsaką.

Tuo metu miestelyje pradėjo kaukti pavojaus sirenos. Gyventojų namų languose sužibo žiburiai. Nepaisant to, paklausiau savo proto ir grįžau prie miestelio pakraštyje esančio namo. Reikėjo ištirti, ar ten nebus kokios galimybės rasti prieglaudą ir pasislėpti. Namų šeimininką prikėliau, stipriai barbendamas į langą. Su manimi žmogus sutiko kalbėtis tik pro atidarytą orlaidės langelį. Šaltą žiemos naktį aš, vienplaukis, apsirengęs tik plonu švarkeliu ant apatinių marškinių, turėjau jam atrodyti kaip tikras, bet ginkluotas valkata, jeigu jau ne partizanas. Pamelavau, kad esu „liaudies gynėjas“ (kitaip tariant, stribas), buvau užpultas banditų (taip bolševikai vadino partizanus) ir nuo jų pabėgęs. Paklausiau, ar nerasčiau čia kur pasislėpti, gauti pirštines ir truputį maisto. Žmogus pro orlaidę padavė man truputį duonos su sviestu, didelį svogūną ir vieną purviną, bet sausą kumštinę pirštinę. Iš baimės drebančiu balsu pradėjo įtikinėti mane, kad antros pirštinės tikrai nerandąs, o čia pasilikti man esą labai nesaugu. Supratau, kad jis manęs nelaiko „liaudies gynėju“. Padėkojau, dar paklausiau, kurioje pusėje Šiauliai ir, prisidengęs ūkiniu priestatėliu, patraukiau į priešingą pusę, kur buvo geležinkelio linija, mano tėviškė ir Liaudiškių giria. Nusprendžiau, kad pabėgti bus saugiausia einant geležinkelininkų išmindžiota geležinkelio linija, o priėjus mažą Linkaičių stotelę, savininkui nežinant, įsmukti į kokį ūkinį pastatėlį su gyvulių pašaru ir, sulaukus kito vakaro, pasiekti gerai žinomą partizanų ryšio vietą Liaudiškiuose. Tokį nakvynės būdą buvau ne kartą išbandęs partizanaudamas.

Taigi nusikapstęs iki geležinkelio, skuodžiau Linkaičių link. Atrodė, kad tokią šaltą naktį pakeliui nesutiksiu nieko. Tačiau, deja, netrukus sutikau jauną čigonėlę, einančią kaip tik link Radviliškio. Per petį parištoje skaroje nešėsi šiltai suvyniotą kūdikį. Ką man daryti, kaip pasielgti? Prasilenkti nieko nepasakius? Ką ji darys, nuėjusi į Radviliškį, kur su tokiu triukšmu ieškomas pabėgęs kalinys? Prigąsdinti, kad tylėtų? Nusprendžiau kiek kitaip.

– Gerbiamoji, – kreipiausi į ją, – turbūt matai, kad esu žmogus, patekęs į nelaimę. Ar sutinki Radviliškyje niekam nepasakyti, kad buvai mane čia sutikusi?

– Nepasakysiu, panys, tikrai nepasakysiu!

Moteriškė aiškiai jautėsi labai nepatogiai, tačiau balsas skambėjo labai nuoširdžiai.

– Tuomet telaimina tave Dievas, gražioji čigonaite, o Tavo kūdikis teužauga toks pat gražus, kaip ir tu pati!

Toji čigonaitė tikrai manęs neišdavė. Jei ji Radviliškyje būtų tik prasitarusi apie mūsų susitikimą, Linkaičių stotelėje manęs jau būtų laukęs enkavėdistų būrys, nes šalia stotelės buvo miškelis, kuriame veikė gerai saugoma sovietų Rusijos amunicijos gamykla. Geležinkelio stotelė nepriklausė tos gamyklos teritorijai ir buvo atvira civiliams gyventojams.

Toliau iki pat Linkaičių nebesutikau nieko. Stotelės kieme nebuvo matyti nė gyvos dvasios. Pro stotelės langą matėsi ant stalo užsikniaubusio ir, matyt, snaudžiančio budėtojo su raudona kepure figūra. Visai netoli pastato buvo keturkampė, į viršų smailėjanti šieno kupeta, sutvirtinta keturiais statramsčiais ir viršuje uždengtu stogeliu. Aplink ją buvo daugelio žmonių sumindžiotas sniegas. Įsitikinęs, kad manęs niekas nemato, greitai užsiropščiau ant kupetos viršaus ir stačiomis įsikasiau į šieną. Šonuose pasidariau mažytes stebėjimo angeles ir pradėjau nuožmią kovą su šalčiu ir kosuliu. Lengviau buvo nugalėti kosulį, trinant gomurį svogūnų laiškais su sviestu. Sunkiausia buvo išgelbėti kojas nuo visiško nušalimo. Teko nusiauti peršlapusius batus ir kojines, o kojas slėpti nuleistose kelnėse. Nepaisant to, kartais pajusdavau, kad kojų pirštams nebešalta. Žinojau, ką tai reiškia. Tekdavo susirietus rankomis jas masažuoti tol, kol vėl juose imdavau jausti skausmą ir šaltį. Masažą tekdavo dažnai pertraukinėti dėl mėšlungio. Taip prasikamavau visą likusią nakties dalį bei visą kitą dieną, kuri tuo metų laiku, ačiū Dievui, buvo neilga.

Dienai išaušus pro stebėjimo angeles mačiau geležinkeliu Šeduvos kryptimi nueinantį enkavėdistų patrulį su dideliu šunimi. Tačiau didžiausias pavojus kilo tuomet, kai, matyt, to šieno savininkė lenktomis šakėmis pradėjo traukti žemyn nuo mano galvos šieną ir krauti į savo naščius, o su ja atbėgęs šunelis tarsi pasiutęs pradėjo loti, aiškiai užuosdamas mane tame šiene.

– Matyt, kur nors yra šeškas, – murmėjo moteriškė ir liepė šuneliui liautis zaunijus. Tačiau kai tas šunelis po kelių perspėjimų vis tiek nesiliovė, ji taip stipriai jam spyrė, kad šis tuojau gailiai kiauksėdamas nubėgo šalin.

Išaušusi diena buvo 1947 m. gruodžio 21 d., paskutinis Advento sekmadienis. Nors be paliovos teko kovoti su šalčiu, jaučiau, kad mano pabėgimas bus pasisekęs. Iš mano slėptuvės į rytų pusę matėsi geležinkelio atšaka. Viena geležinkelio linija ėjo tiesiai į Šeduvą ir Panevėžį. Ta kryptis turėjo labiausiai dominti mane gaudančiuosius, nes buvau šeduvietis. Kita linija atsišakojo dešinėn ir palei Liaudiškių girią ėjo Baisogalos, Jonavos link. Sulaukęs vakaro tamsos, apleidau savo slėptuvę ir nudrožiau kaip tik ta kryptimi, nes prie Liaudiškių buvo pati geriausia partizanų ryšio vieta – ryšininkės Staselės Česnakaitės-Bernotienės-Angeliuko ir jos brolio partizano Kaziuko-Pavasarėlio tėviškė. Tos dienos didelis šaltis turėjo ir savo gerąją pusę. Niekas nenorėjo be ypatingo reikalo būti ore. Todėl be ypatingų nuotykių pasiekiau Gimbogalos stotelę. Pro ją nepastebėtam

Vytauto Vaitiekūno sodybos klėtis (kairėje) ir sena daržinė, kurioje 1944 m. buvo Žaliosios rinktinės pirmojo partizanų būrelio štabas, kuriam vadovavo kap. Izidorius Pucevičius. Žilionys, Šeduvos (Panevėžio) apylinkės. Apie 1969. Nuotrauka iš autoriaus archyvo

praeiti padėjo nuo Kauno ar Vilniaus pusės atvykęs prekinis traukinys. Toliau jokių kliūčių iki Angeliuko nebebuvo, o ten jau žinojau, į kokį langą ir kaip pasibelsti. Česnakų sodyboje visi žinojo apie mano suėmimą ir dėl to buvo labai susirūpinę. Todėl dabar, netikėtai pamatę mane laisvą ir net ginkluotą, labai apsidžiaugė. Tuojau davė šilčiau apsirengti ir šiltai apsiauti. Siūlė valgyti ir gerti, bet aš norėjau tik šilumos, šilumos ir dar šilumos. Po to man parodė labai gudriai krosnyje įrengtą Pavasarėlio slėptuvę-bunkerį. Taigi galėjau ramiai šildytis ir ilsėtis. Kitą dieną kitas mūsų ryšininkas, Petras Banaitis, atnešė mano 9 mm pistoletą ir granatas, kurias buvau palikęs jam pasaugoti, kai vykau gydytis į Pagryžuvį pas jėzuitus.

Tačiau, nepaisant didelio džiaugsmo ir laimės dėl pabėgimo, greitai paaiškėjo, kad sergu kažkokia liga. Buvau išbadėjęs ir sulysęs, tačiau nebeturėjau apetito. Ką nors stipresnio užvalgęs, viską išvemdavau. Staigiai pajudinus galvą, kildavo nepakenčiami galvos skausmai. Visiems atrodė, kad man reikia nedelsiant gydytojo pagalbos, bet ten rasti tokį patikimą gydytoją, sutinkantį vykti pas sergantį partizaną ir pabėgusį kalinį, nebuvo jokios galimybės. Pasiryžau grįžti Kaunan ir ten ieškoti medicininės pagalbos. Pinigais sušelpė netoliese mokytojavęs mokslo draugas Vladas Rimkevičius.

Vytautas Vaitiekūnas su dukromis prie buvusios štabavietės likučių. Žilionys, Šeduvos (Panevėžio) apylinkės. Apie 1968. Nuotrauka iš autoriaus archyvo

Jokių asmens dokumentų nebeturėjau. Vietoj jų turėjau pistoletą ir granatas. Keliaudamas traukiniu ir eidamas Kauno gatvėmis pas svainio Petro Balso brolį Joną, gyvenantį Šančiuose, vaidinau raišą nuskurdėlį su viena aiškiai trumpesne koja. Kitą vakarą nuvykau pas ŽR ryšininką Kęstutį Žitkų, kuris tuo metu gyveno visai netoli Jėzuitų namų ir bažnyčios. 1948 m. sausio 5 d. rytą, dar neišaušus, apsilankiau pas Jėzuitų namų valdytoją, kunigą tėvą Jurgį Smilgevičių SJ. Su juo buvau pažįstamas nuo praėjusių metų viešnagės Pagryžuvyje. Priėmė mane su nuoširdžiu dėmesiu. Sužinojęs mano vargus, tuojau parašė rekomendacinį laiškelį ir pasiuntė pas jų vienuolius aptarnaujantį gydytoją p. Minelgą. Taip pat pasiūlė ateityje naudotis jų biblioteka, kurią bolševikai jau buvo numatę sekvestruoti.

Gydytojas Minelga nesvyruodamas diagnozavo man piktybinę anemijos formą (*anaemia perniciosa*), kuri, anot jo, esanti nesunkiai pagydoma, tačiau nesigydant visuomet baigiasi mirtimi. Galvos skausmai atsiradę todėl, kad kraujas nebesugebąs galvos smegenų aprūpinti deguonimi. Prirašė vartoti kepenų ekstraktus, o jų negaunant, valgyti šviežias, tik truputį apvirtas gyvulių kepenis. Valgyti dažnai, bet po nedaug ir lengvai virškinamus valgius. Žodžiu, maitintis taip, kaip anuomet Kaune vargu ar daug kas išgalėjo. Nepasitvirtino tiktai jo optimistinė prognozė, jog toji piktybinės anemijos forma esanti „nesunkiai pagydoma“. Daug vėliau paaiškėjo, kad ji vis dėlto yra nepagydoma, o tik apgydoma. Iki pat šios dienos prieš jos recidyvą reguliariai turiu daryti vitamino B12 injekcijas. Taigi tą ligą įgijau tardomajame komunistiniame rusų kalėjime!

Ką tokioje būklėje galėjau toliau daryti? Kur gydytis? Svainio Petro broliui Jonui rekomendavus, ilgalaikį prieglobstį suteikė, maitino ir mano gydymu rūpinosi Ksavera ir Aleksas Kaluževičiai, gyvenę Vokiečių g. 62 ar 82. Tai buvo labai drąsūs žmonės, dideli Lietuvos patriotai. Savo bute jie leido įsirengti slėptuvę ir lankytis patikimiausiems ŽR ryšininkams. Truputį vėliau tokį pat prieglobstį jie suteikė ir kitam nuo arešto slapstytis priverstam mano draugui, pirmosios mūsų partizanų grupės nariui Jonui Džiugui. Taip prasidėjo mano aštuonerių metų priverstinės „atostogos“. Jas panaudojau gydydamasis ir rūpestingai sekdamas pasaulinės politikos raidą bei per Angeliuką bei Pavasarėlį informuodamas miške likusius likimo brolius. Visą kitą laiką panaudojau mane labiausiai dominusioms privačioms filosofijos bei teologijos studijoms. Iš likviduojamos jėzuitų bibliotekos gaudavau labai geros literatūros. Beveik visos knygos buvo vokiečių kalba, kurią mokėjau. Tarpininkaudavo tuometinis klierikas, jau Nepriklauso-

mybės metais Panevėžio Švč. Trejybės bažnyčios rektorius kanauninkas Bronius Antanaitis ir studentai, buvę mokslo draugai: Albertas Pečiukėnas, Viktoras Kriuklis ir kai kurie kiti. Mane ir taip pat Kaune gyvenusią ŽR trečiojo vado Vytauto Česnakavičiaus-Valo-Daujoto motiną Ievą Lubickaitę-Česnakavičienę irgi labai rėmė Magdelena Lubickienė, jos sesuo Blinstrubienė, gyvenusios Spynų g. 2, taip pat Viktoro ir Joanos Micpovilių šeima. Magdelena Lubickienė buvo partizano, žuvusio 1945 m. Ažagų miške, Apolinaro Lubicko-Vaznonio motina. Jos vyras Antanas Lubickas žuvo Sibiro kalėjime. Tuo metu mane taip pat parėmė mano dėdė (už mane porą metų jaunesnis) Stasys Eidžiūnas ir jo vyresnis brolis Vytautas.

Būti geram ir daryti gerus darbus ribotą laiką nėra pernelyg sunku, tačiau tą patį daryti ilgą, neribotą laiką – daug sunkiau. Netruko prabėgti pora metų bestiprinant sveikatą, beskaitant filosofinę ir teologinę literatūrą ir sekant BBC perduodamas žinias. Pamažu pastebėjau, kad mano tenykštė aplinka pasidarė panaši į Juozapo pas egiptietį Potifarą. Pajutau būtinybę keisti aplinką. Tuo metu sužinojau, kad Emilija Antanaitytė iš Panevėžio laikų neseniai pradėjo dirbti Raudonojo Kryžiaus sanatorijoje medicinos seserimi ir gyvena čia pat, Panemunėje. Vieną vakarą apsilankiau pas ją ir pamačiau, kad mudviejų patriotinės pažiūros bei jausmai iš anksčiau yra išlikę tapatūs, nepakitę, o mano asmens pavojais dalytis ji nebijo. Emilijos pusbrolis, tuomet dar jaunutis kunigėlis Bronius Antanaitis, gavęs reikiamus įgaliojimus iš vyskupijos valdytojo, mus slaptai sutuokė 1950 m. birželio 9 d. Mano santuokos faktas buvo slepiamas iki pat 1956 m. Taigi naujoje šeimoje aš dar gerus penkerius metus išbuvau nelegalus ir ginkluotas asmuo. Tolesnis, pilnas nuolatinių pavojų mano gyvenimas jau buvo glaudžiai susietas su Emilijos, jos motinos Marijos ir sesers Danutės gyvenimais. Visi žinojo, kad sovietų represinių struktūrų organų užtiktas, gyvas nepasiduosiu. Todėl visi buvo pasiruošę tapti priešo aukomis. Tais sunkiais pokario metais, kai maisto nepakakdavo legaliems asmenims, mano šeimos moterys turėjo pamaitinti dar ir mane. Anuometinį tokios didelės įtampos gyvenimą nepalaužtiems ištverti mums padėjo mūsų gilus tikėjimas, pamaldumas į Švč. Mergelę Mariją ir absoliuti abstinencija.

Po kurio laiko prasidėjo Emilijos buto kratos. Buvo ieškoma neregistruotų asmenų. Kaimynės, matyt, negalėjo suprasti taip uždarai ir santūriai gyvenančios šeimos. Nei išgėrimų, nei kavalierių! Trys butų pakeitimai Kaune situacijos nepagerino. Nutarėme persikelti į kitą miestą, pasinaudojant Sveikatos apsaugos ministerijos paskelbtu kvietimu. Jame buvo skelbiama, kad medicinos darbuotojas, iš Kauno persikeldamas dirbti į rajoninį miestą, ten įgyja teisę be eilės gauti valstybinį butą. Todėl Emilija 1954 m. persikėlė dirbti į Kėdainių rajoninę ligoninę, o aš išvykau Žagarėn ir ten slapsčiausi pas brolį Joną. Prie jo glaudėsi ir savo namų netekusi mūsų motina. Ten būdamas aš jį išmokiau fotografijos pagrindų ir paskatinau dirbti fotografu rajono Pramonės kombinate. Visus foto laboratorinius darbus aš dariau mažame jo kambarėlyje. Jonas portretinių nuotraukų, žinoma, nesugebėjo daryti, bet gerai fotografuodavo reklaminiams stendams kolchozų mechanizatorių darbus su mechanizmais ir gerai vykdydavo kombinato uždėtą finansinį planą.

LEGALAUS GYVENIMO „PYRAGAI“

Taigi pabėgęs iš įkalinimo 1947 m. gruodžio 20 d., nelegaliai išgyvenau dar beveik aštuonerius metus. 1953 m. pradžioje partizaninis ginkluotas pasipriešinimas jau buvo pasibaigęs. Mano slapstymasis su ginklu tapo beprasmis. Visa mūsų šeima labai nukentėjo. Tėvas mirė 1946 m., tuojau po brutalaus tardymo, nes sirgo sunkia širdies liga. Jį tardydami enkavėdistai laikė mano motinos burnon įkištą pistoletą, grasindami ją nušauti, jei jis nepasakys jiems, kur yra abu jo sūnūs – „banditai“. Motinai nervinė įtampa dar padidėjo, kai sužinojo esanti įtraukta į Sibiran tremiamųjų sąrašus. Todėl ji pabėgo iš namų, suspėjusi pasiimti tik rožančių ir ryšulėlį su būtiniausiais daiktais. Po to slapstėsi, dirbdama pas drąsesnius gailestingus žmones. Pradžioje kartu su tėvais gyvenusi sesuo Elena taip pat skubiai turėjo bėgti iš namų, kai jos vyrą Praną Parojų vienas Šeduvos stribas gatvėje atpažino kaip aktyvų 1941 m. sukilėlį Troškūnuose. Pranui pavyko išmušti stribui pistoletą iš rankų ir pabėgti į Žemaitiją, kur toliau gyveno pasikeitęs pavardę. Dar dvi mano seserys su vyrais ir vaikais 1944 m. pasitraukė į Vakarus. Mano tėviškės nameliai buvo sulyginti su žeme. Kad mano tolesnis nelegalus gyvenimas tikrai nebetikslingas, galutinai įsitikinau 1955 m. rudenį, kai Ženevoje JAV prezidentas Dwightas Eisenhoweris pasibučiavo su Nikita Chruščiovu (tiesiogine ir perkeltine prasme). Po šio įvykio man asmeniškai nebeliko abejonių, kad sovietų okupacija Lietuvoje tęsis dar ilgai. Todėl nutariau pasinaudoti Sovietų Sąjungos Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo 1955 m. rugsėjo 17 d. paskelbtu amnestijos įsaku.

Legalizuoti savo asmens padėtį be šio politinio motyvo buvo dar ir moralinis. Kaip dabar matyti iš mano bylos, man pabėgus iš įkalinimo ir nuginklavus sargybinį, Saugumas paskelbė respublikinę paiešką. Susidarė didelis pavojus mano giminėms, draugams, ryšininkams ir rėmėjams. Pas juos buvo daromos kratos, o jie patys tardomi, gąsdinami ir nuolat sekami. Viena mano rėmėja, politkalinio našlė ir žuvusio partizano motina pakartotinų tardymų neišlaikė ir, nenorėdama pakenkti likusių dviejų vaikų ateičiai, prieš miegą išgėrė 30 liuminalio tablečių ir nebeatsibudo. Tas įvykis mane

labai sukrėtė. Supratau, kad nebeprivalau rizikuoti mane remiančiųjų likimais. Todėl 1955 m. lapkričio 12 d. su žmona Emilija nuvykau į Vilnių ir prisistačiau Saugumo komitetui. Aš ten prisipažinau, kad pabėgęs iš įkalinimo gyvenau tik pas ją, o ji tą patvirtino. Tokiu būdu nebuvo išduotas nė vienas gyvas ryšininkas ar rėmėjas. Taigi atkrito klausimai, kur aš per tokį ilgą laiką slapsčiausi, kur turėjau bunkerį ir kas mane aprūpino maistu bei apranga. O kad ji pati nebūtų baudžiama už „nusikaltėlio“ slėpimą, legalizuojantis dalyvavo kartu. Legalizacijos metu nieko neišdaviau, niekam nepakenkiau, ginklo priešui neatidaviau ir todėl partizano priesaikos jokia prasme nesulaužiau!

Po legalizacijos buvau labai šiurkščiai verčiamas dirbti KGB agentu ir tokiu būdu atsiteisti „tėvynei“ už savo „nusikaltimus“. KGB ant manęs išbandė ne tik savo botagą, bet ir viliones. Siūlė net vidurinės mokyklos direktoriaus postą. Jų akimis buvau labai geras kandidatas „darbuotis“ tarp kunigijos: buvau drąsus (pabėgdamas nuginklavau sargybinį), absoliutus abstinentas ir gerai išmaniau konspiraciją (per 8 metus nebuvau pagautas), buvau ištikimas ir neišdaviau nė vieno savo rėmėjo (išskyrus žmoną) ar ryšininko. Greta savo pagrindinių pareigų partizanaujant, aš dar buvau jiems žinomas ir kaip „karo kapelionas“, nes stovyklose vadovaudavau vakaro maldoms pagal Lietuvos kariuomenės paprotį ir turėjau daug ryšių ir pažinčių kunigijoje; turėjau du dėdes (tėvo brolius) kunigus, buvau veiklus ateitininkas Panevėžio vyrų gimnazijoje.

Griežtai atsisakiau. Tvirtinau, jog jokio slapto darbo negaliu dirbti, nes mano nervų sistema labai iširusi: miegodamas kalbu ir atsakinėju į žmonos klausimus. Dėl to kalta skaudi tardymų patirtis Kauno Saugumo kalėjime, sumušimai ir traumos, dėl to atsiradusios smegenų ir širdies ligos.

Dirbti agentu mane vertė ne tik tuometinis Saugumo komiteto Kėdainių skyriaus viršininkas Lesickas. Iš Vilniaus atvažiuodavo toks storu sprandu civiliais rūbais vilkintis saugumietis, kurį Lesickas vadindavo „draugu zamministru“. Buvo žiemos metas. Lesickas pakartotinius apsilankymus jo kabinete paskirdavo jau tamsiu paros metu. Jei gatvėje būtų sulaikę milicijos pareigūnai, aš neturėjau teisės jiems parodyti Vilniuje išduotos legalizacijos pažymos. Tokiu atveju privalėjau jiems pasakyti, kad dokumentai laikinai yra pas milicijos viršininką. Tų nurodymų nesilaikydavau. Vaidindavau nesuprantąs jų tikslo. Atvykdavau dar nesutemus ir teisindavausi, kad dėl ligos tamsoje blogai jaučiuosi. Galop jie suprato, kad manęs nepavyks palaužti, įsakė parašyti gyvenimo aprašymą ir jame atsakyti į jų nurodytus klausimus. Supratau, kad jie nori dabar mano parašytą partizaninės veiklos aprašymą palyginti su ankstesniais tardymo protokolais. Tame aprašyme iš visų jėgų stengiausi apginti dar gyvą motiną, seserį Eleną ir brolį Joną, buvusį partizaną Šalną, gyvenantį su suklastotais dokumentais. Jo slapyvardį priskyriau sau ir nesidrovėdamas melavau, jog nesu girdėjęs, kad brolis būtų buvęs partizanas (t. I, l. 72). Nurodžiau tik tuos pažįstamus partizanus, kuriuos žinojau tikrai žuvus. Kiek įmanydamas slėpiau buvusių žinomesnių partizanų būrių vadus, vadovavimą priskirdamas žuvusiam eiliniam partizanui. Pavyzdžiui, drąsa pasižymėjusio Virpšos būrį vadinau Kerpės grupe, nors tokios grupės visai nebuvo. Susipažinęs su mano raštu, vilniškis „zamministras“ mane išvadino „begėdišku melagiu“, „veidmainiu“, „žmonijos išgama“, kurį jis dar sutrinsiąs kaip „dvokiančią kirmėlę“. Ir išvijo iš Lesicko kabineto. Vėliau jo nebemačiau.

Tuo metu Kėdainiuose milicija, prokuratūra ir KGB skyrius buvo tame pačiame name. Pirmosios dvi įstaigos buvo pirmame, o KGB – antrame aukšte. Kai po paskutinio pokalbio antrame aukšte ėjau laukan, pirmojo aukšto koridoriuje mane sustabdė milicijos skyriaus viršininkas, pavarde, rodos, Vaicekauskas. Šypsodamasis pasiteiravo, kokia mano sveikata ir priminė, kad Pasų stalo viršininkui dokumentuose dėl paso man nenaudinga pateikti Saugumo išduotą legalizacijos pažymą, nes tuomet pase tai bus pažymėta ir aš niekur negausiąs darbo. Labai maloniai nustebau. Patarimu pasinaudojau, nors pasų stalo viršininkas labai ilgai dėl to uždelsė išduoti man pasą. Tą pažymą tebeturiu ir dabar. Ir dabar nežinau, kas paskatino milicijos viršininką taip draugiškai man patarti. Tuo metu buvo Chruščiovo įvestas politinio „atšilimo“ laikotarpis, o prieš tai pradėta vykdyti Berijos „lenininė tautybių politika“ ir milicijos skyrių viršininkai rusai pakeisti lietuvių kilmės asmenimis. O gal tai Vaicekausko paslauga už tai, kad nesutikau tapti agentu?

Toliau manimi „rūpinosi“ Lesickas ir jo pavaldinys Abrasimovas. Iš mano baudžiamosios bylos matyti, kad buvo oficialus Vilniaus KGB nurodymas tikrinti visą mano gaunamą bei siunčiamą korespondenciją. Mane sekti buvo pavesta net keliems agentams: „Pranui“, „Tadui“, „Donskajai“ ir kitiems. Trys agentai prisipažino man pačiam, kad jiems pavesta rinkti žinias apie mane ir patarė saugotis galimų provokacijų.

Pastovesnį darbą pavyko gauti tik naujai įkurtoje Panevėžio Autotransporto kontoroje, kai ji Kėdainiuose atidarė savo filialą. Ten buvo reikalingas dar vienas kasininkas-dispečeris. Nuvykau į Panevėžį pas rusą direktorių, kuris į mano prašymą atsakė, jog galės priimti, jei pristatysiu kokios nors „tarybinės“ organizacijos rekomendaciją-charakteristiką. Tačiau ją gauti nebuvo nė mažiausios vilties. Prisiminęs kreipiausi į svainio Stasio Janušonio pusbrolį Vincą Kuncę, kuris tuo metu buvo Panevėžio Pramkombinato direktorius. Rusas direktorius patikėjo Vinco žodine rekomendacija ir buvau priimtas Kėdainių autobusų stoties kasinin-

ku-dispečeriu. Ten kurį laiką dirbome dviese. Kita kasininkė-dispečerė buvo ponia Anelė Preikšienė. Tai buvo nuostabiai gera ir maloni moteriškė. Tikras angelas, o ne žmogus. Greitai susipažinau su visa jos lietuviška ir katalikiška šeima. Atitiko kirvis kotą. Užsimezgė tvirta dvasinė draugystė, kuri nenutrūko iki pat jos ir jos vyro Vlado mirties. Dirbant autobusų stotyje teko dar kartą susitikti su KGB agentu Remeikiu, kuris užėjo į stotį užsisakyti taksi paslaugos. Abu atpažinome vienas kitą iš pirmo žvilgsnio, bet nuvaidinome esą nepažįstami.

Po poros metų, ministerijos patvarkymu, Kėdainių autobusų stotis su visais darbuotojais ir esamu autotransportu tapome pavaldūs Kėdainių Kelių statybos ir remonto valdybai. Jos viršininkas buvo geras žmogus Antanas Vilčinskas, kilęs nuo Veiverių. Jo dėka buvau perkeltas iš labai viešo darbo autobusų stotyje į Kelių statybai priklausančią bitumo bazę techniku-laborantu. Ten išdirbau iki pat persikeliant į Kauną 1974 m. Valdyboje mano politine „priežiūra“ labiausiai rūpinosi kadrų inspektorė Valerija Rožkina. Nieko nepadarysi, kadrų inspektoriai turėjo kartu būti ir KGB bendradarbiai. Tačiau visas inžinerinis valdybos personalas man buvo draugiškas.

1971 m. spalio pradžioje vėl buvau iškviestas į Vilniaus Saugumo komitetą, kur man pareiškė, kad mano baudžiamoji byla už partizaninę veiklą esanti atnaujinta, nes 1955 m. amnestija man buvusi neteisingai pritaikyta. Mane tardė KGB vyr. tardytojas kapitonas Vytautas Urbonas. Jis man citavo kelių kartu su manimi buvusių, bet vėliau į nelaisvę patekusių partizanų užprotokoluotus parodymus, kad esu kartu su jais dalyvavęs susišaudymuose, kur žuvę ir „tarybinių“ karių, ir civilių. Tuomet maniau, kad citatos galėjusios būti ir suklastotos, norint mane išprovokuoti, arba išgautos kankinant tardomuosius. Dabar, turėdamas visą tos atnaujintos bylos kopiją, matau, kad kai kurie mano bendražygiai, ypač su menkesniu išsilavinimu, tikrai savo tardytojams yra beveik viską išdavę. Be abejo, tai jie padarė kankinami arba grasinami kankinimais.

Jonas ir Vytautas Vaitiekūnai, buvę Žaliosios rinktinės partizanai. 1989. Nuotrauka iš autoriaus archyvo

Jau po pirmojo tardymo supratau, kad tardytojui įrodžius bent vieną faktą, kad nuo mano rankos žuvo ne tik civilis asmuo, bet ir į mane šaudęs ginkluotas enkavėdistas ar stribas, su man suteikta 1955 m. amnestija teks atsisveikinti. Viską griežtai neigiau, tvirtindamas, kad dirbau tik informacinį darbą, dėl to buvau net pravardžiuojamas „propagandos ministru“ ir plačiai žinomas tarp partizanų ir ryšininkų. Kas sako kitaip – tie meluoja arba yra suklaidinti. Sunkiausia man buvo paneigti, kad kapitono Pucevičiaus-Radvilos žūties metu nenušoviau keturių „tarybinių“ karių. Perpykęs tardytojas vis grįždavo prie to paties klausimo. Kadangi kapitonas buvo raitas, todėl iš karto buvo nukautas, kad su arkliu nepabėgtų. Joks teisėjas, girdi, nepatikės, kad juos nukovė negyvas kapitonas. Atsikirsdavau, jog tardytojo turimos žinios esančios labai senos ir netikslios. Juos kapitonas galėjęs nukauti dar būdamas tik sužeistas.

Po kelių varginančių tardymų nusprendžiau, kad verta pasiruošti pačiam blogiausiam. Su sveikata visą pastarąjį laiką turėjau visokių problemų, tačiau ligos istorijos lapuose jos neatsispindėjo. Žmona dirbo ligoninėje, o ligoninės gydytojai buvo mums labai draugiški ir teikdavo medicininę pagalbą be jokios registracijos ir eilės. Ypač mus remdavo ir visą šeimą gydydavo garsi Kėdainių gydytoja pediatrė Teklė Bružaitė ir ligoninės vyr. gydytojo žmona Elenutė Šinkūnienė. Pastaroji tąkart nepabūgo tolimos kelionės ir perspėjo vieną mano liudytoją. Taigi dabar, kai vėl iškilo kalėjimo grėsmė, buvo labai pravartu, kad teismo metu turėčiau ligoninės pažymą apie sveikatos būklę. Tačiau kai Saugumas man atnaujino bylą, visi mano ir žmonos bendradarbiai, tai žinodami ir vengdami KGB šmėklos, pasidarė santūresni. Vis dėlto jaučiau, kad Kėdainių ligoninės chirurginio skyriaus vedėjas Juozas Stankaitis yra Dievo nulipdytas iš kitokio molio. Jam atvirai paaiškinau grėsmingą savo padėtį ir paprašiau pagelbėti. Jis nedelsdamas išrašė man siuntimą į Kauno Klinikų poliklinikų neurochirurgo konsultacijai ir nepabijojo įduoti

laiškelio savo bičiuliui profesoriui Leonui Klumbiui, kuruojančiam Klinikų neurochirurginį skyrių. Buvau paguldytas į tą skyrių. Kadangi kalėjime buvau turėjęs daug galvos traumų, ten man atliko daug sudėtingų galvos tyrimų. Buvo nustatyta tokia diagnozė: *Morbus traumaticus cerebri (periodus recidualis). Gliosis et atrophia cerebri. Hydrocephalia externa et interna. Syndromum astenicum. Neuritis cochlearis bilat. Radicoalgia lumbosacralis.*

Besigydant tame skyriuje labai mane globojo ir skyriaus vedėjas gyd. Juozakas, kuriam mane rekomendavo Emilijos pusbrolis kanauninkas Bronius Antanaitis. Išvykdamas į Kauną ir po tyrimų grįžęs į Kėdainius, apie tai nedelsdamas pranešiau savo tardytojui. To reikalavo namų arešto sąlygos. Vėliau iš gydytojo Juozako sužinojau, kad po mano išvykimo pas juos į skyrių iš Vilniaus Saugumo atvyko medicinos ekspertai ir atidžiai patikrino man atliktų tyrimų dokumentus ir jų duomenis.

Tardymo dienomis savo namuose, Vilniuje, mane priglausdavo ir suteikdavo nakvynę Vilniaus Inžinerinės statybos instituto docentas, vėliau tapęs Vilniaus meru, Vytautas Jasulaitis, kurio tėvas Nepriklausomybės metais buvo Kėdainiuose artilerijos pulko vadas. 1971 m., atnaujinus mano baudžiamąją bylą, Kelių statybos ir remonto valdybos viršininkas K. Zigmantas tardymo organams nepabūgo parašyti apie mane gerą charakteristiką. Dėl to turbūt tardymo laikui man buvo uždėtas tik namų areštas ir uždrausta kontaktuoti su liudininkais.

Po kelių varginančių tardymų, 1971 m. gruodžio 24 d. (per Kūčias!) gavau oficialų pranešimą, kad mano atnaujintoji baudžiamoji byla Nr. 9475/3 yra nutraukta pagal LTSR BPK 5 str. 2 ir 4 p. ir 6 str. Kėdainių KGB ir toliau nenustojo manimi rūpintis. Kartkartėmis vis darydavo buto kratas, sakydami, kad ieško neregistruotų asmenų, nors faktiškai domėdavosi tik mano turima literatūra.

Gyvenant Kėdainiuose ir šeimoje augant keturiems vaikams, be Saugumo atsirado kitas mūsų visos šeimos priešas – sovietinė mokykla. Kėdainių II vidurinės mokyklos direktorius „draugas“ Lengvinas net per spaudą mus juodino už vaikų „antitarybinį auklėjimą ir religinį žalojimą“. Tokio viešo puolimo prieš mūsų šeimą išsigando net ir tuometinis klebonas Kleofas Jakaitis. Kad nebūtų jo bažnyčiai nemalonumų, jis įsakė procesijas tvarkančioms seselėms neleisti mūsų vaikams jose dalyvauti ir barstyti gėles prieš Švenčiausiąjį. Direktorius Lengvinas ir Saugumo viršininkas Lesickas mane atvirai perspėjo neversti vaikų lankyti bažnyčią ir grasino, jog mano „sužaloti“ vaikai negalės įstoti į jokią aukštąją mokyklą. Todėl norėdami to išvengti, dvi vyresniąsias dukras perkėlėme į Kauno V vidurinę mokyklą. Lengvinas, sužinojęs mūsų pasirinktos mokyklos adresą, pasirūpino šios mokyklos vadovybei pasiųsti neigiamas jų charakteristikas. Apie tą nemalonų jo poelgį mums pranešė tos mokyklos direktoriaus pavaduotoja, Emilijos jaunystės draugė.

Mums buvo didelė Dangaus paguoda, kad toje Kėdainių II vidurinėje mokykloje mokytojavo mano geriausias mokslo ir idėjos draugas Petras Baltuška. Jaunystės dienomis jį pravardžiuodavome Puškinu, nes rašinėdavo eilėraščius. Vėliau jam labai prigijo Kefo pravardė (Petras = Kefas = Uola). Jis buvo mano sūnaus krikštatėvis ir turbūt vienintelis praktikuojantis katalikas (žinoma tik ne Kėdainių bažnyčioje). Jo dėka mano vaikai žinojo, kad visi geri mokytojai yra tikintys, tik dėl religinio persekiojimo negali to viešai parodyti, nes tuojau netektų darbo mokykloje.

1974 m. pavyko susikeisti butais su Kauno gyventoju. Saugumo priežiūra neišnyko, tačiau diskriminacija šiek tiek sumažėjo. Kaune dirbau darbininku-remontininku ir garo katilų mašinistu-kūriku. KGB kratos vėl atsinaujino, kai mūsų vaikai įsivėlė į Romo Kalantos susideginimo minėjimus. Santykiai su sovietų valdžia dar pasunkėjo, kai sūnus Paulius pabėgo iš sovietų armijos. Stiprėjant Sąjūdžiui, įtampa atslūgo, bet labai pasunkėjo širdies liga. Baltijos kelyje su vaikais dar galėjau dalyvauti, bet jau 1990 m. pradžioje Kauno Klinikų kardiologinį skyrių pasiekiau tik sunkiai bevilkdamas kojas. Ten mane ilgokai nesėkmingai gydė, kol pagaliau nustatė, kad sergu piktybine anemija. Jėzuitų Namų gydytojas Minelga 1947 m. tą ligą man buvo nustatęs be jokių tyrimų. Savaitę pagydytas vitaminu B12, pradėjau vaikščioti be kitų pagalbos ir išvažiavau namo.

1990 m. kovo 11-ąją ir 1991 m. sausio 13-ąją praleidau ligos pririštas prie lovos. Tačiau įvykius atidžiai sekiau per televiziją ir radiją.

1996 m. kovo 4 d. Lietuvos Generalinė prokuratūra man atsiuntė raštą, kad pagal Įstatymą „Dėl asmenų, represuotų už pasipriešinimą okupaciniams režimams, teisių atstatymo“ esu nekaltas Lietuvos Respublikai ir yra atstatomos visos mano teisės.

1999 m. gegužės 20 d. LGGRTC Teisių Komisija raštu man pranešė, kad pagaliau man pripažintas *Kario savanorio statusas.*

2001 m. lapkričio 16 d. Lietuvos Respublikos Prezidento dekretu už nuopelnus kuriant ir stiprinant Lietuvos Respublikos kariuomenę buvau apdovanotas *Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių medaliu.*

The Yes Men, Pūkuotukas ir kiti ekrano „vipai“

GRAŽINA SVIDERSKYTĖ

Jei nori tapti ekrano *VIP*, t. y. labai svarbiu asmeniu televizoriuje (ne televizijoje ar kur nors kitur, nes tai – kas kita), taktika baisiai paprasta. Ją galėtume išreikšti trijų „T“ taisykle: Tiesiog Tapk Tokiu. Nebūtina tuo pat metu tapti dar kuo nors ypatingu. Neprivaloma net būti (kažkokiu) žmogumi. Pakanka įkūnyti žinią, idėją, kuri gali būti primityvi, deklaratyvi iki beprotybės, bet optimaliai subalansuota masiniam vartojimui, pavyzdžiui: aš esu politika ar kita aktualija; aš esu verslas; aš esu humoras; aš esu stiliaus ikona; pagaliau, aš esu... ekspertas.

Pastarasis variantas išduoda fantazijos stoką, užtat yra bene efektyviausias, bent kol gyvuoja šis kultas: nors būti ekspertu ir būti laikomam ekspertu yra skirtingi dalykai, žiniasklaida abu lygmenis traktuoja bemaž vienodai. Ekspertų kultas savaime suprantamas, įvertinus informacijos apyvartos mastą, perdavimo spartą, tam būtiną nepaliaujamai atsinaujinančių šaltinių kiekį. Neišdildomai įstrigo atmintin JAV ir Kanadoje iš arti stebėta televizijų isterija, kilusi po golfo žvaigždės Tigerio Woodso brutalaus šeimos skandalo ir žaibiško jo verslo imperijos žlugimo: kelis mėnesius eteris be perstojo springo įvairiausio plauko ekspertais, pradedant sporto apžvalgininkais, finansų analitikais, biografais ir baigiant sociologais, psichologais, neurologais, seksologais ir, be abejo, astrologais.

Ekspertų kulto fenomeną pagrindė ir eksperimentiškai įrodė, tiesiog aukštyn žarnomis išvertė du vyrukai iš Niujorko Andy's Bichlbaumas ir Mike'as Bonanno – pasaulinio garso ekrano neklaužados, judėjimo *The Yes Men* (lietuviškai galėtų būti „Teisingi vyrukai“ ar panašiai) aktyvistai, nepriklausomi filmų kūrėjai, beje, aukštųjų mokyklų profesoriai. Apsimetinėdami ekspertais, jie žaismingai, lyg karnavalo fiestoje manipuliuoja JAV nacionalinėmis arba tarptautinėmis medijomis: įkuria fiktyvius tinklalapius, prisiskiria aukštas pareigybes, galingų korporacijų vardu mausto verslo lyderius įtakingose konferencijose, skleidžia pramanytus „pranešimus spaudai“, kvailina žurnalistus fiktyviose spaudos konferencijose arba per kelias sekundes padaro milijardinių nuostolių bendrovėms, paskleisdami visiškų nesąmonių, tarkime, kokiems trims šimtams milijonų žiūrovų globalaus transliuotojo BBC tiesioginiame eteryje.

Už stambius išpuolius prieš neva blogį sėjančias korporacijas *The Yes Men* jau atlaikė ne vieną teismo procesą, bet juk niekas neliepia žengti taip toli. Kaip nerizikuojant teisėtumu ir teistumu (absurdas juk nebūtinai neteisėtas) per kelias savaites tapti „žymiu ekspertu“ ir daryti įtaką per žiniasklaidą, ypač televiziją, įtikinamai išdėstė ir savo pavyzdžiu įrodė JAV madingas verslo bei gyvenimo būdo guru Timothy's Ferrissas. Jo principas elementarus: šiuolaikiniuose viešuosiuose ryšiuose daugumos sričių žinios įrodomos priklausymu grupėms, klientų sąrašais, bibliografija ir pasirodymais žiniasklaidoje, ne *IQ* balais ar daktaro laipsniais. Tenka pripažinti, kad palyginti mažoje vietinėje informacijos rinkoje, pavyzdžiui, Lietuvoje, manevruoti pagal šių vyrukų taisykles gerokai per ankšta. Kita vertus, iš esmės ir čia tas pats. Antai juk nėra paslaptis, kad ir į mūsiškes televizijos laidas dažniausiai kviečiami ne išmintingiausi žinovai, bet eteriui parankiausi „veidai“. Ekrano „vipai“. Trumpiau – „e-vipai“.

Taigi siekiant „e-vipo“ statuso visiškai neverta manyti, kad reikia gauti nuolatinį darbą arba tapti laikinu samdiniu televizijoje. Verčiau nusiteikti kaip žaidimui su degtukais: nesiveržti į televizininkų gretas, bet įvertinti, jog tokia lemtis net labai tikėtina *post factum*, tapus išsvajotuoju „e-vipu“. Nors skamba absurdiškai, patys matote, kad gana dažnai taip susiklosto: nebūdamas ypatingas, TV profesionalas ar bent apšilęs praktikas, koks nors bevardis tipas ūmai tampa labai svarbiu televizoriuje. TV biznyje tai visiškai priimtina. Kaip kiti sako, *normalu*.

Beje, jei rūpi „e-vipo“ statusas, nevalia žiūrėti per daug televizoriaus, nes gali apnikti pragaištinga iliuzija: esą televizoriuje jau prisigrūdę tiek žmonių, kad įsispausti neliko nei vietos, nei vilčių. Taip nėra. Kur jau kur, o televizoriuje visada bus įmanoma išsitekti, nes jis minta naujais veidais, kuria tas pačias mintis bei idėjas, iš esmės vienodus TV projektus pateikia tarytum naujai. Maža to, pastaraisiais dešimtmečiais televizijos kaip ypatingo mediumo statusas nublanko, televizijos profesionalo titulas neteko prasmės, eterio vartai tapo plačiai atverti praktiškai bet kam, kas gali, nori ir drįsta. Atkreipkite dėmesį: kas dabar veda komerciškai sėkmingiausias laidas ir visais įmanomais būdais įkūnija mūsiškius tris konkuruojan-

čius (tiksliau būtų rašyti du, bet toks minimumas pernelyg graudus: juk mažiau nei du konkuruoti negali!) nacionalinius TV transliuotojus? Ogi kadaise kitų vedėjų, gal eterio dinozaurų žurnalistų, laidose sužibėję scenos žmonės, realybės šou, šokių, dainų projektuose blykstelėję nebūtinai profesionalūs, vykę, užtat išvaizdūs, tiesiog telegeniški personažai, taip pat talentingi, išmanūs aštrialiežuviai, užkariavę eterį iškalba, sąmoju, manieromis. Aktoriai, dainininkai, dailininkai, istorikai, virėjai, filosofai, verslininkai, burtininkai. Išties margas ratas. Bet koks pagaliau skirtumas, kuo kas yra arba kas kaip save vadina? Svarbu, kad ekrane švyti tarytum komercinis jaukas vitrinoje. Kas už tai gali būti svarbiau? Gėris, blogis, esmė, prasmė? Oi, nejuokinkit. Ak, neskaudinkit. Kalbant žmogiškai, apie žmonių gyvenimą – taip, pastarieji lyg rūpi, bent turėtų rūpėti. Bet medijų, žiniasklaidos, televizijos pasaulyje yra kitaip: kaip bevartysi, tikrai reali visuotinė konvencija yra ta, kad lemiami, kartais vieninteliai išvis svarstomi, yra elementariai suskaičiuojami dalykai. Ypač – pardavimai.

Svarstant statusą televizoriuje, kalba, deja, yra trumpa: kaip ir kitos medijos, šioji yra verslas. O versle svarbiausia – *kuo greičiau* parduoti. Padaryti taip, kad *kuo greičiau* pirktų. Kada greičiau pirks? Kai jaus, jog gali lengvai investuoti. Kada tai jaus? Kai atrodysi patraukli investicija; būsi ne koks melagis aferistas, bet tiesiog paprastas, akimirksniu suvokiamas it plakatas, įsimenamas ir atpažįstamas it prekybinis ženklas, nedirginsi subtilybėmis ir kitaip neapsunkinsi *kuo greičiau* darytinų sprendimų, sandorių. Taigi siekiant „e-vipo“ statuso perspektyva dvejopa: nebūsi greitai perkamas – išmes; būsi – iškels ant šakių. Bijai vilko, neik į mišką.

Geriausia pardavimų mokytis iš pasaulinės rinkos lyderių. Tai – veiksminga, net kai atrodo nesąmoninga, tad nesididžiuokime, susipažinkime su vienu iš jų. Ponios ir ponai, – pasaulinio garso meškiukas, kurio galvoje nėra smegenų, tik prikimšta pjuvenų: Mikė Pūkuotukas. Pūkuotukas – jokia nesąmonė, jei kalbama apie genialios Alano Alexanderio Milne'o knygos personažą. Nei jis kvėša, nei beprotis, nei dar koks primityvas. Tačiau kone šimtametis (vaikų?) literatūros herojus palyginti retai belinksniuojamas, ir dailininko Ernesto Howardo Shepardo sukurtuoju pavidalu bemaž nešmėžuoja. Plačiajai rinkai, besaikiam ir begaliniam vartojimui kurstyti sukurtas jo bendravardis ekrane: baisiai geltonas, kartais panašiai komiškas, tik be meilaus sąmojo, net be pjuvenų, visiškai tuščia galva. Užtat jis perspjauna šimtus žmogiškos kilmės TV „vipų“, „veidų“ bei ekspertų: ne tik dešimtmečius karaliauja eteryje, bet konsultuoja beveik visais gyvenimo klausimais (bet kurioje šalyje ryškiaspalvių Pūkuotoko enciklopedijų, žinynų, vadovų, elementorių – nors vežimais vežk) ir yra tiesiog apsėdęs šimtų milijonų savo gerbėjų širdis, protus, net būstus.

Kino studija *Walt Disney Pictures* šį herojų pamėgusius vadinamuosius „Pūkuotuko draugus“, tarytum ir jų galvos būtų tuštutėlės, tausoja: negaišina, nevargina šiaip jau draugystei būdingomis subtilybėmis, bet nukreipia tiesiog apsipirkti pasakiškose vartojimo erdvėse. Viskas parduota arba „jau prekyboje“. Berniuko draugystė su Lokiu ir Užburtoji vieta, kur jiedu, anot rašytojo, turėjo visada žaisti – taip pat. Burtai išsisklaidė, Šimtamylė giria per keliasdešimt metų tapo neišmatuojamu prekybos centru, kuriame kompanijos milžinės siūlo svaiginantį spektrą „Pūkuotuko produktų“ ir perša per bet kokį IRT įrenginį pasiekiamą „Interaktyvų draugą“ – kompanioną žaidimams ir kuo įvairiausioms kitokioms techno-pramogoms. Beveik be išimčių galima lažintis, kad kur yra vaikų, ten yra visokiausių smulkmenėlių ar griozdų su meškiuko atvaizdais. Vaje... Tai jau panašu į didelę nesąmonę. Bet ar tikrai?

Vadinkite produkciją nors ir Labai Didele Nesąmone, bet jei jos pardavimai išreiškiami Labai Dideliais Skaičiais, tai ją pašiepdami ir net įrodę menką vertybinį svorį nieko nepakeisite, ženklesnės įtakos nepadarysite. „Pūkuotukiškų“ nesąmonių pardavimai verčia iš koto: mažai kas iš pasaulinių srities lyderių gali rungtis su žiniasklaidos konglomeratu *The Walt Disney Company*, kuriam priklauso ir minėta kino studija, ir ženklelis © ant visokių pavidalų pūkuotukų. Todėl mūsų aptariamame TV pasaulyje knygos herojaus klonas, ekrano Pūkuotukas, trumpiau e-Pūkuotukas, yra sunkiai prilygstamas ekrano „vipui“. Sėdi pirmoje eilėje brangiausioje ložėje.

Kodėl jį priminėme? Todėl, kad literatūrinės kilmės „e-vipas“, tikėtina, geriau pažįstamas už kitus finansiškai beprotiškai sėkmingus sutvėrimus, tokius kaip *pokemonai, transformeriai, heloukiti, makvynas, nindžiagai* bei kiti ateiviai iš Rytų ir Vakarų, stulbinamai pūkuotukiški ekrano dievaičiai Hannah Montana, Justinas Bieberis arba tokios būtybės-mišrūnės kaip aktoriaus Hugh Larry įkūnytas serialo herojus Daktaras Hausas, kurio vardu štai ir lietuviškai išleista pažintinė filosofijos knyga.

Nors „e-vipų“ taisyklės gali tikti ir kitur, televizijoje visgi yra ypač akivaizdžios: čia įvaizdis neišvengiamai formuojasi ir yra vertinamas vyksmo akimirką, užgoždamas, išstumdamas didžiumą gretutinės, verbalinės informacijos ir iš veikiančiojo kurdamas ženklą, žinią, simbolį, idėją. Tokia yra televizijos būtis. Ją geriau pažinti ir priimti, o ne keikti ir mėginti paneigti. Jei, tarkime, Jums „e-vipai“ nėmaž nerūpi, bet televizoriuje tenka pasirodyti, paskutinė rekomendacija šia proga būtų tokia: didįjį išminties, patirties, gerų norų lagaminą palikti namie, o į TV studiją lyg lengvutį rankinį bagažą atsinešti ribotą pranešimą, kuriuo atrodo priimtina tapti eterio metu. Verta tai padaryti pačiam ir nepalikti savo pranešimo formuoti bei pateikti laidos vedėjui ar kitiems dalyviams. Yra kaip yra: antraip eteryje tarp „e-vipų“ neprasisprausi. O jei nėra tikslo prasisprausti, tai ko išvis ten eiti?

Laisvės premija Sergejui Kovaliovui

Susitikimas su Kauno visuomene 2012 m. sausio 14 d.

2012 m. Sausio 13-ąją, Laisvės gynėjų dieną, LR Seime aktyviam kovotojui už laisvę ir demokratiją, žmogaus teisių gynėjui, Rusijos disidentui Sergejui Kovaliovui buvo įteikta pirmoji Laisvės premija. Tik 2011 m. įsteigtoji premija specialios Komisijos teikimu ir Seimo nutarimu skiriama už indėlį ginant žmogaus teises, plėtojant demokratiją ir pan. Kitą dieną, sausio 14-ąją, Kovaliovas lankėsi Kaune, kur Kauno arkivyskupijos salėje susitiko su vietos visuomene. Renginį inicijavo JE Kauno arkivyskupas Sigitas Tamkevičius SJ, sklandų ir tikslų vertimą į abi kalbas užtikrino kun. Robertas Grigas, o svečią daugiausia kalbino Nerijus Šepetys.

Sigitas Tamkevičius SJ: Sveikinu visus, ypač mūsų brangų svečią Sergejų Kovaliovą, kuris paaukos kelias valandas, kad galėtų pabendrauti su Kauno visuomene. Norėčiau pasidalyti vienu prisiminimu. Tai buvo 1972 metai, pradėjo eiti *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika* (*LKBK*) ir mums, leidėjams, labai rūpėjo, kad ji nukeliautų į Vakarus. Bet Lietuvoje mes neturėjome tam jokių galimybių. Negyvenusieji priespaudos metais gal sunkiai tai įsivaizduoja, bet iš tiesų buvom lyg apvožti puodu, ir nebuvo plyšių. Vienintelis plyšys tuo metu buvo Maskvoje gyvenantys ir dirbantys geri Rusijos žmonės, kuriuos vadinome disidentais. Jie turėjo šiek tiek kontaktų su užsienio žurnalistais. 1972 m. gal rugsėjį, gal spalį mes, du kunigai – Juozas Zdebskis ir aš, – pirmąkart važiavom į Maskvą susitikti su Sergejumi Kovaliovu. *LKBK* fotokopiją buvome įdėję į galvaninį elementą, kuris buvo prožektoriuje. Tai buvo pavojinga medžiaga. Už ją galėjome tikėtis kokių dešimties metų nelaisvės, todėl atsargumas nebuvo perdėtas. Aplankėme Sergejų Kovaliovą jo bute, papasakojome, kad mums labai svarbu, jog tai, kas yra elemente, nukeliautų į Vakarus. Jis apžiūrėjo ir pasakė – kitą kartą atvežkite du mašinėle rašytus egzempliorius, kad būtų galima dar ir paskaityti. Mat Maskvoje leidžiama *Einamųjų įvykių kronika* (*Хроника текущих событий*, *EĮK*), kuriai reikalinga medžiaga apie tai, kas vyksta Lietuvoje. Todėl vienas į rusų kalbą išverstas egzempliorius liks Maskvoje, o kitas ieškos kelio į Vakarus.

Sergejaus Kovaliovo susitikimas su visuomene Kauno arkivyskupijoje 2012 m. sausio 14 d.

Kun. Robertas Grigas, Sergejus Kovaliovas, Nerijus Šepetys ir JE Kauno arkivyskupas Sigitas Tamkevičius SJ susitikimo metu

Taip prasidėjo mūsų pažintis. Net sunku pervertinti ją ir tą pagalbą, kurią mes, gyvenantieji Lietuvoje, gavome iš Maskvos disidentų, nes iš tiesų prasimušti į laisvąjį pasaulį anuomet buvo daugiau nei sudėtinga. Nuo tol draugavome: kai kada aš nuvažiuodavau Maskvon, kai kada sesuo Nijolė Sadūnaitė, Petras Plumpa, kiti žmonės. Vieną dieną išgirdom siaubingą

Sergejus Kovaliovas

žinią, – tai nutiko 1974 m. prieš Kalėdas: Sergejaus Kovaliovo bute Maskvoje atlikta krata, o jis pats areštuotas. Po to jį atvežė į Lietuvą, o apie tai, kas buvo toliau, manau papasakos jis pats.

Už šią draugystę ir pagalbą sovietinė valdžia jam atseikėjo neblogą premiją – septynerius metus griežto režimo ir dar trejus tremties. Kai už draugystę sumokama tokia kaina, ji tampa labai tvirta. Naudodamasis proga noriu dar kartą Sergejui Adamovičiui padėkoti už jo pagalbą ir draugystę. Jis, beje, toks buvo ne tik su Lietuvos katalikais, bet ir su visais, kurie anuomet kentėjo nuo totalitarinio režimo. Ar totoriai, ar ukrainiečiai, ar bet kurios kitos tautybės žmonės, kurie kentėjo, buvo persekiojami, – jis kiek galėjo bandė visiems padėti.

Manau, mums ir šiandien, gyvenant jau laisvoje Lietuvoje, telieka mokytis tokio pasiaukojimo, už kurį nesitiki jokios premijos, už kurį galėjai tikėtis tik didelės bausmės. O toliau, po gerbiamo svečio įžangos, perduodu savo pareigas *NŽ-A* vyriausiajam redaktoriui, istorikui Nerijui Šepečiui. [...]

Sergejus Kovaliovas: Ačiū. Aš manau – juo mažiau įžangų, juo gyvesnis ir įdomesnis pokalbis. Vis dėlto turiu šį tą pasakyti įžangai. Pirmiausia dėl premijos. Tai nuostabus Lietuvos Seimo sprendimas. Žinoma, kiekviena premija turi būti, na, kam nors „prisiūta“. Tačiau aš, patikėkite manimi, visiškai nuoširdžiai galvoju, kad šita premija turi daug laureatų ir nesuprantu, kodėl turiu būti išskirtas lyginant su tokiais žmonėmis kaip jo ekscelencija Sigitas Tamkevičius, Nijolė Sadūnaitė, bet, visų svarbiausia – su tais 300 000 maskviečių, išėjusių į gatves 1991-aisiais protestuoti prieš Sausio 13-osios agresiją. Juk iš tiesų tokių žmonių indėlis į Lietuvos laisvę buvo lemiamas. Lyginant su juo, Boriso Nikolajevičiaus Jelcino, ant šios bangos atvykusio skelbti laisvės Pabaltijui, indėlis atrodo daug mažesnis. Todėl susitarkime – tai mūsų bendra premija, už mūsų bendrą laisvės siekį. Bendros laisvės, nes laisvė būna tik bendra.

Antroji pastaba – štai mus visus priima kurija, ir tai įpareigoja. Tačiau ką man daryti? Aš negaliu pavadinti savęs tikru tikinčiuoju. Su gilia pagarba žiūriu į tikėjimą ir jokia prasme nesu ateistas. Sakyčiau, esu agnostikas. Ne aš vienas – nė vienas mūsų, jūsų negali įrodyti, kad Dievas yra, kaip ir kad jo nėra. Tai tikėjimo klausimas: vieniems jis duotas, kitiems ne. Tikėjimas – neįkainojama dovana, ir man labai gaila, kad man jos nekliuvo. Apibrėždamas šį klausimą pasaulėžiūros terminu sakyčiau, kad visų pirma aš – mokslininkas. [...]

Pamenu pokalbį su Andrejumi Sacharovu, su kuriuo turėjau laimės būti draugais. Jis pasakė – žinai, tikėtina, ten kažkas yra. Tai aš irgi taip galvoju. Nors aš netikiu, kad ten yra karštos keptuvės, kurias turi laižyti melagiai ar kokios nors šakės. Šiuomi man nesitiki. Tačiau tikiu, jog ten yra kažkas. Nors daugeliui sovietinių žurnalistų nepakenktų laižyti karštas keptuves. (*plojimai salėje*)

Ir paskutinioji pastaba. Čia nuskambėjo žodžiai, jog mes, seni disidentai, aukojomės. Dėl savo tautos ateities ar dar dėl ko nors. Manyčiau, tai ne visai tikslu. Mane, ir daugumą mano draugų, taip elgtis visų pirma skatino gėda. Gėda, nes tuos, kurie kalba tiesą, meta į kalėjimą. O tu tyli. Maža to – tavo vardu meluoja! Meluoja, sakydami – *visa tarybinė liaudis galvoja* taip ir anaip. O aš irgi liaudis, ir aš taip negalvoju! Nedrįskite apie mane taip kalbėti! Todėl tai buvo giliai asmeninės priežastys. Kiekvienas mūsų siekė teisės į savigarbą. Mes, žinoma, labai tikėjomės, kad kada nors, labai negreitai, kaip kartą sakė vienas mano artimas pažįstamas – po kokių trijų šimtų metų – kai kas mūsų šalyje pasikeis. Ir tai puiku. Tačiau aš trijų šimtų metų neišgyvensiu, ką man daryti? O aš apie save noriu galvoti, jog nesu visai blogas žmogus. Aš ne be nuodėmės, tačiau turiu teisę būti gerbiamas. Ir čia privalau padeklamuoti nuostabias Boriso Pasternako eiles:

О, знал бы я, что так бывает,
Когда пускался на дебют,
Что строчки с кровью – убивают,
Нахлынут горлом и убьют!

От шуток с этой подоплекой
Я б отказался наотрез.
Начало было так далеко,
Так робок первый интерес.
(1932)

Tai motyvas, skatinęs daugelį iš mūsų veikti. O toliau – tai jau kaip išeis. Toliau aiškėjo, kad už šią savigarbą reikia mokėti. Mokėti kalėjimu. Ir daugelis sutiko mokėti kalėjimu už teisę gerbti save. Na, ir tada iškilo klausimas: tu iš tiesų nori gerbti save? Na,

Leidinio *Хроника текущих событий* 40-mečio minėjimo stendas. Maskva, 2008-05-30. http://memo.ru

tada sėsk. Ak ne, nenori sėdėti! Tada klaupkis ant kelių. Ir apskritai, – nežinau, – nusimauk kelnes. Na, tikriems žmonėms pasirinkimas buvo aiškus. (*plojimai*)

Nerijus Šepetys: Gerbiamas Sergejau Adamovičiau, aš jums labai dėkingas, kad savo įžanginiame žodyje užkabinote beveik visas temas, kurias norėjau kelti ir kapstyti giliau. Pirmoji tema – niekaip neapeinama, tai Lietuvos tema. Jo Ekscelencija jau minėjo šį labai svarbų ryšį tarp jūsų ir Lietuvos sovietiniais laikais. Jei prabilus faktų kalba (juk *EĮK* ir *LKBK* ir užsiėmė faktais), tai ne jūs išsirinkote Lietuvą savo partneriu, ir net ne lietuvių pogrindininkai išsirinko jus, nes jie juk jus vienintelį žinojo. Dabar jau esate, norite to ar ne, tapęs svarbiu Lietuvos istorijos veikėju, – bet pirmas žingsnis to link buvo tai, kad jus „teisė“ (nes anoks tai teismas) ir metus kalino Lietuvoje. Tai štai KGB valia jūs tapote toks žinomas čia. Tad klausimas: kaip jūs šiuo metu vertinate tokį „priverstinį“ ryšį su Lietuva ir kaip prisimenate savo pirmąją patirtį čia? Kalėjime, tardymo metu, „teisme“?..

Sergejus Kovaliovas: Aš tik nesutinku pripažinti, kad mano ryšys su Lietuva prasidėjo nuo įkurdinimo pastate priešais Konservatoriją. Iki tol daug kas įvyko. Ne man spręsti, kieno valia, kas valdo mūsų likimus, į tai egzistuoja ne vienas požiūris. Reikalas buvo toks: greta *EĮK* ir daugybės kitų reikalų, kuriais užsiėmiau, pirmiausia aš buvau biologas. Mes buvome subūrę tokią mokslininkų grupę, mano galva, dirbusią labai sėkmingai. Kaune irgi buvo susibūrusi panaši grupė, Kauno medicinos institute suorganizavusi skyrių, rengusį ne gydytojus, o tyrinėtojus. Ir štai, šis skyrius siuntė savo studentus pas mus į Maskvą, kur jie rašė kursinius, diplominius darbus, kai kas likdavo aspirantūroje. Tai buvo labai talentingi, protingi, šviesūs jaunuoliai. Atsimenu tokį Arimantą, tuomet jis buvo Liškevičius, dabar – Raškinis, su juo kartu buvo toks Juozas Guzevičius, su jais artimai susidraugavome. Paskui atvyko *senas valstybinis nusikaltėlis* Petras Plumpa. Taip mezgėsi pažintys – su a. a. kunigu Zdebskiu, kun. Sigitu ir Nijole... Tai buvo natūrali draugystė, kylanti iš abipusio domėjimosi, bendrų interesų... [...]

O kalbant apie Vilniaus tardymo izoliatorių, ten viskas vyko labai paprastai: tardytojų brigadai vadovavo lietuvių papulkininkis, su kuriuo nė karto nekalbėjau. Iš tikrųjų tardymui vadovavo iš Permės atvykęs majoras Istominas, jam šiek tiek talkino vietinis kapitonas Lazarevičius. Apklausos vyko sklandžiai ir paprastai – aš nedalyvavau tyrime, mes tiesiog kalbėjomės. Protokole buvo rašoma – atsisakė atsakyti. Karts nuo karto aš paimdavau protokolą ir rašydavau – aš neatsisakiau atsakyti į šitą klausimą, aš atsisakau dalyvauti tyrime, nes jis neteisėtas, o neteisėtuose reikaluose dalyvauti aš nenoriu.

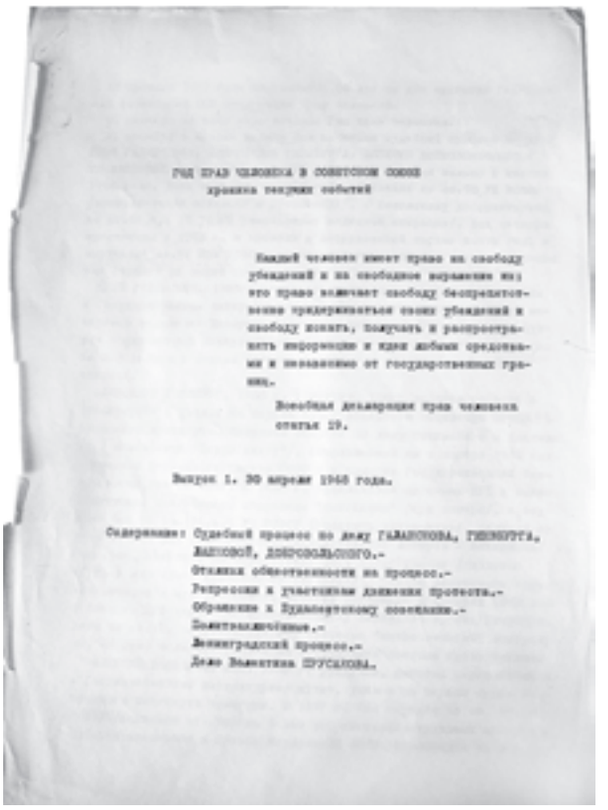

ПРАВ ЧЕЛОВЕКА В СОВЕТСКОМ СОЮЗЕ
хроника текущих событий

Выпуск 1. 30 апреля 1968 года.

Leidinio *Хроника текущих событий* (1968, Nr. 1) puslapis.
http://www.antho.net

Šiuose pokalbiuose aš buvau visiškai atviras, nes savo nuomonės bei vertinimų man nebuvo reikalo slėpti, ne kartą ir atvirai buvau dėstęs juos anksčiau. O jei kalba pasisukdavo apie tai, kas kam ką davė ar pasakė, atsakydavau – tai neturi ryšio su byla. Aš su kuo noriu, su tuo kalbu, ką noriu, tą skaitau, juk tai neprieštarauja tarybiniams įstatymams. Va, jeigu jūs įrodysite, kad *Kronika* meluoja, tuomet galima kelti klausimą, ar aš melavau, ar įsivėlė klaida, o gal tai, ką *Kronika* rašo, yra tiesa. Tirkite tai. Jei to tirti nenorite – kam ši komedija?

Tiesa, buvo trumpas metas, kai daviau parodymus: kai man pateikė neva melagingų *Kronikos* pranešimų įrodymus. Man pasidarė labai baisu, nes sėdžiu sau vienas, be jokių ryšių su išoriniu pasauliu – ką norės, tą įrodys. Tačiau paaiškėjo, jog tai visai nebaisu. Jie man pateikė tokius įrodymus, kad aš su pasimėgavimu kibau rašyti. Nakčiai į kamerą man atnešdavo protokolą, parėdė, kad nebūtų išjungiama šviesa, ir aš sėdėjau ir rašiau, rašiau, rašiau. Jūs būtumėt matę tuos įrodymus! Taip praėjo du epizodai ir prasidėjo trečias. Ir staiga Istominas pasakė: gerai, Sergejau Adamovičiau, visa tai niekai, laikas baigti, atiduoti bylą teismui, jei tik bus laiko – vėliau, galėsite užbaigti. Taip baigėsi mano bendradarbiavimas su tyrėjais. Aš parašiau – sugrįžtu prie ankstesnės savo pozicijos, nes tyrimas juda neteisinga linkme. Tuomet jau buvo teismas.

Nerijus Šepetys: Viename savo interviu labai detaliai aptarėte, kodėl Jūsų bylai buvo pasirinktas Vilnius.

Ne todėl, kad buvote susijęs su *LKBK* platinimu, o labiau dėl to, jog tai buvo uždaras miestas, čia nesusirinks protestuotojų, neatvyks jokie sacharovai, nebus užsienio žurnalistų, galų gale čia gali atsirasti Jūsų antivalstybinės veiklos liudytojų. Kaip Jums atrodo – ar sovietų valdžia ką nors laimėjo iš to, kad buvote apklausiamas ir baudžiamas Lietuvoje, o ne Maskvoje?

Sergejus Kovaliovas: Na, Sacharovas vis dėlto atvažiavo. Vietoj Nobelio premijos atsiėmimo čia, į Vilnių. Ir vienas Kanados žurnalistas taip pat. Žurnalisto mėgino neįleisti. Jo paklausė: ko jūs važiuojate į Vilnių? Jis atsakė, jog ten gyvenantys jo giminaičiai. Kas per giminaičiai? Buvusios žmonos motina, – jis atsakė. Jam atsakė, – na, tai ne giminaitė. O jis, – pas mus, Kanadoje, tai labai artima giminaitė (*juokas*). Bet nei Sacharovo, nei jo į salę neįleido, jie sėdėjo vestibiulyje. O paskui iš teismo salės pašalino ir liudytojus. Tai buvo visiškai prieš įstatymus. Tuomet paskelbiau bado streiką, atsisakiau ateiti į teismą. Reikia pasakyti, teismo atžvilgiu pasielgiau labai šiurkščiai, kitą dieną už tai atsiprašiau ir pasakiau, jog už teismo negerbimą esu pasiruošęs priimti bausmę. Tačiau kažkodėl jie nesiryžo nubausti manęs už tai, kad išvadinau juos kiaulių banda (*juokas*, *plojimai*). Mane nubaudė visai už ką kitą. Už mano antitarybinę veiklą ir davė 7 metus lagerio bei 3 tremties. O vėliau nutrėmė uždraudę gyventi nuosavame bute Maskvoje. Ir tai atėmė iš manęs dar tris metus. Per tuos trejus metus aš spėjau padaryti svaiginančią karjerą, pakilau iki sargo teatre, ne šiaip kur. Iš viso – trylika metų. Štai kaip ir viskas.

Nerijus Šepetys: Gal dar grįžkime prie ištakų, kurias jūs apibrėžėte žodžiu „gėda“. Iš to, kaip elgėtės tyrimo ir teismo metu, matyti, kad esate teisiškai mąstantis ir teisingumo paisantis žmogus. Mano klausimas – kas jungia į visumą Jūsų įvairialypę veiklą nuo šešto dešimtmečio vidurio: atvirus laiškus, parašų rinkimą, dalyvavimą bendruose protestuose, leidybinę veiklą *EĮK*. Kaip jūs sau įvardinote savo poziciją, veiksmus, kuriuos jautėte turįs daryti? Koks buvo Jūsų atsakymas į tą melą ir tą gėdą?

Sergejus Kovaliovas: Kaip ir sakiau, tai buvo žmogaus teisės į savigarbą, žmogišką orumą gynyba. Niekada nemaniau, kad užsiimu politika. Jau po to supratau, kad tai ir buvo politika. Tik ne tradicinė, o tikroji dorovinė politika. Tokia, kokia ji turėtų tapti, kokios nėra iki šiol. [...]

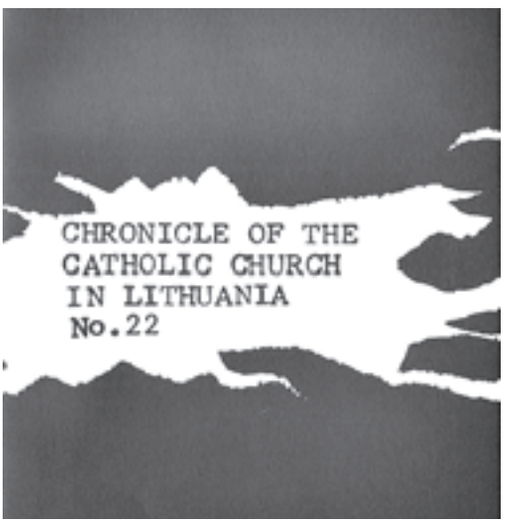

Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika

Galiu prisiminti vieną epizodą, kuris įsispaudė mano atmintyje. Tai nutiko 1965 m., baigiantis rudeniui. Oras jau buvo blogas. Mes su draugu išėjome pasivaikščioti. Tuo metu kaip tik buvo areštuoti savilaidininkai Siniavskis ir Danielis, žinojome ir apie kitus areštus. Vaikštome, o draugas ir sako: „Serioža, pasižiūrėk, kas aplink vyksta. Gal reikia ką nors daryti?“ Ir aš labai gerai atsimenu savo atsakymą: „Ką daryti? Reiktų surinkti kuo daugiau sprogmenų, nueiti į tą jų dvokiantį pastatą, kuriame jie susirenka į savo dvokiančius suvažiavimus ir visus susprogdinti. Tačiau jei turėčiau galimybę taip apsielgti, tapčiau toks pat, kaip jie. Niekuo nuo jų nesiskirčiau“. Ir tada aš štai ką pasakiau: „Aš garbingai užsiimu mokslu. Kad ir kokie būtų rezultatai, daugiau ar mažiau ženklūs, bet jie garbingi. Ir tai suteikia man galimybę gyventi ypatingai nesigėdijant“. Tačiau jau 1966 m. sausį įvyko Siniavskio ir Danielio teismas. Ir tuomet aš parašiau savo pirmąjį protestą ir nusiunčiau Aukščiausiojo Sovieto Prezidiumui. Protestas buvo paprastas: esanti šiurkščiai pažeista konstitucija, ir, mano galva, Prezidiumas negalįs su tuo taikstytis. Tai nebuvo pirmasis mano viešos pozicijos pareiškimas, tačiau anksčiau jos apsiribojo mokslu, antai prieš žinomo pseudomokslininko Lysenkos mokymą ir pan. Tačiau tada supratau, kad to nebepakanka. Garbingo mokslo nebepakanka, kad jaustumeisi garbingu žmogumi. Ir tuomet gyventi tapo gerokai lengviau.

Nerijus Šepetys: Ir linksmiau (*plojimai*). Tuomet pamėginsime apsistoti prie sovietinės visuomenės, kurios viduriukui tuomet kaip mokslininkas priklausėte. Ir štai iš jūsų rato, „mokslinės techninės inteligentijos“ pradėjo augti tokie rateliai, kuriuos sovietų valdžia kvalifikavo kaip antisovietčikus, buvo kiti, kaip Siniavskio ir Danielio literatūriniai rateliai. Čia, Lietuvoje, kaip galėjote patirti vėliau, antisovietinės veiklos šaknys buvo ne iš pačios visuomenės vidurio. Čia gyvavo nepriklausomos valstybės atmintis, ginkluoto pasipriešinimo tradicijos, bažnytinio pogrindžio saitai. Apsiribo-

jant pastaraisiais: kodėl *LKBK* leidėjams buvo taip svarbu, kad *Kronika* rastų kelią į Vakarus? Ogi kad jau iš ten, radijo bangomis, čia, Lietuvoje žmonės sužinotų tai, ką rašo *Kronika*! Svarbiausia buvo pasiekti šių žmonių ausis. Su tuo susijęs paskutinis mano klausimas – kaip su jūsų *Kronika*, kokį ryšį su paprastais sovietinės visuomenės žmonėmis jūs galėjote įsivaizduoti, kad minėtas asmeninio orumo jausmas ir tiesa apie tai, kas vyksta, pasiektų žmones?

Sergejus Kovaliovas: Viskas buvo lygiai taip pat kaip ir su *LKBK*. Kai leidome eilinį *Kronikos* numerį, tai buvo net ne keturi egzemplioriai, o vienuolika. Tik reikėjo labai plono popieriaus, labai geros, naujos kalkės ir mašininkės, gebančios stipriai mušti klavišus. Iš tų vienuolikos egzempliorių pora ar trejetas buvo atiduodami korespondentams ir keliaudavo į užsienį. Iš ten *EĮK* grįždavo jau spaustuviniu pavidalu. Be abejo, negausiu tiražu, galite tik įsivaizduoti pavojus turistams, gabenusiems į Sovietų Sąjungą pogrindžio literatūros leidinius. Tačiau ji taip pat patekdavo į radiją, o jo dauguma stengėsi klausytis. Likusieji iš 11 egzempliorių būdavo atiduodami kam nors paskaityti. O žmogus, kuris skaitė, galėjo panorėti ką nors persispausdinti. Rasdavosi ir tokių, kurie perspausdindavo visą *Kroniką*, kiti – tik sau įdomius gabalėlius. Ir susekti, kiek jų buvo, tų perskaitytų egzempliorių, buvo tiesiog neįmanoma. Juo labiau kad jie keliavo iš rankų į rankas. Apkritai *LKBK* ir *EĮK* likimas šia prasme gal buvo panašus. Ir šiaip jau, nors dabar internetas – tokia galinga priemonė, tačiau man atrodo, kad tais laikais tie, kurie norėjo žinoti, žinojo sistemiškiau ir daugiau. Dabartiniai interneto vartotojai, žinoma, gali susirinkti kur kas daugiau ir greičiau, tik ne tiek daug žmonių nori žinoti.

Ir pabaigai – dar viena pastaba. Minėjote „parašų rinkimą“. Asmeniškai aš ir daugybė man žinomų žmonių niekada nerinko parašų. Mes elgėmės taip: aš parodydavau kuriam nors pažįstamam kokį nors tekstą, sakydamas, gal jam būsią įdomu, gal kam kitam įdomu. Niekada nesu sakęs – pasirašyk. Pas mus taip nebuvo priimta. Buvo manoma, kad aš neturiu žinoti to, ko pats nedarau. Tas, kuris skaito *Kroniką*, neturi žinoti, kas čia išleido, kas surašė, kas surinko žinias.

LR Seimo vicepirmininkas Česlovas Stankevičius, Sergejus Kovaliovas ir Sausio 13-osios brolijos pirmininkė, LR Seimo narė Auksutė Ramanauskaitė-Skokauskienė.
http://www.brolija.puslapiai.lt

Aš žinau, kad Lietuvoje būdavo protesto raštų, kuriuos pasirašydavo tūkstančiai žmonių. Čia buvo paminėtas 17 000 katalikų pasirašytas memorandumas. Ir pats esu tokių matęs. Tai labai daug, ir tai, mano nuomone, daro didelę garbę Lietuvai. Kai bandėme analizuoti parašų skaičius po įvairiais žymiais protesto pareiškimais Rusijoje, tai priskaičiavome buvus po 800, daugiausia 1000 parašų. Buvau pasiryžęs kalbėti apie Bažnyčią, bet kažkodėl apie ją manęs niekas neklausia. Tačiau, mano nuomone, tokie dideli skaičiai – Lietuvos Katalikų Bažnyčios nuopelnas. Tiesa, prisimenu dar vieną tokio milžiniško parašų skaičiaus pavyzdį. Tai buvo Krymo totorių protesto pareiškimas. Kai šis tekstas pateko mums į rankas, gerai pamenu, kaip su Andrejumi Sacharovu sukome galvas, ką su juo daryti. 30 000 parašų – na, tai jau liaudies balsas. Tačiau, Dieve mano, kas tai buvo per tekstas! Ten buvo pasakyta maždaug taip: į brangųjį SSKP CK prasibrovė išdavikai, ir jie iškreipė didžiąją ir nuostabiąją Vladimiro Iljičiaus Lenino nacionalinę politiką. Ir tie išdavikai ten viešpatauja iki šiol. Ir štai mes su Andrejumi Sacharovu galvojame, ką daryti. Jokios teisingos politikos Leninas niekada nevykdė. Ir jokių išdavikų SSKP CK nebuvo. Visi jie buvo paprasčiausi banditai. (*plojimai salėje*) Bet radome sprendimą: paskelbėme protestą tokį, koks jis buvo, tačiau pridėjome trumpą ir labai mandagų komentarą: Krymo totoriai iš tikrųjų persekiojami, ir mes, žemiau pasirašiusieji, tai liudijame. O tai, ką apie Lenino nacionalinę politiką ir SSKP CK galvoja teksto autoriai – paliekame jiems. Mes su šiais tvirtinimais kategoriškai nesutinkame, tačiau redaguoti svetimų tekstų neturime teisės. Pasirašėme šį prierašą dviese ir išsiuntėme. Taigi matote, masinis protestas gali būti labai nuoširdus ir teisingas, bet kartu suvokimas, ką žmogus pasirašo, gali būti labai iškreiptas.

Estetiškojo cinizmo vilionės

SIMAS ČELUTKA

„Žemė yra blogis. Mums nėra reikalo dėl jos sielvartauti. Niekas jos nepasiges“, – tokia yra Larso von Triero nihilizmo santrauka. Šiuos žodžius ištaria Džastina, naujausio von Triero filmo *Melancholija* pagrindinė herojė, protagonistė, režisieriaus *alter ego*.

Neatsitiktinai tekstą pradedu nuo šių žodžių. Mat jau kurį laiką stebiu, kaip daugelis von Triero gerbėjų, kino kritikų ir jaunųjų intelektualų linkę akcentuoti šio filmo „grožį“, „estetiką“, tvirtindami, kad šis esąs „įspūdingas“, „nuostabus“ kūrinys. *Voice Film* dirbantis Johnas Hobermanas paatviravo, kad išėjęs iš filmo premjeros Kanuose jautėsi „šviesus, atsinaujinęs ir nesuvokiamai laimingas“[1]. *Literatūroje ir mene* Vakarė Kazlauskaitė egzaltuotai tikino, kad „*Melancholijos* finalas švyti. Po melancholiškai atsėlinusios mirties, individualios ir visuotinės, atsiranda prisikėlimo viltis“[2]. Įdomu stebėti, kaip žiūrovus suvilioja ir užliūliuoja įtraukiantis estetizmas, kuriuo apgobus galima „prastumti“ bet kokią filosofiją ar ideologiją. Simptomiška pasirodė Ievos Toleikytės rekomendacija žurnale *Kinas*: „Tačiau manau, kad šiame filme neverta ieškoti skirtingų gyvenimo filosofijų [...], verčiau jį priimti kaip bendrą reginį, vizualumo ir emocijos sintezę, visumą“[3]. Ieškoti nėra reikalo, nes tos „skirtingos gyvenimo filosofijos“ visiškai aiškiai pateiktos, jas tik reikia atpažinti, pripažinti ir įvardyti. Tai padaryti vengia dauguma rašančiųjų apie *Melancholiją*. Šioje vietoje nepakanka kreipti dėmesį vien į apžvalgininkų ar recenzentų vertybes – reikia pripažinti, kad von Trieras išties meistriškai dėlioja vaizdus, nejučia įviliodamas žiūrovą į estetiškojo cinizmo spąstus. Tarsi sirenos, skambiu ir tyru dainavimu viliojančios Odisėją ir jo bendražygius.

Larso von Triero filmo *Melancholija* plakatas

Filmas prasideda gražiai – vaizdas maksimaliai sulėtintas, fone groja įsimintina Richardo Wagnerio *Tristano ir Izoldos* uvertiūra, rodomas ištaigingas sodas ir itin brangi pilis, regime kosminius vaizdus, Peterio Brueghelio vyresniojo šedevrą *Medžiotojai ant sniego* (tiesa, šis ilgainiui sudega); seserys Džastina (akt. Kirsten Dunst) ir Klerė (akt. Charlotte Gainsbourg) grakščiai klimpsta minkštėjančioje žemėje; Džastina, laikydama gėlių puokštę rankose, plaukia upeliu (kompozicinė aliuzija į Johno Everetto Millais paveikslą *Ofelija*); galiausiai milžiniška (ir, be abejonės, graži!) planeta Melancholija, stilingai atlikdama „mirties šokį“, pasiglemžia Žemę. Regime gražų, estetišką, įspūdingą ir vizualų Niekio triumfą, gyvybės ir Būties sunaikinimą.

Kaip prie to prieita? Pirmoje filmo dalyje stebime, kaip Džastina ir jos vyras Maiklas (akt. Alexander Skarsgård) „švenčia“ jųdviejų jungtuves, kurios iš tikrųjų tėra butaforija, nes į jas susirinkusieji giliai širdyje vieni kitų nekenčia, ypač Džastina, o dar labiau – jos motina (akt. Charlotte Rampling), kuri, priversta tarti iškilmingą vestuvinį tostą, ima aiškintis santykius su savo buvusiu vyru ir paniekinančiu tonu pareiškia, kad vestuvių nekenčia. Dar nė neįpusėjus vestuvėms ji, kaip ir dukra, užsirakina vonioje ir neslėpdama sarkazmo liepia atstoti su „visais tais jūsų sumautais ritualais“. Patirdama motinos atžagarumą Džastina pamažu nusiima kaukę ir apnuogina savo tikrąją esatį – tuščią, depresyvią, šaltą ir abejingą. Jos artimieji, kurie daugiau ar mažiau spinduliuoja teigiamybę – sutuoktinis, tėtis, rūpestingoji sesuo Klerė, šios vyras Džonas (akt. Kieferis Sutherlandas) – vienas po kito yra atstumiami, paniekinami. Bjauriausia scena, kai Džastina, prieš tai kambaryje palikusi pusiau nusirengusį Maiklą, bastydamasi lauke parverčia ant vejos ir išdulkina ją sekiojusį nepažįstamą vaikiną. Neaišku, kodėl kritikai taip atlaidžiai pažiūrėjo į šį šlykštų epizodą. Tikriausiai nusprendė, kad po *Antikristo* žiaurybių šitoks specifiškai *fontrieriškas* „ekscesas“ yra vieni juokai, „nieko čia tokio“. Kiti sako, kad Džastina juk serga depresija, o jei sergi depresija, viskas leista, esi atpalaiduotas nuo moralinių imperatyvų. Treti gal vienodai traktuoja visus moters poelgius, todėl šis jiems negadina „bendro vaizdo“.

[1] John Hoberman, „Cannes 2011: Lars Von Trier's Melancholia. Wow“, in: http://www.voicefilm.com/2011/05/cannes_2011_lars_von_triers_melancholia_wow.php, (2012-01-31).

[2] Vakarė Kazlauskaitė, „Melancholiška mirtis?“, in: *Literatūra ir menas*, 2012-01-27, Nr. 4 (3364), p. 17.

[3] Ieva Toleikytė, „Larso von Triero aistra“, in: *Kinas*, 2011, Nr. 4 (316), p. 16–22.

Antroje filmo dalyje Džastinos depresija stiprėja: ji vis sunkiau juda, nė negali pakelti kojų, pernelyg ilgai miega, su niekuo nesikalba, o valgydama mėgstamiausią patiekalą jaučia pelenų skonį. Tuo tarpu Klerė nuoširdžiai rūpinasi savo nelaiminga seserimi, be to, lygiai taip pat rūpinasi savo vaiku, vyru ir jų bendra buitimi. Klerė įkūnija „tipišką šiuolaikinės buržuazinės šeimos idealą“, kurį šiuo filmu kritikuoja von Trieras. Ryškiausiai ši kritika nukreipta prieš nervingą Klerės jaudinimąsi dėl galimos grėsmės Žemei. Džastina abejingai žvelgia į Klerės jaudulį – tarsi kažkas juokinga ir kvaila slypėtų žmogiškoje baimėje ir rūpestyje dėl savo ir artimųjų likimo. Dar stipriau ciniška panieka seseriai sustiprėja šiai savo akimis patyrus, kad Melancholija iš tikrųjų artėja ir jų laukia neišvengiama pražūtis. „Skirtingų gyvenimo filosofijų“ sankirta apogėjų pasiekia jau beveik pačioje filmo pabaigoje, kai Klerė, paniškai bijodama mirties, griebia sūnų ir bando gelbėtis, desperatiškai mėgina iš ten išvažiuoti, tačiau automobiliai neužsiveda, golfo mašinėlė užgęsta, tuomet ji ima bėgti, klumpa, kol galiausiai griuvinėdama, su sūnumi rankose, netekusi vilties grįžta į savo pilį. Savo ruožtu Džastina ramiausiai sėdi ir abejingai, tačiau iš aukšto ir su panieka žvelgia į grįžtančius „artimuosius“. Tai nihilizmo triumfo akimirka.

Toleikytės nuomone, „Kler apima panika, o Džastina stoiškai laukia baigties“[4]. Teksto pabaigoje autorė reziumuoja: „Man atrodo, kad troškęs tikėti, bet nesugebėjęs, von Trieras *Melancholijoje* susitaiko su jį kamuojančia nekontroliuojama gyvenimo bei pasaulio prigimtimi ir priima ją atmerktomis akimis; ori ir drąsi laikysena prieš nebūtį yra daugiausia, ką gali netikintis žmogus. Regis, tai vadinama *amor fati*“[5]. Tai keistas požiūris. Sąvokos „drąsa“ ir „orumas“ įgyja prasmę tik tada, kai žmogus turi *ką* ginti, *ko* siekti. Kažką *drąsiai* ginti įmanoma tik tada, kai iškyla grėsmė tau brangiems dalykams – mylimam žmogui, artimiesiems, bendruomenei, tėvynei, idėjai, principams ir t. t. Džastina akivaizdžiai niekina savo artimuosius, moralės normos jai negalioja, sieloje žioji tuštuma. *Fontrieriškasis* nihilizmas neturi nieko bendra su drąsa ir orumu, geriausiu atveju su cinizmu ar Émile'io Durkheimo aprašyta anomija. Tas pat ir su antikinėmis mąstymo tradicijomis – Džastina elgiasi veikiau ne stoiškai, o kiniškai. Antistenas ir Diogenas Sinopietis daug artimesni jos pasaulėjautai nei Zenonas Kitijietis ar Markas Aurelijus. Stoikų etikai centrinė yra dorybės kategorija (o drąsa jiems – viena iš keturių pamatinių dorybių; šią klasifikaciją stoikai perėmė iš Platono), bet Džastina nebepuoselėja jokių dorybių. Abejingos ir pasyvios nuostatos negalima tapatinti su drąsia, oria ar stoiška. Ne kas kita, o *rūpestis* yra drąsos ir orumo pagrindas, gi šiame filme nuoširdžiu rūpesčiu spinduliuoja tik viena Klerė, kurios nuostatą pasaulio ir gyvenimo atžvilgiu taip uoliai stengiasi išjuokti von Trieras. Su rūpesčiu glaudžiai susijęs prasmės klausimas. Filosofo Tomo Sodeikos požiūriu, „prasminga gali būti tik tai, kas mums, man vienaip ar kitaip *rūpi*, kam esu daugiau ar mažiau angažuotas. Šis rūpestis yra pirminis bet kokio aiškinimo, įtikinėjimo, įrodinėjimo ar kitokios įprasminimo procedūros atžvilgiu“[6]. Rūpesčio, angažuotumo, o kartu ir prasmės šiame kūrinyje itin stinga.

Įdomu pastebėti, kad nors baikščiosios sesers išsakytą troškimą pasaulio pabaigą pasitikti „kaip nors ypatingai“ Džastina sumenkina ir išjuokia, von Trieras visiškai patenkina savo antiherojės prašymą: filmas užbaigiamas ypatingai vizualiai ir efektingai – taip, kaip ir reikalauja holivudinio kino išlepintų „buržuazinių žiūrovų“ skonis. Kyla klausimas: ar von Trieras sąmoningai užbaigia filmą būtent šitaip? Jeigu ne, sveikiname garbųjį *auteur* įkliuvus į autodekonstrukcijos spąstus. Jei vis dėlto sąmoningai, tai „nesuvokiamai laimingas“ filmo gerbėjas akivaizdžiai lieka kvailio vietoje, mat Džastinos panieka seseriai užslėptu pavidalu atspindi paties režisieriaus neapykantą patikliems žiūrovams, kuriuos taip lengvai paperka primityvus estetizmas.

Prieš lyginant *Melancholiją* su kitų europinio kino „sunkiasvorių“ kūryba, galima atsigręžti į Fiodoro Dostojevskio *Nusikaltimą ir bausmę*, mat Džastinos nuotaika iš pažiūros labai primena Raskolnikovo pasaulėjautą. Juodu sieja nihilistinis požiūris į supantį pasaulį, nusivylimas gyvenimu, žmonėmis, ir, žinoma, savimi pačiais, tačiau ir skiria keli svarbūs dalykai, paradigmiškai išskleidžiantys esminius Dostojevskio ir von Triero pasaulėžiūrų skirtumus. Pirma, Džastina yra veidmainė, nes pirmoje filmo dalyje pusiau sandariai užrakinusi sieloje slepia savo tikrąjį požiūrį į artimuosius. Vestuvių metu ji dirbtinai šypsosi, vaidina gerutę ir mielutę, tuo metu visiems (išskyrus mažąjį sesers sūnų) jausdama neapykantą. Raskolnikovas savo neapykantą aplinkai, ritualams ir žmonėms rėžia atvirai, spinduliuoja ją ir kūnu, ir siela; kaukę užsideda tik norėdamas nuo artimųjų nuslėpti žmogžudystę ar stengdamasis apsiginti nuo gudriojo tardytojo Porfirijaus psichologinių atakų.

Dar svarbiau, kad Raskolnikovas kažkur sielos gelmėse turi to dostojevskiško „karščio“, kurį ilgainiui pažadina ir prikelia Sonia; o von Triero Džastina yra šalta ir užgesusi, joje nelikę nei dorybės, nei vilties, nei meilės, tik paniekos ir pašaipos likučiai, kuriais ji apiberia savo rūpestingąją seserį. Taigi Dostojevskis, net ir piešdamas skaudžius, tragiškus savo herojų likimus, palieka vietos vilčiai, meilei ir tikėjimui. Viso to von Trieras ne tik neturi ir nepuoselėja, bet dargi pasimėgaudamas tyčiojasi. Todėl glumina faktas, kad vienas didžiausių idėjinių įkvėpėjų danui yra Andrejus Tarkovskis – režisierius, visa savo kūryba aukštinęs žmogiškumą, tikėjimą, grožio sakralumą. Galimas daiktas, von Trieras iš

[4] *Ibid.*
[5] *Ibid.*
[6] Tomas Sodeika, „Dialogas ir tekstas“, in: Martin Buber, *Dialogo principas II,* Vilnius: Katalikų pasaulis, 2001, p. 18.

jo pasisėmė nebent tam tikrų sumanymų konkretiems vaizdiniams, vaizdų ir sekvencijų dėlionėms, tačiau pamiršo kartu pasisemti geraširdiškumo, tarkovskiškojo *sacrum*. *Fontrieriškasis* grožis nebyloja – čia blizga paviršius, o tikrovės gelmė von Trierui neprieinama. Toleikytės teisingu pastebėjimu, danų režisierius, kitaip negu reikalavo Tarkovskis, nejaučia atsakomybės už savo kūrybą[7]. Grožis, tarpstantis etinėje bedugnėje, nėra tikras.

Melancholiją pravartu palyginti ir su pagrindiniu juostos konkurentu, „broliu dvyniu" Terrence'o Malicko *Gyvenimo medžiu*, kuris Kanų žiuri komisijai pasirodė vertesnis Auksinės palmės šakelės. Šis filmas pakyla į tokias pat kosmines ir kosmologines aukštumas (tiesą sakant, į dar aukštesnes), kaip ir *Melancholija*. Čia paraleliai šeimos istorijai vyksta gamtos ciklai: pasaulio pradžia, gamtos formavimasis, gyvybės užuomazga ir tolesnis vystymasis. Paralelė įspūdinga ir nuosekli: kaip gamtoje vyksta nuolatinė kaita, rimtį keičia judėjimas, kuris išjudina kitą judėjimą, taip ir žmogiškieji santykiai yra keliasluoksniai, daugiabriauniai ir įvairiaprasmiai. Santykių plotmėje pyktį keičia nuolankumas, nepasitikėjimą – draugystė, teisuolišką užsispyrimą – kaltės pripažinimas, pasitikėjimą – pavydas, klusnumą – savivalė, užgauliojimą – atsiprašymas, pagalbą ir paramą – abejingumas, abejonę – tikėjimas, ir taip toliau, ir atvirkščiai. Malickas pateikia jausmų, jausenų, intuicijų srautą, kuriame randame kažką giliai hėrakleitiška – tik skirtumas tas, jog Malickas tapsmo-tapatumo dichotomijai suteikia etinę-teologinę prasmę, įvesdamas prigimties ir malonės skirtį, kuri ir yra filmo ašis. Nors ir fiksuodamas blogio pavidalus, Malickas nepasiduoda nūdienos cinizmo ir nihilizmo madoms ir renkasi rūpesčio, atleidimo, įsiklausymo, mylinčios šypsenos bei tikėjimo kelią. *Reverse Shot* kritikas Chrisas Wisniewskis taikliai brėžia perskyrą tarp Malicko ir von Triero: „Von Trieras kontempliuoja žmogiškosios egzistencijos visumą ir ją atmeta; Malickas su kiek filosofiškesniu kruopštumu nagrinėja tą patį ir randa toje visumoje grožį bei prasmę. Malicko niekintojus sunervino tikėjimo išraiška, kuria baigiamas filmas (labai paprasta sarkastiškai atmesti tikėjimą); aš savo ruožtu visada rinksiuosi Malicko juostos grožį ir viltį vietoje von Triero beviltiško cinizmo"[8]. Panašus ir Dostojevskio atsakymas, įkūnijamas Sonios personaže – nepaisant visko, rašytojas kviečia tikėti žmogumi, jo gebėjimu keistis į gera.

Kitų nūdienos europinio kino metrų, pavyzdžiui, brolių Dardenne'ų ar Michaelio Haneke's, kūryba taip pat priskirtina rūpesčio, o ne cinizmo pasaulėjautai. Dardenne'ai analizuoja žmogiškųjų santykių sudėtingumą, trapumą, kaltės ir gėdos prigimtį bei apraiškas, etinių dilemų intensyvumą, tačiau visi filmai baigiasi savosios kaltės pripažinimu, atleidimu, susitaikymu. Dardenne'ai neatmeta niūrios, sunkios kasdienybės – jie geba būtent joje pačioje įžvelgti meilės ir šilumos prošvaisčių. Tuo tarpu Haneke savo filmuose šaltai it skalpeliu pjausto priimtų visuomenės normų ir įpročių visumą, vieną po kito atidengdamas jautrius, blogio pritvinkusius moralinius audinius. Jis stengiasi priversti žiūrovą, kurį laiko sau lygiu ir intelektualiu, įsižiūrėti ir įsimąstyti į savo (pa)sąmonės gelmes, pabandyti prasiskverbti iki pamatinių mūsų veiksmų motyvų. Jam svarbus bendruomenės, žiniasklaidos, užgniaužtų seksualinių fantazijų ir kolektyvinių traumų poveikis žmogaus mąstymui bei kasdieniams poelgiams. Pagrindinis Haneke's kūrybos variklis yra nuoširdus rūpestis ir angažuotumas, siekis keičiant mąstymą padaryti pasaulį geresnį.

Dostojevskį, Tarkovskį, Malicką, Dardenne'us ir Haneke galima vadinti rūpesčio kūrėjais. Su išlygomis šio tipo kinematografijai priskirčiau ir paties von Triero *Dogvilį* (2003), kuriame reiškiamas nuoširdus susirūpinimas tiesa, teisingumu, gėrio ir blogio santykiu. Tačiau *Melancholija* persmelkta nihilizmo ir cinizmo dvasios, o režisieriaus siunčiama žinutė visiškai nepriimtina žvelgiant iš žmogiškumo pozicijų. Tekstą baigti maga Wisniewskio žodžiais: „Von Triero pasaulis – *Dogvilio, Šokėjos tamsoje*, o dabar ir *Melancholijos* pasaulis – yra bjauri, liūdna, perdėm nelaiminga vieta. Džiaugiuosi, kad jis pasinaudojo galimybe šį pasaulį sunaikinti. Ir esu laimingas, kad jame negyvenu"[9].

[7] Ieva Toleikytė, *op. cit*.

[8] Chris Wisniewski, „Goodbye, Cruel World", in: http://www.reverseshot.com/article/melancholia, (2012-01-31).

[9] *Ibid*.

Apie valstybininkystę

VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto 20-mečiui

KORNELIJUS ILGAVA

„Kovo 11-ji ir jos atminimas mus visus ragina šiandien ir visas kitas dienas jaustis atsakingiems už valstybę, kurią patys kuriame. Todėl imkime ir pasakykime be jokios ironijos ir gal net truputį patetiškai, kad tikrai *esame* valstybininkai.“ Šie Antano Gailiaus žodžiai[1] anuomet, 2009-ųjų „valstybininkų skandalo“ fone, veikiausiai skambėjo kaip raginimas. Šiandien tai jau yra idėjos apologija, o gal net eulogija. Kalbėjimas apie valstybininkus ir valstybininkystę apsunko ne tik dėl tais pačiais metais (ne)įvykusių skandalo atomazgų. Mat valstybininkystės tradicija nuo pat valstybės atkūrimo buvo daugiau nei abejotina.

Tradicija negali gyvuoti be normatyvumo. Valstybininko idealas yra valstybės tėvai, kurių veiksmai steigiant valstybę tampa pavyzdžiu vėlesnių kartų darbams. Tai itin akivaizdu Jungtinių Valstijų viešajame gyvenime, kuriame tėvų įkūrėjų mintys nenutyla nūdienos debatuose. Pas mus yra kiek kitaip. Pirmieji tėvai, Nepriklausomybės akto signatarai, ilgainiui liko pamiršti. Kur nepamirši, kai atotrūkio daubos yra išvagotos trumpo tarpukario demokratijos gyvavimo, mitinio smetoniško gyvenimo saldumo, karo baisumų, partizanų didvyriškumo ir, žinoma, sovietmečio. Antrieji tėvai, Nepriklausomybės atkūrėjai, dar nepamiršti, tačiau vargiai galės būti idealu, juk dalis jų buvo okupantų tarnai. Tėvų kaip visumos neįmanoma dalinti, tad ir į šią visumą kažin ar kada galėsime kreiptis. Tad tiek ir teorijos, kurios nėra.

Valstybininkystės praktika dar miglotesnė. Iki šiol jos tebuvo tiek, kiek valstybės veikėjai dirbo bendrojo gėrio vedami. Valstybininkystė gyvavo kaip kasdieniai veiksmai, be aiškių idealų, aiškios teorijos, netgi be vardo. Vardas išniro 2006–2009 m. niautynėse, pradėtas vartoti dažniausiai netinkamai, kol galiausiai buvo diskredituotas ir išmestas iš viešojo vartojimo. Vienintelis tikras bandymas[2] suprasti sąvoką ir patirtį liko neišgirstas ir nepratęstas. Kodėl? Ar nebuvo kam pratęsti? Nejau vieninteliai šalies valstybininkai tebuvo linksniuojamieji laikraščių antraštėse? Tikriausiai ne. Tai tėra dalis pasakojimo, kurį galima papasakoti ir kitaip.

Lietuvos vadavimosi iš Sovietų Sąjungos laikotarpis buvo kupinas reikšmingų įvykių, kurių svarbą istorikams bus sunku palyginti. Štai 1992-ieji – kartu su nauja Konstitucija ir pirmu Seimu – užbrėžė ribą, po kurios prasidėjo jau tikrai laisvas valstybės gyvenimas. Šalia šių įvykių kiti tegalėjo atrodyti antrinės reikšmės. Išties vasario 7-ąją Vilniaus universiteto iniciatyva įsteigtas Tarptautinių santykių institutas (vėliau įterpta „ir politikos mokslų“, TSPMI) nesulaukė didesnio valstybės, politikų, piliečių dėmesio. Įsikūrusį filosofų pašonėje Baltupiuose, TSPMI sudarė vienas kambariukas ir keli veiklūs akademikai. Pradžia nebuvo nei šlovinga, nei daug žadanti. Instituto senbuviai dabar jau juokaudami pasakoja, kaip vasarą, filosofams atostogaujant, pradėjo savo plėtrą užsigrobdami dar keletą Baltupių pastato kambariukų.

Vis dėlto tokia pradžia nėra vien anekdotas, ir vėlesnė sėkmė įgyjant Vokiečių gatvės rūmus nėra atsitiktinė. TSPMI nariams tereikėdavo progos arba jie patys tą progą sukurdavo. Viena iš tokių progų buvo iš pradžių gauta Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto finansinė pagalba, leidusi ne tik materialiai apsirūpinti, bet ir pradėti kontaktų mezgimą su užsienio universitetais stažuotėms, mainams. Kitas atvejis – kai institutas sugebėjo perimti turtingą Atviros Lietuvos fondo biblioteką. Galima pamanyti, kad institutą nuo pat steigties sudarė jaunesni, veikslesni, imlesni žmonės nei kur kitur. Prie visų epitetų reiktų pridėti svarbiausią – labiau *elitistiškai* nusiteikę. Jie telkė geriausius dėstytojus, ugdė geriausius studentus ir vėliau turėjo didelių planų su valstybe.

VU TSPMI įkūrimas. 1992.
Sėdi: Kazys Bobelis, Rolandas Pavilionis, Zenonas Namavičius.
Stovi: Algimantas Lipinaitis, Egidijus Kūris

[1] Antanas Gailius, „Kalba Lietuvos Respublikos Seime 2009 m. kovo 11 d.“, in: *Libertas & pietas. Lietuviškasis konservatizmas: Antologija, 1993–2010*, sudarė Mantas Adomėnas, Vilnius: Demokratinės politikos institutas, 2010, p. 422.

[2] Alvydas Jokubaitis, Raimundas Lopata, „Valstybininkas: pretenzija į sąvokos analizę“, in: *Politologija*, 2009, Nr. 4, p. 57–80.

Po tarptautinės Vilniaus konferencijos. 1997

Tiesa, atrodė tarsi valstybė neturėjo didelių planų su jais. Pirmąjį dešimtmetį atviri santykiai buvo vangūs (pradedant nuliniu tiksliniu finansavimu kūrimosi ištakose), jei ne konfliktiški (baigiant triukšmeliu dėl bandymo skirti Kongresų rūmus TSPMI). Kita vertus, tai tik paviršiaus vaizdas. Tuo pat metu simbiozė su valstybe vis labiau skverbėsi į instituto gyvenimą. Pirmoji TSPMI programa buvo skirta parengti tarptautinių santykių specialistus. Šią baigę, absolventai greitai užėmė įvairias pozicijas URM'e ir, nuosekliai, ambasadose. Aiškėjo, kad valstybei reikia TSPMI. Studijų programos perkeistos, vis taikantis ne tiek prie formalių reikalavimų, kiek prie besikuriančios Lietuvos kasdienybės reikmių. Įsikūrimo pradžioje studentus reikėjo mokyti informatikos, vadybos, ryšių su visuomene, pedagogikos ir kitų šiandien jau keistai skambančių ir su politikos mokslais nesusijusių dalykų; institutui brėstant, ryškėjo įvairios sociologijos briaunos (metodologijos, teorijos, „filosofija"), bet pagrindinę šerdį išsaugojo tai, kas turėjo „tarptautiškumo" dėmenį: tarptautinė ekonomika, teisė, politika, paskirų šalių studijos. Pasiūla to, ko valstybei reikėjo, buvo vienas sėkmės garantų.

Žinoma, be bendruomenės viso to nebūtų buvę. Tai matyti iš kitų VU fakultetų, kurių daugumoje iki šiol nesusikūrė glaudūs santykiais tarp dėstytojų, studentų ir administracijos. TSPMI iš pradžių irgi tebuvo paskiri studentų susibūrimai, pavienių dėstytojų ryšiai. Vienijančio pagrindo iniciatyvą prisiėmė korporacija *RePublica*, įkurta 2001 m. instituto alumnų ir tuometinių studentų būrelio. Užsibrėžti veiklos barai (Lietuva, institutas, korporacija) aiškiai atspindėjo nusiteikimą ir tolimesnio veikimo kryptį: telkė studentus į bendriją, išsaugojo ryšius su absolventais, sukūrė studentų (politiškai atstovaujančią) atstovybę ir jų mokslinę draugiją, pamažu diegė instituto švenčių tradicijas. Būtent jos skatino periodiškai susitikti administracijai, dėstytojams, studentams – per instituto Kalėdas ir gimtadienį, per politologų dienas, geriausio politikos mokslų dėstytojo pagerbimo ceremoniją. Kūrėsi tarpusavio supratimo ir bendravimo kultūra. Studentai kviečiasi dėstytojus skaityti pranešimus savo rengiamose konferencijose, vesti savišvietos seminarus, dalyvauti renginiuose, o dėstytojai atsilygina siūlydami rašyti mokslinius tekstus, įsijungti į savo kuruojamus tyrimus, rinkdami (*sic!*) geriausius studentus. Galbūt todėl šiandien TSPMI yra kaip niekur daug dėstytojų, kurie institute pradėjo bakalauro, tęsė magistro studijas ir ten pat apsigynė disertacijas (aišku, savaime tai tokia vertybė: juk taip buvo ir Kūno kultūros ar Veterinarijos akademijose...).

Savaime suprantama, TSPMI neišvengė vidinių įtampų. Visuomet buvo ir išliko pasidalijimas tiek studijų sampratos, tiek viešo veikimo klausimais. Kaip jau minėta, institute vis labiau įsigalėjo sociologija ir tarptautiniai santykiai. Jų pirmenybė prieš kitas disciplinas išryškėjo krizinėse situacijose. Viena tokių iškilo visai neseniai,

TSPMI studentų piketas dėl Kongresų rūmų suteikimo institutui. 1998

kai pasibaigus perteklių metams, buvo norima taupyti filosofijos disciplinų sąskaita. Šiandien institute politikos mokslai suprantami labai šiuolaikiškai ir populiariai – kaip ekonomikos, teisės, administravimo ir tarptautinių santykių teorijos kratinys. Kitaip sakant, kaip *tikras mokslas*, užsiimantis *empiriniais* tyrinėjimais, turintis *griežtą* metodologiją, vertybiškai *neutralus*. Čia nėra vietos klausimams apie laisvę, teisingumą, dorybę, idealą, mat (nu)manoma, kad tiek žmogų, tiek valstybę valdo dėsniai.

Toks vaizdavimas nėra XX a. pozityvistų ginčų reliktas. Tai veikiau yra šiandienos akademinių disciplinų nuosmukio išraiška. Jas persmelkė universitetinio ugdymo kaip techninių įgūdžių diegimo, rengimo būsimai karjerai samprata. Iš politikos mokslų atėmus humanitarinį dėmenį (istoriją ir filosofiją), nėra prarandamos tik kilnios kalbos apie istorijos pamokas ar idealus. Galbūt naujieji studentai sugebės kruopščiai atlikti tyrimus, bet jie negalės paaiškinti šių tyrimų reikšmės ir prasmės. Jie nesugebės matyti kontekstų ir jų visumos. Jiems trūks sugebėjimo save palyginti ir įvertinti. Tai galbūt atsako, kodėl TSPMI taip sekėsi rengti biurokratus ir diplomatus, kurie tapo instituto laimėjimų ženklu, ir kartu toks vangus ugdant valstybininkus.

Visa tai yra susiję su kitu klausimu – kiek TSPMI turi veikti politiškai? Tai nebuvo taip aktualu, kol instituto dėstytojai vienas po kito tapo žinomi, viešumoje pradėti laikyti visų galų ekspertais, dauguma studentų „padarė sėkmingą karjerą“ ir visai netyčia dar atsirado keletas tokių, kurie tapo valstybininkais – tais pačiais valstybės tarnautojais, tik besirūpinančiais šiuo tuo daugiau nei savo alga. Galų gale, kam tie klausimai galėjo rūpėti, kai institutas buvo turtingas ir šlovingas. Situacija pakito, kai valstybėje sąmokslo teorijos įgavo nebe mito, o tiesos formą, kai prasidėjo sąmokslininkų medžioklė, kai reikėjo rasti kaltųjų dėl politinės krizės. Nebeliko nei šlovės, nei turtų. Tokioje situacijoje pakako nieko nedaryti, ir tie, kurie veikė, turėjo pasitraukti.

Šiandien vidinis gyvenimas yra kur kas ramesnis. Nebekeliami politiniai tikslai, užsiimama moksline veikla, o būsimi valstybės tarnautojai yra tiesiog šalutinis produktas, kurį institutas gimdė visą savo gyvavimo laikotarpį. Galbūt kai kas sakytų, kad visa išorinė sėkmė buvo atsitiktinė, kad bendruomenė neturėjo bendros vizijos, ir TSPMI veidas viešojoje erdvėje tebuvo suformuotas kelių itin gabių žmonių, kurie tapo ne sėkmingais biurokratais, o šalies ateitį sprendusiais valstybininkais. Jeigu tai yra tiesa, vadinasi, sėkmė rėmėsi būtent tais keliais žmonėmis.

Toks požiūris į institutą leistų suprasti TSPMI ir valstybės sugyvenimą gilesne prasme. Jų abiejų istorijos sutampa. Institutas kaip ir Lietuva orientavosi į ES, bandė narystę paversti tikrove. TSPMI sėkmingiausi metai sutampa su Lietuvos regioninės lyderystės tikslu. Instituto įtaka pasiekė aukščiausią tašką tada, kai valstybininkai turėjo didžiausią įtaką. Ir kai po šio „skandalo“ valstybė pasuko į technokratinės politikos arealą, tą patį padarė ir TSPMI.

Per dalies istoriją galime suprasti visumos istoriją ir atvirkščiai. Sutapimų esama ir daugiau, ypač prisiminus problemas. Svarstyti yra ką:

Spaudos klubas jaunųjų politikų stovykloje. Iš kairės: Algimantas Krupavičius, Rimantas Pleikys, Algirdas Brazauskas, Audrius Siaurusevičius, Vytenis Andriukaitis, Raimundas Lopata ir Povilas Gylys. 1999

kokie buvo valstybininkų, valstybės ar TSPMI tikslai. Dalis kritikų yra teisūs, šiose istorijose buvo daugoka makiavelizmo, perdaug avantiūros, įžūlumo ir per mažai bendro tarimosi, atskaitingumo ir savo vaidmens suvokimo. Didžiausias pavojus, natūraliai iškilęs vienai partijai valdant didžiąją Nepriklausomybės laikotarpio dalį, buvo susitapatinimas su esama valdžia. Juk valstybininkas turėtų sugebėti dirbti šalies gerovei nepaisant partinių prielankumų. Prisišliejus prie vienos valdžios ir šiai praradus pozicijas, darosi sunku atrasti santykį su naujais valdančiaisiais. Valstybininkai tampa nebereikalingi. Galbūt tai ir buvo dalies jų didžiausia pralaimėjimo priežastis.

Šį mėnesį TSPMI švenčia dvidešimtąjį gimtadienį. Praėjo pakankamai laiko, kad vertėtų apgalvoti sėkmes ir nesėkmes bei jų priežastis. Tai metas suprasti kas esi, ir suvokiant savo prigimtį realizuoti jos tikslą. Nevertėtų smerkti savo buvusio politinio veikimo ir mestis į kitą kraštutinumą – apsi-

mesti tik akademine institucija, kuriai nedera kištis į nieką anapus savo sienų, jos darbuotojams užsidaryti mokslo daryme, o studentams tesirūpinti institutu tik tiek, kiek jis liečia jų studijas. Akademikams visuomet sunkiai sekdavosi veikti politiškai ir kur kas labiau pavykdavo organizuoti švietimo institucijas. Platonas pirmasis savo pavyzdžiu parodė, kaip blogai gali baigti politikoje, bet jo nesėkmės tik dar labiau paskatino apie ją mąstyti. Sugrįžęs dėstyti, jis toliau kūrė naujus valstybės projektus ir tęsė jaunuolių ugdymą.

Veikiau institutui reiktų džiaugtis tuo, ką jis turi brangiausia – bendruomenę, kuri yra pajėgi ieškoti būdų, kaip studijas paversti prasmingomis, kuri yra pajėgi susitelkti bendram veikimui ir suteikti paramą tiems, kurie anksčiau ar vėliau palieka institutą tęsdami veiklą kur kitur. Bendrija yra ateitis, bet šiandien šiai ateičiai trūksta uždegančios vizijos. Ligi šiol TSPMI suvokė save kaip elitinę vietą. Tai yra daug, bet nepakankamai. Savaime kyla klausimas, ką reiškia būti elitine vieta? Ką ketinama pasiūlyti valstybei? Kokį studentą ugdyti?

Jei į šiuos klausimus reiktų atsakyti Aristoteliui, jis veikiausiai būtų itin skeptiškas dėl jaunuolių politinės nuovokos ugdymo. Juk, jo manymu, nei politikai, nei filosofai negali išmokyti praktinio veikimo. Politikos mokslas esąs nukreiptas labiau į veiksmą, o ne grynąjį žinojimą, taip pat jauni žmonės neturi patirties, kurios reikia veikiant konkrečiose situacijose. Be to, jaunuoliai yra aistringi ir neišugdę dorybių, tad negalės pasirinkti teisingo veiksmo. Nepaisant to, Aristotelis pridūrė, kad politikos mokslas gali šį tą pasiūlyti. Jis negali atsakyti, kur viena ar kita valstybė pasuks, bet gali aiškintis politinių modelių kaitą. Jis negali paaiškinti, kaip elgtis politinėse situacijose, bet gali aiškintis, koks elgesys yra doras ir teisingas. Jis negali pasakyti, ko konkrečiai žmonės siekia ir ko pasieks, bet gali suprasti, koks tikslas yra geriausias. Vadinasi, jis negali pasakyti būsimiems valstybininkams, ką šie turės nuveikti, bet gali jiems parūpinti normų ir idealų, principų ir vizijų. Galbūt tuomet valstybininko vardas taps garbingu ir čia prasidės valstybininkystės tradicija, kurios užgimimas sutaps su politinės bendrijos branda.

MALONIAI KVIEČIAME, IKI GEGUŽĖS 1 DIENOS, SKIRTI 2 PROC. SUMOKĖTO PAJAMŲ MOKESČIO VŠĮ „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“!

Brangūs žurnalo „Naujasis Židinys-Aidai“ bičiuliai, primename, kad Gyventojų pajamų mokesčio įstatymas (2002-07-02 Nr. IX-1007) suteikia galimybę dirbantiems ir pajamų mokestį mokantiems Lietuvos gyventojams sumokėto pajamų mokesčio sąskaita paremti teisę gauti labdarą ir paramą turinčias įstaigas. Prašome ir kviečiame paremti mūsų žurnalą!

Kiek turėsite mokėti?
Papildomai mokėti nereikės. Jūsų prašymu Valstybinė mokesčių inspekcija perves „Naujajam Židiniui-Aidams“ jūsų per darbovietę sumokėto valstybei pajamų mokesčio dalį. Paramai galite skirti **iki 2 proc.** savo pajamų mokesčio.

Ką daryti, jei norite mus paremti?
Iki **2012 m. gegužės 1 d.** turėtumėte nueiti į savo miesto ar rajono Valstybinę mokesčių inspekciją, paprašyti blanko **FR0512** ir jį užpildyti. Žemiau pateikiame pildymo duomenis.

Prašymo formą taip pat rasite valstybinės mokesčių inspekcijos internetiniame puslapyje **www.vmi.lt**, kurią galėsite ją užpildyti kompiuteriu ir pateikti internetu. Ranka užpildyti prašymai mokesčių inspekcijai siunčiami paštu adresu *VMI, Ulonų g. 5, Vilnius*, viršutiniame voko kampe nurodžius savo namų adresą ir pasirašius ant voko užklijavimo linijos.

NUOŠIRDŽIAI DĖKOJAME UŽ JŪSŲ PARAMĄ VŠĮ „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“!

PRAŠYMO PILDYMAS: Prašymo forma FR0512 turi būti tinkamai užpildyta. Tai gali būti padaryta ranka arba kompiuteriu. Prašymas pildomas tik didžiosiomis spausdintinėmis raidėmis, o duomenys turi būti įrašyti tiksliai į jiems skirtus laukus, nepažeidžiant nurodytų laukų linijų. Nepildytinos eilutės turi būti paliktos tuščios (be jokių simbolių: brūkšnelių, kryželių, nulių ar pan.). **1–5 laukeliuose įrašykite savo duomenis** (asmens kodą; vardą, pavardę; gyvenamąją vietą; telefono numerį, elektroninio pašto adresą, jei turite), 6 laukelyje – **2011**, 7 laukelyje – **prašymo pildymo datą**; 8 laukelyje pažymėkite „**X**“ ženklu pirminę formą; 9 laukelyje – nurodykite **paramos gavėjo eilutės numerį** (pvz., 1); 10 laukelyje – **124626686**; 11 laukelyje – **VIEŠOJI ĮSTAIGA „NAUJASIS ŽIDINYS-AIDAI“**; 12 laukelyje – **DIDŽIOJI G. 34, LT-01128 VILNIUS**; 15 laukelis – **LT607044060001310361**; 16 laukelyje – **2,00**.

Antikantiški pamąstymai

Amžinosios taikos ar nesibaigiantys karai?

EGIDIJUS VAREIKIS

Niekas neabejoja tuo, kad žmonija siekia gyventi ilgai ir laimingai. O ilgai ir laimingai daugeliui atrodo – ir taikingai. Istorijoje būta daugybės atvejų, kai buvo nuoširdžiai nuspręsta, kad neseniai pasibaigęs karas tikrai yra paskutinis, ir karų daugiau nebebus. Karų nebebus, nes vienos pusės pergalė – galutinė ir neginčijama, nes sukurtos taiką ginančios struktūros ir tarptautinės organizacijos...

Ne tuščioje vietoje sukurtos ir teorijos, mokančios gyventi taikoje ir nesusipykti. Mokančios globalią civilizaciją tvarkyti be fizinių kančių, tvarkingai ir net garbingai. Didysis Immanuelis Kantas sukūrė sąvoką „amžinoji taika“, kuri yra siekiamybė, tačiau iki šiol niekaip nepasiekta. Galima visai natūraliai klausti, kodėl jos nepasiekėme – nesugebėjome, nenorėjome, neturėjome reikiamų žmonių? O gal Kantas buvo visiškai neteisus, svajodamas apie amžinosios taikos galimybes?

Šių metų skilties tekstuose pasižvalgysime po tarptautinių bendrijų, organizacijų, didžiųjų politikų, daugiau ar mažiau siekiančių amžinosios taikos praktikas bei likimus, iš kurių gal ir ims aiškėti, kodėl teorinė Kanto nuostata niekada netampa kūnu.

Amžinosios taikos kūrėjų, kaip minėjau, būta įvairių. Kaip ir amžinosios taikos modelių. Dažnai galutinę taiką skelbia užkariautojai ir didelių karų laimėtojai. Mūsų pergyventa Sovietų Sąjunga minėjo (o Rusija vėl mini) Pergalės dieną, – pergalės, kuri leidžia primesti politinius sprendimus net neklausiant, ar jie priimtini. Reikia pasakyti, kad ši imperija, kaip ir jokia kita – romėniška, britiška ar mongoliška – nevaldė viso pasaulio, tad ir imperinė taika nebuvo universali. Į universalų taikos autoritetą galėtų pretenduoti nebent Jungtinės Tautos, tačiau praktika rodo, kad tai veikiau pasaulio taikos modelis, o ne pati taika.

Bet gal išties pradėkime nuo savojo atspirties taško – Immanuelio Kanto.

Trumpai priminsiu, kad Kanto tekstas „Į amžinąją taiką: filosofinis eskizas“ atsirado metu, simboliškai sutampančiu su Lietuvos valstybės žlugimu – 1795 m., ir mums būtų truputį nemalonu kalbėti apie amžinąją taiką *post factum*, kai pasaulio žemėlapyje mūsų nebeliko. Tad štai jums pirmasis nesutikimas su Kantu: ar galima taika nesant politinio istorinio teisingumo, ar galima taika, kai iš viso neaišku, kas tas teisingumas yra? Juolab kad Kantas teigė amžinąją taiką esant galimą su sąlyga, kad pasaulį valdytų žmonės, kurie yra protingi ne pagal apibrėžimą, o iš tikrųjų.

Ar 1795 m. žmonės buvo protingi iš tikrųjų, ar iš tikrųjų jie yra protingi šiandien? Ar anuo metu Kantas atspindėjo protingus ir geranoriškus tarptautinės bendrijos taikos siekius, ar vis dėlto amžinoji šviesa tebuvo tik eskizas? Tikriausiai dauguma pasakytų, kad nei tuomet buvo, nei šiandien yra, tačiau dėl to tikrai nevertėtų Kanto mesti į šiukšliadėžę. Mūsų protas vis dėlto turi garantuoti taiką čia ir dabar, o jei to nepadaro, gal gi esama būdo žmones kantiškai „paprotinti“?

Nežinia kiek atidžiai Kantą skaitė šiandieniai ir nesenos praeities taikos palaikymo misijų bei tarptautinių saugumo organizacijų kūrėjai, tačiau kelias išankstines taikos sąlygas verta įsisamoninti. Kantas teigė, kad jokioje taikos sutartyje negali būti palikta net ir menkiausia užuomina apie karo galimybę – nepažeidžiant sutarties arba išplaukiančią iš sutarties. Praktiškai niekada taip nebūdavo. Pavyzdžiui, JTO chartija numato priemones, kurių leidžiama imtis prieš buvusią nacių Vokietiją ar jos sąjungininkes, jei jos grasins Chartijos narėms. Pats sutarties pasirašymas savaime yra tarpusavio nepasitikėjimo ženklas. Juk ten, kur yra absoliuti meilė ir supratimas, sutarties nereikia.

Kantas teigė, kad jokia šalis – didelė ar maža – negali būti įtakojama kitos šalies. Faktiškai tokios situacijos nebuvo ir nėra. Netgi atvirkščiai: sakoma, kad globalizacijos epochoje šalių tarpusavio priklausomybė tik didėja. Tarpusavio priklausomybė nereiškia, kad mažėja kokios nors valstybės laisvė. Gal net atvirkščiai – galimybės ir laisvė gali didėti.

Kantas siūlė panaikinti samdomas kariuomenes, t. y. karo profesionalus. Mes tokias armijas kuriame. Praėjusio šimtmečio pabaigoje imta kurti ginkluoto žmogaus, dirbančio demokratinėje visuomenėje, konceptą. Pasibaigus Šaltajam karui sutartinai manyta, kad nei pasaulinių, nei „purvinų“, neteisingų karų nebebus – jie vyks pagal taisykles ir nebereikės priešo žiauriai bausti – tiesiog pakaks priversti jį vykdyti mūsų politinę valią. Imta konstruoti ginklus, kuriais ne nužudoma, o tik laikinai apsvaiginama, kurie mažai griauna, bet efektyviai pašalina priešą. Juk tikrai nenorime žudyti. Tad visai ne juokais imta manyti, kad kariškis dabar – tik uniformuotas valstybės tarnautojas, kuriam galioja valstybės tarnybos įstatymai ir atsakomybės už savo veiklą kodeksas.

Gali būti, kad Kantas klydo taip, kaip klysta taikos šalininkai, manantys, kad karo nebus,

pašalinus ginklus. Kita vertus, kam profesionalūs kariai, kam uniformos ir ginklai, jei karo nebus?

Šioje vietoje ne pro šalį prisiminti frazę *si vis pacem, para bellum*, praktiškai reiškiančią, kad priešas vengia pulti stiprų ir gintis pasiruošusį oponentą, o puola silpną, t. y. nepasiruošusį gintis. Tad reikia būti pasiruošus amžinam karui, siekiant amžino taikos. Ne kas kitas, o imperatorius Napoleonas (tikėtina, Kanto neskaitęs) cituotąją lotynišką frazę išvertė kitaip: *si vis bellum para pacem*, kas reikštų, jei nori karo, kovok už taiką. Kitaip kalbant, ragink kitus karui nesiruošti, tada laimėsi, o jei pats būsi karui nepasiruošęs, tada kaip mat jį gausi. Nenuostabu, kad visi imperialistai mėgo būti taikos balandėliais.

Kantiškąją ideologiją atitiktų veikiausiai *si vis pacem, para pactum*: jei nori taikos, pasiek taikos susitarimą. Kai kas iš karto pasijuoks: įstojome į NATO, gerai, bet ar saugumo pojūtis tikrai atsirado? Lietuva ne kartą nudegė, pasikliaudama vien sutartimis (kad ir liūdnai minima Suvalkų), geriau pasikliauti realiais aljansais.

Dauguma svarbiu balanso ar *status quo* (t. y. karo nebuvimo) palaikymo instrumentu laiko vadinamąją atgrasymo strategiją. Tai rinkinys priemonių, įrodančių, kad karinis konfliktas ar kokie kiti saugumą silpninantys veiksmai racionaliai neapsimoka – vienas veikėjas sulaiko kitą nuo tam tikrų veiksmų. Šitaip efektyvi gynyba kuriama ne tam, kad būtų tikrai naudojama, o kad agresorių atgrasytų nuo puolimo. Priešininkas turi suvokti, kad karinės pergalės neatpirks nuostolių ar sukels nepageidautinų politinių problemų, o gal ir keršto akcijų. Tad atgrasymo strategija visų pirma reikalinga karo prevencijai arba taikai užtikrinti. Geriausias pavyzdys – branduolinė strategija. Tad ir vėl, be ginkluoto žmogaus taikos nebus.

Viena svarbiausių amžinosios taikos sąlygų kantiškas mastymas laiko pagarbą valstybės suverenitetui. Teoriškai gal ir taip, jei priimsime Kanto svarstymus: kad ir kokia būtų valstybė, ilgainiui ji taps demokratine. Tačiau iš praktikos žinome, kad demokratinis optimizmas iš esmės neveikia, o valstybės suverenitetas gina visai ne demokratiją. Kantiškasis suverenitetas leidžia klestėti nedemokratiniams režimams, o juos sugriauti – gana sunku. Galima manyti, kad amžinosios taikos nėra, nes neįgyvendinamos Kanto keliamos sąlygos, tačiau lygiai galima sakyti, kad kantiškos sąlygos yra tiesiog neįmanomos.

Rreikia pripažinti, kad Kanto suformuluotos amžinos taikos sąlygos jau ne kartą buvo turimos omenyje, įgyvendinant pasaulinę taiką, tačiau pasaulinė taika taip ir neatsirado. Kodėl?

Šioje vietoje Kantas tartų, kad kalta netobula mūsų pasaulio sandara, kad įstatymai negarantuoja lygybės visiems ir renkamos valdžios, kad šalys visiškai nesuinteresuotos sudaryti lygiateisę valstybių ir tautų federaciją, vyrauja veikiau nepasitikėjimas ir nesveika konkurencija, o ne bendradarbiavimas.

Kanto taika yra demokratinė taika, demokratinė taika yra bene vienintelė galima, tačiau, kaip, matyti iš praktikos – ne vienintelė tikra. Gyvenimas siūlo nugalėtojo taiką. Nenorėdami karo, pasiliekame sau galimybę grasinti ginklu, o čia jau žmogiškos prigimties klausimas – grasinimas perauga į jėgos panaudojimą. Sakoma, kad demokratijos karo nepradeda, tačiau nereiškia, kad nekariauja, nes reikia kariauti su nedemokratijomis. Niekada nebuvo taip, kad pasaulis būtų sudarytas vien iš demokratijų, taigi praktikoje nekariaujančių demokratijų konceptas nebuvo patikrintas.

Demokratinė taika yra negalima ne todėl, kad nenorime, o todėl, kad ir nesugebame. Ateities kartos šaipysis iš mūsų silpnumo ir sugebėjimų stokos lygiai taip, kaip mes šaipomės iš praėjusių kartų, tačiau toks jau gyvenimas. Normanas Angellas *Didžiojoje iliuzijoje* prieš šimtmetį sakė, kad karo nebus, nes pasaulis darosi racionalus, bet racionaliu jis taip ir netapo. Juk nepakito žmogaus prigimtis, karai kildavo visada iki šiol, ne ten ir ne taip, kaip norėjome, kaip labiausiai tikėjomės.

Pikčiausia, kad karai kyla ten ir tada, kai teorija sako, kad karo neturėtų būti.

Hobbeso Leviatanas ir kiti „herojai“ visaip bando aiškints, kodėl nėra amžinosios taikos? Juk ne taip svarbu, kodėl einama į karus, svarbiau, kodėl mūsų amžinosios taikos norai taip ir netampa amžinąja taika. Tiesą sakant, iki galo taip ir neaišku, ar gyvename sąlygomis taikos, kurią kartkartėmis paįvairina karai ar atvirkščiai – turime amžinąjį karą, kuriame protarpiais nušvinta taika?

Gal ne amžinoji taika, o amžinas karas yra natūrali visuomenės būsena. Galima paminėti net šimtmečiais trukusius karo laikotarpius: Kryžiaus karų, Šimtamečio karo, Osmanų ekspansijos ir panašiai. O ir ne taip seniai pasibaigęs Šaltasis karas buvo vis dėlto karas, niekaip nepaneigsi. Šiandienis pasaulis pilnas nepasibaigusių karų ir „įšaldytų konfliktų“: Kašmyras, Izraelio ir arabų konfliktas, ilgalaikiai pilietiniai karai, vadinamasis karas su terorizmu, abiejų Korėjų, SSRS/Rusijos ir Japonijos. Šiaip jau pati „karo“ savoka apima kur kas plačiau: vyksta juk karas su AIDS, su vėžiu, karas keliuose ir t. t.

Kalbėdami apie Nepriklausomą Lietuvą 1918–1940 m., visai giliau nesusimąstydami, vartojame sąvoką – tarpukaris. Matyt, jis atspindi istorinę tikrovę?

KNYGŲ MUGĖ

Čaplinskas, Antanas Rimvydas, *Vilniaus atminimo knyga: Mieste įamžintos asmenybės*, Vilnius: Charibdė, 2011, 500 p., 1000 egz.

Paradoksalu, tačiau, ko gero, pati geriausia Antano Rimvydo Čaplinsko knyga pasirodo jau po Autoriaus mirties. Tai aštuntoji jo knyga apie Vilnių. Tokio Vilniaus tyrinėtojo, gal ir mylėtojo, neturėjome nuo XIX amžiaus. Tiesa, ankstesnėse Čaplinsko knygose mažiau pažįstantis Vilnių skaitytojas galėjo kiek klaidintis, tačiau besidomintiems Vilniaus istorija tai buvo žinių klodas. Tačiau ši knyga tviska (būtent ne blizga) tvarka, aiškumu ir paprastumu. Joje viskas vietoje, pradedant žemėlapiais, baigiant paprastomis ir tiksliomis biogramomis. Tegalime padėkoti Autoriui ir palinkėti tokio pat šviesaus kelio į Amžinąjį Gyvenimą.

Mindaugas Paknys

Huelle, Paweł, *Mercedes-Benz. Iš laiškų Hrabalui*, iš lenkų kalbos vertė Vytautas Dekšnys, Vilnius: Baltos lankos, 2011, 143 p., 1500 egz.

2001-aisiais Lenkijoje pasirodęs romanas plonytis, bet aprėpia daug. Ne tik smagias istorijas apie XX a. lenkų turėtus vakarietiškus automobilius, kurias pasakotojas rašytojas Pavelas, motorinio *daimonion* įkvėptas, porina instruktorei Civlei, besimokydamas vairuoti pokomunistinio Gdansko gatvėmis. Istorijos apie mašinas ir jomis važinėjusių Pavelo senelių, tėvų ir jo paties gyvenimus sugula į spalvingą viso Lenkijos šimtmečio paveikslą su svarbiausiais jo tarpsniais, su gyvai perteikta kiekvieno jų savita dvasia. Romanas pasižymi originalia kompozicija, parašytas kaip ištisinis laiškų čekų rašytojui Bohumilui Hrabalui vėrinys, kaip padėkos išraiška šiam žodžio meistrui, padėjusiam ištverti komunistinius metus. Ir pats yra patraukliai realistinis Vidurio Europos romanas. Sukurtas lyg ieškant išeities iš postmodernaus meno krizės. Lyg siekiant per istorinę praeitį suprasti prieštaringą dabartį.

Dalia Zabielaitė

Kanonų teisės kodeksas = Codex Iuris Canonici, Vilnius: Lietuvos vyskupų konferencija, Katalikų pasaulio leidiniai, 2012, LIX + 946 p.

Šį Kodeksą sudaro 1752 normos, reguliuojančios Katalikų Bažnyčios gyvenimą. Kodėl tiek jų daug, kodėl negana tik Evangelijos? Ką gi, jau pirmoje Jeruzalės „parapijoje“ reikėjo nuostatų kaip tvarkyti bendrą turtą, kaip šelpti vargšus. O šiandienė pasaulinė katalikų bendrija tikrai negalėtų veikti be bendrų tvarkymosi principų, apibrėžtų narių teisių bei pareigų, nustatytų Bažnyčios dalių ir visumos santykių. Kodeksas sėkmingai saugo ir Bažnyčios laisvę pasaulietinėje visuomenėje, vis dažniau pripažįstančioje tik formalią teisės kalbą. Prie darnesnės Bažnyčios veiklos ir bendradarbiavimo prisidės ir šis vertimas į lietuvių kalbą.

Vytautas Ališauskas

Machno, Nestor, *Rusijos Revoliucija Ukrainoje: 1917 m. kovas – 1918 m. balandis*, iš rusų kalbos vertė Evaldas Balčiūnas, Vilnius: Kitos knygos, 2011, 400 egz., iliustr.

Itin detalūs, smulkmeniški, revoliucinio žargono prifarširuoti Nestoro Machno atsiminimai – nuobodoki ir net sunkiai paskaitomi. Nerasime ten kaubojiškais nuotykiais dvelkiančio raito kazoko nežaboto siautėjimo bekraštėse Ukrainos stepėse. Nėra ir garsiosios Batkos meilės valstiečiams, žemei ar sunkiam darbui. Tai paprasčiausia ataskaita apie pilietinio karo chaosą – susigaudyti gaujų pažiūrose, užslėptose neapykantose ar atviruose susidūrimuose nėra lengva. O dar ir veiksmas vyksta keisčiausių pavadinimų institucijose, tarybose, suvažiavimuose ir susirinkimuose. Tad išsamūs paaiškinimai ir komentarai tikrai būtų pravertę. O daugiausia knygoje – žiaurios neapykantos bet kokiai valdžios formai. Tekstas persmelktas kraujo troškimo, noro viską išgriauti ir pakeisti nauju, revoliuciniu gėriu. Sadisto buhalterio ar biurokrato dienoraštis, turbūt, atrodytų panašiai.

Vladas Liepuonius

Matulytė, Margarita, *Nihil Obstat: Lietuvos fotografija sovietmečiu*, Vilnius: Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2011, 384 p., iliustr.

Disertacijos pagrindu parengtą monografiją skaityti malonu ne tik dėl išskirtinio, nors ne itin praktiško dizaino. Knygos objektas sufleruoja, kad labiausiai pamaloninta čia bus rega. Maža to, vaizdiniai pranešimai knygoje kartais kalba net labiau už patį tekstą. Tad gal ir gerai, kad trūksta išsamesnės vaizdinės medžiagos analizės ir glaudesnių jos ryšių su tekstu. Juk šitaip skaitančiajam atveriamos daug platesnės interpretacinio smagumo galimybės! Šios puikios knygos skaitymą kiek apsunkina jos akademiškumas. Tačiau konceptualus sovietinės Lietuvos fotografijos „lauko“ tyrimas puikiai iliustruoja, kaip turi būti rašoma konceptuali menotyros ir kultūros istorijos ribas peržengianti analizė, turinti platų istorinį, politinį, ideologinį, sociologinį ir lyginamąjį kontekstą.

Monika Kareniauskaitė

Muzikevičius, Algimantas, Jurgita Semenauskienė, *Lituania in atlantibus*, Vilnius: LAWIN, 2011, 328 p., 1500 egz., iš jų 10 numeruotų.

Tai reprezentacinis autoritetingos advokatų kontoros leidinys, o kartu ir pavyzdys, kaip pinigai be intelekto nueina vėjais. Puikus popierius ir spauda, rafinuotas maketas. Pastaruoju prasideda ir bėdos: skaitmens prie iliustracijų mažuliukai, matyt, kad būtų „gražiau“. Iliustracijų dydžiai, matyt, irgi parinkti pagal tą patį kriterijų – žemėlapiai taip sumažinti, kad dažnai neįmanoma nieko įžvelgti (net tada, kai nesunkiai tilptų didesnės reprodukcijos, pvz., p. 142–143), nėra net originalo dydžio fragmentų. Privilegiją būti dideli turi tik atlasų antraštiniai lapai – neabejotina, irgi „dėl grožio“. Na, o diletantiškas įvadas ir chaotiški reprodukcijų aprašai verti ištisos kandžios recenzijos.

Jeronimas Bildziukevičius

Napoleono armija Lietuvoje: Prancūzų prisiminimai, sudarytojas Joseph Everatt, iš prancūzų kalbos vertė Elena Belskytė, Vilnius: Mintis, 2011, 184 p., [1000] egz., iliustr.

Kai 1937 m. Lietuvoje buvo švenčiamas 1812 m. Napoleono karo su Rusija 125-asis jubiliejus, bene pirmasis prancūzų karių atsiminimus publikavo Kaune dėstęs prancūzų germanistas (o ir Prancūzijos saugumo agentas) Raymond'as Schmittleinas. Simboliška, kad šiemet minint jau 200-ąsias metines, pirmoji literatūrinė kregždė prancūzmečio Lietuvoje tema – vėl prancūzų autoriaus darbas. Josepho Everatto sudarytoje knygoje telpa paprastų kareivių, karininkų ir karo valdininkų pasakojimai apie juos sukrėtusį gyvenimo įvykį. Gyva memuarų autorių kalba susipina į bendrą naratyvą, tarytum seni bičiuliai dalytųsi prisiminimais apie jaunystės negandas, vargus ir menkas laimės akimirkas, patirtas speiguotuose Rusijos toliuose. Negalima nepaminėti ir gero vertimo, kuris neleis skaitytojui pasiklysti *argot militaire* margumyne.

Ignas Babušis

Partizanų teroro aukų atminimo knyga, sudarytojas **Povilas Masilionis**, Vilnius: Politika, 2011, 610 p., 1000 egz., iliustr.

Filologas, poetas, žurnalistas Povilas Masilionis, buvęs Vilniaus Politinio švietimo namų konsultantas, LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus spaudos sektoriaus instruktorius, vadovavęs *Komunisto* redakcijai, iš jos gimusiai *Gairių* leidyklai bei šiai tapus *Politika*, pastarojoje ir išleido minimą veikalą. Nepaisant visai neprastos sovietinio žurnalisto karjeros, tai toli gražu nėra seno komunisto paburbėjimai. Negrabi, lėkšta, veikiau *anarchija.lt*, nei istorija dvelkianti pratarmė (lietuvių, anglų ir rusų kalbomis) vis dėlto atkartoja ne seną *banditų* naratyvą, o gana šviežiai Maskvos institutuose kurpiamą antivalstybinį Lietuvos istorijos pasakojimą. Esminis jo bruožas – pribloškiantis gebėjimas derinti Kedžio knygų skaitytojams skirtą patetinę retoriką ir rytų kaimynėje visad mėgtą „faktų kalbą“. Knyga galėtų sudominti ne tik specialiųjų tarnybų darbuotojus, istorikus ar politologus, bet ir labiau prasilavinusius marketingo strategijų specialistus.

Mingailė Jurkutė

Sąjūdžio ištakų beieškant: *Nepaklusniųjų tinklaveikos galia*, mokslinės redaktorės Ainė Ramonaitė, Jūratė Kavaliauskaitė, Vilnius: Baltos lankos, 2011, 440 p., 1000 egz., iliustr.

Grandiozinis pustrečių metų trukęs tyrimas, atliktas įspūdingo būrelio (daugiausia jaunų) mokslininkų, vadovaujamas poros pasikausčiusių visuomenės analitikių ir įžvalgių politikos teoretikių, ginkluotas „programine įranga Unicet ir „Visone““ (p. 27), surinkęs ir „apdorojęs“ virš 300 (Sąjūdžio išvakarėse ir pradžioje veiklių kultūrininkų ir visuomenininkų) interviu pagaliau subrandino vaisių. Turime solidžią, dinamišką, provokuojančią knygą apie vėlyvojo sovietmečio Lietuvos visuomenę, sistemos ribas ir savaiminį socialinį veikimą, kurio sumegztas tinklas bemaž logiškai „išstūmęs“ savo mazgus į viešumą sulig Sąjūdžio gimimu. Skaitant pirmiausia įtikina mažai tyrinėtų „laukų“ ir „tinklų“ rekonstrukcija (roko muzikos subkultūrų, paveldosaugininkų, „žaliųjų“), žavi dažnos įžvalgos ir drąsios interpretacijos. Kliūva: kone sistemingas pasitikėjimas anuometinių veikėjų dabartinių naratyvų „duomenimis“, ryški šaltinių gretinimo ir kritikos stoka, manymas tokiu kietu metodu peršviesiant unikalių istorinių situacijų miglą. Knyga *nepaaiškina* Sąjūdžio *gimimo*, bet daug ką suranda, pavaizduoja, padeda suprasti. Galiausiai – atveria daugybę (kritiško) pratęsimo kelių.

Nerijus Šepetys